

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV PRO DĚJINY UMĚNÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Zlatá Koruna jako tvaroslovný kaleidoskop.
Aktualizovaný pohled na středověkou stavební historii
cisterciáckého kláštera**

*Zlatá Koruna monastery as a morphological kaleidoscope. An
updated view on a medieval architectural history of a
Cistercian monastery.*

Autor práce: Bc. et Bc. Filip Facincani

Vedoucí práce: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Konzultant práce: Mgr. Miroslav Kovář, Ph.D.

Rok odevzdání k obhajobě: 2021

Věnuji tátovi Jirkovi Horákovi
— *a největšímu zlatokorunskému badateli Josefu Branišovi.*

PODĚKOVÁNÍ

První poděkování patří mým rodičům, mámě a tátovi, který tu už není.

Velké poděkování patří vedoucímu práce Ing. Petrovi Mackovi, Ph.D., a to nejen za její vedení, ale za celých pět let, které se mi věnoval a učil mě — stejně tak děkuji konzultantovi práce Mgr. Miroslavovi Kovářovi, Ph.D., že mně věří, a oběma jmenovaným za definici toho, co znamená vztah studenta a jeho učitele.

Dále děkuji —

především Mgr. Lence Tondlové a Janu Boučkovi, DiS. ze Správy kláštera Zlatá Koruna (NPÚ) za přátelství, podporu, trpělivost, pochopení a neomezenou možnost zkoumat prostory zlatokorunského kláštera,

Mgr. Haně Tomagové, Ph.D. za důvěru a opakovanou pomoc,

PhDr. Markétě Jarošové, Ph.D. za upřímnou podporu a literaturu,

otci Josefu Jonášovi za kmotrovskou péči,

Milanu Štindlovi, starostovi obce Zlatá Koruna, za umožnění studia *Stavebních deníků* a průběžnou pomoc,

Mgr. Blance Rozkošné za dlouhodobou podporu a fotografie.

V neposlední řadě děkuji Mgr. Tomáši Buryškovi, správci roudnického kláštera, panu faráři Petru Hovorkovi z farnosti Křemže, PhDr. Janu Váchovi, Ph.D. z Biskupství českobudějovického a MMag. René Schoberovi z Kupferstichkabinett, Akademie der Bildenden Künste ve Vídni.

Za podporu — za hodiny, hodiny a hodiny trpělivosti děkuji svým blízkým, vždy mojí mámě, přítelkyni Barboře a Milošovi Kajzrlíkovi, kterému jsem se před patnácti lety na Zlaté Koruně ztrácel v borůvčí.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem práci *Zlatá Koruna jako tvaroslovný kaleidoskop. Aktualizovaný pohled na středověkou stavební historii cisterciáckého kláštera* vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. července 2021

Bc. et Bc. Filip Facincani

ABSTRAKT/ABSTRACT

Uměnovědnému bádání nezbylo pro nejstarší architekturu cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně téměř nic než tvar – vedle skrovných písemných pramenů k dějinám architektury je plně odkázáno na výsledky formální analýzy, a tedy zhodnocení formy – *tvaru*.

Diplomová práce se hodlá věnovat středověkým částem vnitřního kláštera a jejich stavební historii, a tedy stavební posloupnosti se všemi úskalími a limity, které daný pohled přináší. Soustředit se bude na kapli Andělů strážných a prostory konventu s klášterním kostelem Nanebevzetí Panny Marie v jejich kontextu a v kontextu širší lokální tvorby.

Aktualizace, a tedy stěžejní přínos práce, bude spočívat v důkladném zhodnocení klášterního lapidária, a především *Stavebních deníků* (1938-1942), jejichž nálezy byly sice známé staršímu bádání, které je, až na nedávné výjimky, náležitě nerozvedlo. Badatelskému povědomí jsou tak (i fyzicky) skryty někdejší nálezy několika pevně zasazených článků a celků (portály křížové chodby a svazkové přípory tamtéž), jejichž poznání a interpretace může upřesnit rámcovou představu o stavebním růstu kláštera a jeho tvaroslovném bohatství.

There is almost nothing left for the oldest architecture of the Cistercian monastery in Zlatá Koruna – except for the shape. Apart from the modestly written sources on the architectural history we are fully depend on the results of the formal analysis, on the evaluation of a form which has left. This Master's thesis is going to deal with the medieval parts of inner monastery and their architectural history as well as the rigours which such view includes. The thesis is going to focus on the Chapel of Guardian Angels and spaces of the convent with the monastery church of an Assumption of Virgin Mary in their own context and in the context of wider local production.

The mentioned updating is deputized by an investigation of the monastery lapidarium and (primarily) a precise study of Building records (1938-1942). Although their reports were known to older research, there is no sufficient investigation in this case yet. As a result, there are numerous hidden fragments which rediscovery could help to show something more about the architectural history and morphological richness of Zlatá Koruna monastery.

Klíčová slova: Zlatá Koruna, Goldenkron, cisterciácký řád, raně gotická architektura, Stavební deníky, tvarosloví/Zlatá Koruna, Goldenkron, Cistercian order, early gothic architecture, Building records, morphology

FORMÁLNÍ STRUKTURA DIPLOMOVÉ PRÁCE

A KAPITOLA

1 STAV DOSAVADNÍHO BĚDÁNÍ

A.A PODKAPITOLA

1.1 K INTERPRETACI KAPLE ANDĚLŮ STRÁŽNÝCH

A.A.A PODKAPITOLA PODKAPITOLY

1.2.1 STAVEBNÍ POSLOUPNOST VNITŘNÍHO KLÁŠTERA

ODDÍL PODKAPITOLY (neuváděn v Obsahu)

REKONSTRUKCE

Poznámkový aparát je umístěn pod čarou ve formě zkrácených citací. Plné citace jsou uvedeny v *Seznamu použité literatury a zdrojů* (viz SCHULLERBAUER 1924 — František SCHULLERBAUER: Zlatá Koruna. Zlatá Koruna 1924).

Doprovodné fotografie a nákresy jsou děleny na dvě části. Přílohy označené *I), II), III)* jsou uvedeny přímo v textu (půdorysy, nákresy a profilace), přílohy označené **[1], [1.2], [2], [3]** v *Obrazové příloze*. Přílohy *I), II), III)* nejsou uvedeny v *Seznamu příloh*.

Jedním ze zdrojů je *netitulovaná umělecko-historická část* stavebně-historického průzkumu, který je v kopii deponován v knihovně NPÚ v Českých Budějovicích (arch. č. 5967). Vzhledem k jejím formulacím, závěrům a k jejímu umístění při historické části SHP, zpracované roku 1987 Pavlem Zahradníkem, se domnívám, že jde o text Dobroslava Líbala. V citacích je tedy tato umělecko-historická část uvedena pod zkrácenou citací *Libal, D., 1987*.

Jednotliví autoři jsou v textu i poznámkovém aparátu uváděni bez akademických titulů, pokud je na ně odkázáno jako autory vybraných titulů. V případě přímého odkazu na jejich osobu jsou uvedeni s plnými akademickými tituly.

OBSAH

ÚVOD	2
1 STAV DOSAVADNÍHO BĚDÁNÍ	6
1.1 K INTERPRETACI KAPLE ANDĚLŮ STRÁŽNÝCH	8
1.2 DOSAVADNÍ POHLED NA STAVEBNÍ VÝVOJ VNITŘNÍHO KLÁŠTERA	15
1.2.1 STAVEBNÍ POSLOUPNOST VNITŘNÍHO KLÁŠTERA (<i>dosavadní umělecko-historické stanovisko</i>)	16
2 PRAMENNÁ ZÁKLADNA PRO STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ STAVEBNÍ DĚJINY KLÁŠTERA	21
2.1 VYBRANÉ PRAMENY Z LET 1259–1335	21
2.2 VYBRANÉ PRAMENY Z LET 1354–1665	25
3 AKTUALIZOVANÝ POHLED NA STŘEDOVĚKÉ STAVEBNÍ DĚJINY VNITŘNÍHO KLÁŠTERA VE ZLATÉ KORUNĚ	27
3.1 ZLATÁ KORUNA PŘED A PO ROCE 1300 (<i>tvaroslovný rozbor</i>)	27
3.1.1 ANALOGIE K PILÍŘŮM MEZILODNÍCH ARKÁD	37
3.2 DENDROCHRONOLOGICKÝ PRŮZKUM VZORKŮ KLÁŠTERNÍHO KOSTELA	41
3.3 ANALÝZA ZDIVA KLÁŠTERNÍHO KOSTELA A KONVENTU	41

3.3.1 OPĚRNÝ SYSTÉM AUGUSTINIÁNSKÉHO KLÁŠTERNÍHO KOSTELA V ROUDNICI NAD LABEM (<i>kontext</i>)	51
3.4 ANALÝZA FRAGMENTŮ STUDNIČNÍHO STAVENÍ	52
3.5 NÁLEZY ZE <i>STAVEBNÍCH DENÍKŮ</i> Z LET 1938–1942	56
3.6 TERÉNNÍ SKICI ATELIÉRU FRIEDRICHA VON SCHMIDTA (<i>relikty kláštera na kresbách ze studijní cesty do Zlaté Koruny v roce 1884</i>)	67
4 SLOH A ARCHITEKTURA (<i>teorie dějin architektury 1. poloviny 20. století a její terminologická základna ve vztahu k architektuře kolem roku 1300</i>)	72
ZÁVĚR	92
EXKURZ: KAMENICKÉ ZNAČKY (<i>konsensus a kritický pohled</i>)	100
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	106
SEZNAM PŘÍLOH	113
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	118

ÚVOD

„...jsem si dobře vědom, že ani mnohaleté studium nestačí k důkladnému probádání takového objektu.“

— Josef Braniš (1907)

Bývalý cisterciácký klášter ve Zlaté Koruně se stal pro uměnovědnou literaturu 20. století z podstaty své tvaroslovné bohatosti jak výjimečným, tak instruktivním¹ zástupcem pomyslného *vývojového* zlomu konce 13. a začátku 14. století² – začal být vnímán jako soubor architektonických celků, které byly určeny za pevné body vývojových řad a schémat, která formovala pohled na architekturu přelomu přemyslovského a lucemburského století.³ Budovy vnitřního kláštera nabyly statusu stěžejního slohového mezníku a zlatokorunský klášter se tak stal nedílnou součástí větších i menších studií a syntéz gotické architektury u nás. Jeho výjimečnost a absence lokálního soudobého tvaroslovného kontextu z něj udělaly nejen stavbu jedinečnou, ale především stavbu těžce čitelnou – z tvaroslovného hlediska je solitérním projevem vrcholné kvality pozdně přemyslovské a raně lucemburské architektury. Vnitřní klášter ve Zlaté Koruně je tak jedním z nejdůležitějších monastických celků nejen u nás, ale i ve střední Evropě[1][1.1–1.8].

Práce si klade za cíl věcně představit aktualizovaný pohled na stavební dějiny vnitřního kláštera ve Zlaté Koruně, tj. na stavební posloupnost a vzájemný vztah kaple Andělů strážných, klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie a přilehlého Velkého konventu. Zároveň počítá s tím, že je vnitřní klášter ve Zlaté Koruně historicky a badatelsky velmi závažným postupně rostlým organismem, jehož pochopení si žádá několikaleté mezioborové bádání, a jehož výpovědní potenciál je těžko postihnutelný omezeným rozsahem práce. Ta je pro takové mezioborové bádání pouze iniciačním podnětem.

¹ Některými tvaroslovnými situacemi zapadá do exkluzivních projevů soudobé architektury, jinými se z nich částečně vymyká.

² K problematice zvoleného termínu „vývoj“ (zde ovšem užitého v kontextu staršího bádání) viz dále.

³ LÍBAL 1948; MENCL 1950; MENCL 1960b; MENCL 1969 a další.

Impulzem ke zpracování diplomové práce byla možnost zkoumat doposud téměř nereflektované *Stavební deníky z let 1938–1942*,⁴ a především příležitost důkladného průzkumu klášterních staveb, která byla autorovi práce umožněna Správou kláštera Zlatá Koruna.⁵

Text práce je rozdělen do čtyř hlavních kapitol.

První kapitola se věnuje stavu bádání a je otevřena stručným zpracováním dosavadních názorů na vybrané a příznačné tvaroslovné momenty, jejichž interpretace definovaly zlatokorunskou architekturu jako pevný konsenzuální celek dějin české raně a vrcholně gotické architektury. Její součástí je shrnutí badatelských názorů na stavební vývoj a vybrané architektonické články kaple Andělů strážných. Právě její tvaroslovný rejstřík výrazně určil pohled dosavadního bádání na stavební dějiny kláštera a jeho zpracování slouží za jednu z metodologických složek diplomové práce.

Druhá kapitola má charakter soupisu a představuje vybranou pramennou základnu ke středověkým a raně novověkým stavebním dějinám kláštera.

Následuje ji *třetí kapitola*, kde jsou stručně shrnuty všechny příspěvky a nálezy diplomové práce. Zde jsou zhodnoceny vybrané nálezové situace ze *Stavebních deníků*, terénní skici z roku 1884, které již precizně zpracovala Hana Tomagová,⁶ a závěry rozboru zdiva klášterního kostela a konventu.⁷

Čtvrtá kapitola se věnuje teoretickým a metodologickým otázkám vázaným ke zlatokorunskému bádání, konkrétně vazbě současné terminologické základny k teorii dějin architektury 1. poloviny 20. století.⁸

V *Závěru* práce jsou shrnuta všechna stanoviska diplomové práce a předpokládaný přínos bádání.

Práce je zakončena *Exkurzem*, který se soustředí na konsenzuální pohled na kamenické značky a jeho limity.

⁴ Pokud vím, byly okrajově připomenuty Jaroslavem Sojkou (viz SOJKA 2007) a nejnověji viz FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

⁵ Tím chci velmi poděkovat Správě kláštera Zlatá Koruna a svým přátelům, Mgr. Lence Tondlové a Janu Boučkovi, DiS.

⁶ Mgr. Haně Tomagové, Ph.D. tímto děkuji za průběžnou pomoc a důvěru. Viz TOMAGOVÁ 2016 a TOMAGOVÁ 2017.

⁷ Vlastní průzkum tak doplňuje průzkumy z let 1968 (Mencl, V.), 1974 (Líbal, D.) a 1987 (Líbal, D., Zahradník, P.).

⁸ Za pobídnutí a inspiraci ke zpracování této kapitoly děkuji doc. PhDr. Marii Rakušanové, Ph.D.

METODA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Anotace diplomové práce byla otevřena rezolutním zvoláním, že pro zkoumání cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně nezbylo nic než *tvar*. Sice je zde několik písemných pramenů, které mohou pomoci k přesnějšímu určení stavební posloupnosti vybraných staveb vnitřního kláštera,⁹ přesto jsou kriticky nahlížená formální analýza, rozbor fragmentů stavebních konstrukcí, technologický,¹⁰ a především stavebně-historický průzkum jedinými možnými cestami současného bádání. Právě zhodnocení nálezů Stavebních deníků z let 1938–1942, terénních skic žáků Friedricha von Schmidta a jeho samotného z roku 1884¹¹ a stavební průzkum¹² zděných konstrukcí klášterního kostela se staly uhelnými kameny následujícího textu. Pochopení stavební historie vnitřního kláštera si ovšem žádá komplexní mezioborové a technologicky zaměřené bádání, jehož výstupem by měla být v ideálním případě konference a sborník prací vázaných k architektuře kláštera.¹³ Tohoto záběru práce nemůže a ani nehodlá dosáhnout.

STANOVISKO AUTORA

Své badatelské závěry zakládám na preferenci a kritickém studiu uměnovědných studií především V. Mencla, J. Kuthana a V. Všetečky, ze zahraničních autorů mě inspirovaly studie J. Jamese a R. Stalleyho. Za své učitele považuji především P. Macka¹⁴ a M. Kováře.¹⁵

Z podstaty stávajícího architektonického fondu zlatokorunského kláštera upřednostňuji ke čtení jeho stavební posloupnosti užití *kriticky nahlížené formální analýzy*, a především a metod detailního *standardního nedestruktivního stavebně-historického průzkumu*.

Mým cílem není přesně datovat jednotlivé prostory, ale kriticky je zasazovat do *širšího* slohového a časového kontextu, a především přispět k představě stavební posloupnosti jednotlivých prostor a budov. Přesto kriticky věřím v základní představu tak řečeného vývoje,

⁹ Vnitřním klášteřem je (stejně jako v anotaci práce) myšlen soubor staveb vnitřního areálu kláštera, tj. především konventní budova, klášterní kostel a kaple Andělů strážných.

¹⁰ Vybrané články by měly být podrobeny materiálovému rozboru, jehož zásadnost pro zlatokorunské bádání prokázal již Josef Braniš (1907). Dále je třeba provést průzkum dendrochronologický a trasologický.

¹¹ Terénní skici ze studijní cesty Friedricha von Schmidta a jeho žáků na Zlatou Korunu v roce 1884 (nejpodrobněji a především TOMAGOVÁ 2016).

¹² Stručné stavebně-historické průzkumy zlatokorunského kláštera byly provedeny především V. Menclem (1968) a D. Líbalem (1974, 1987). Diplomová práce si klade za cíl dané průzkumy rozšířit. Mladší budovy kláštera byly z architektonického hlediska zpracovány J. Mukem (Malý konvent) či R. Lavičkou (kostel sv. Markéty). Historickou část SHP zpracoval v 80. letech P. Zahradník (ZAHRADNÍK 1987) a shrnul ji v krátké stati z roku 2007 (ZAHRADNÍK 2007).

¹³ Takový úctyhodný krok byl již učiněn v rámci edice Národního památkového ústavu (edice *Collectiones, Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé*. České Budějovice 2007).

¹⁴ Ing. Petr Macek, Ph.D., vedoucí práce (FF UK, KTF UK, NPÚ).

¹⁵ Mgr. Miroslav Kovář, Ph.D., konzultant práce (NPÚ).

a tedy – pokud dokážeme určit soubor tvaroslovných celků či momentů příznačných pro jednu epochu a prostředí (→ *příznačný prvek*), a dále jiný soubor celků a momentů pro jinou epochu a prostředí, pak můžeme kriticky hovořit o proměnách, jejichž proces lze číst v určité posloupnosti (→ *vývoj*).

Zároveň s tím věřím v *paralelnost* tvaroslovných a principiálních poloh a v pomyslný vějíř tvaroslovných možností, kterým disponovaly *sobě současné* stavební a tvůrčí síly – architekti, dílny či hutě. V duchu své bakalářské práce¹⁶ pracuji s fenoménem *formální diferenciace*,¹⁷ a tedy s vědomou volbou více tvaroslovných poloh architektonických článků v důsledku liturgického významu prostoru, pro který jsou určeny. A nejen liturgického – stejná huť, přes určité charakteristické příznačné morfologické jádro (*příznačný formální charakter*), osazovala architektonické články do světských i sakrálních staveb; stejně tak do různých prostor v rámci jedné stavby – formálně jsou tak například odlišeny chórové kaple od presbytáře, či presbyterium od chóru a dále. Na konkrétních příkladech 13. a 14. století¹⁸ lze poukázat na plošnou tradici osazovat důležitější prostory válcovými příporami a podřízené prostory články hmotově a dekorativně redukovánými a namnoze polygonálními. Taková tvaroslovná podvojnost je sledovatelná na vztahu presbyteria a chóru či celého závěru a chórových kaplí.¹⁹

Věřím v příznačnost prvků a jejich celků pro určitou časovou etapu, ale také v paralelnost těchto projevů a v příznačnost více současných projevů aktuálních pro uměle vymezenou časovou etapu.

Tato stanoviska formovala závěry diplomové práce.

¹⁶ *K formálnímu odlišení vedlejších prostor kostela od presbytáře na příkladu staveb 13. století u nás*, bakalářská práce na KTF UK, 2020 (vedoucí: Mgr. Ing. Daniela Lunger-Štěrbová, Ph.D.).

¹⁷ K té např. KUTHAN 1993 nebo LÍBAL 2001 v souvislosti se svatyní Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře.

¹⁸ Chórové kaple klášterního kostela ve Vyšším Brodě nesou polygonální články, zatímco v presbytáři jsou užity válcové přípory – stejně tak je válcových přípor užito v presbyteriu kostela Narození Panny Marie v Písku a polygonálních přípor v chóru (zde je situace složitější kvůli prolnutí tvaroslovného světa lodi, chóru a presbyteria). Dále byly válcové přípory užity v presbytáři klášterního kostela v Milevsku oproti polygonálním příporám transeptu. V severní kapli kostela sv. Jakuba Většího ve Slavětíně bylo taktéž užito válcových přípor v závěru a polygonálních v podélné části.

¹⁹ Významové odstupnění, které se promítá do formy užitých článků, je viditelné i na řešení tvaroslovných poloh hlavní lodi vůči lodím vedlejšími nebo na zdůraznění *čtverce křížení* (klášterní kostel v Milevsku, v Tišnově či v Klášterní Skalici).

1 STAV DOSAVADNÍHO BÁDÁNÍ

Stavební historie, význam a slohový kontext zlatokorunského kláštera se staly středem zájmu nespočtu uměnovědných studií. K roli a projevu zdejší architektury se významně vyjádřily všechny generace historiků, stavebních historiků a historiků umění – počínaje autory syntéz pozdního 19. století (např. *Neuwirth, J., 1888*) v čele s Josefem Branišem, který je autorem zlatokorunské monografie z roku 1907 a poplatných syntéz z let 1892 a 1909. Braniš zhodnotil klášterní architekturu z hlediska historického, umělecko-historického, stavebně-historického a technologického, čímž nejen, že předjal některé závěry recentního bádání, ale především představil zárodek komplexního pohledu na dějiny středověké architektury, jak jej ve druhé polovině 20. století rozvíjely jednotlivé stavebně-historické průzkumy a v posledních letech tituly, zpracované za spolupráce historika a historika umění.²⁰

Právem jej lze považovat za prvního, nejskromnějšího a největšího zlatokorunského badatele.

Detailního zpracování historických pramenů a architektury došel zlatokorunský klášter v *Soupisu památek* z roku 1918.²¹

Badatelsky silnými roky byla léta čtyřicátá a následující dvacetiletí, které těžilo z původních poznatků a výsledků rekonstrukcí v meziválečných letech.²² Ve 40. letech 20. století vznikly drobné, a přesto zcela zásadní monografie D. Líbala (1941²³, 1948²⁴). V roce 1948 byla paralelně publikována Líbalova syntéza gotické architektury v Čechách a na Moravě²⁵ a *Česká architektura doby lucemburské* od Václava Mencla. Roku 1953 vyšla syntetická práce k tématu jihočeské gotiky (*Jihočeská gotika*, 1953), ve které byla architektonická část okrajově zpracována Vladimírem Denksteinem. Ten byl, stejně jako D. Líbal a V. Mencl,²⁶ přímo

²⁰ Zde odkazuji na publikované práce a spolupráci Jana Adámka s Janem Sommerem (kostel Narození Panny Marie v Písku, viz ADÁMEK/SOMMER 2001 a SOMMER 2002) nebo Romana Lavičky s Robertem Šimůnkem (Roman LAVIČKA/Robert ŠIMŮNEK: *Páni z Rožmberka 1250–1520: Jižní Čechy ve středověku: Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*. České Budějovice 2011; Roman LAVIČKA/Robert ŠIMŮNEK: *Městský farní kostel ve středověkých Čechách: Trhové Sviny 1280–1520*. České Budějovice 2011) či Danielem Kovářem (Daniel KOVÁŘ/Roman LAVIČKA: *Dominikánský klášter v Českých Budějovicích*. České Budějovice 2017).

²¹ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918.

²² Z let 1939–1942 se zachovaly Stavební deníky, jejichž částečné zpracování je dílčím cílem diplomové práce. Dále viz ŠEBEK 1938.

²³ LÍBAL 1941.

²⁴ LÍBAL 1948.

²⁵ Dobroslav LÍBAL: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha 1948.

²⁶ V zápisu z 29. července 1940 (SD 3) je vedle dalších uvedena návštěva jistého *dr. Mencela*. Vzhledem k Menclovým závěrům (viz MENCL 1948) lze předpokládat, že se jedná o Václava Mencla.

seznámen s výsledky rekonstrukcí, které vedl ve zlatokorunském klášteře na přelomu 30. a 40. let J. Fidra,²⁷ z nichž se dodnes zachovaly minimálně čtyři sešity *Stavebních deníků*. Nálezové situace, které jsou v nich zaznamenány, se staly opěrnými badatelskými body pro některé ze závěrů, které předešlí autoři publikovali.²⁸ Jak Dobroslav Líbal (1974, 1987), tak Václav Mencl zpracovali krátké *stavebně-historické průzkumy*. Mencl jej ve stejném roce (1968) provedl i v cisterciáckém klášteře ve *Vyšším Brodě* a zdá se, že své zdejší poznatky zapracoval do stěžejní studie *Podunajská reforma gotické katedrály*, publikované v časopise *Umění* (1969). Paralelní témata sledoval Mencl v mladší studii *Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české*, publikované tamtéž (1971). Ta se stala neoficiální bohemikální odpovědí a dovětkem *The Gothic Architecture and Scholasticism* Erwina Panofského z 50. let 20. století.²⁹ Nastupující generace 70. a 80. let převzala některé závěry, a především zpracovala příznačná tvaroslovná témata – k nejstarší architektuře vyšebrodského kláštera byla zpracována nepublikovaná diplomová práce Václava Všeckého (1973), Menclova žáka. K architektuře zlatokorunského kláštera se od poloviny 70. let pravidelně vyjadřoval Jiří Kuthan, který plně určil příznačnosti jihočeské architektury 13. století.³⁰ K poslední generaci badatelů v otázce zlatokorunské architektury patří především Jan Sommer a Roman Lavička. Dobovým kontextem se zabývá Miroslav Kovář a Dalibor Prix.

Současný názor na zlatokorunskou architekturu je stále formován především názory a závěry generace 40., 60. (Líbal, D.; Mencl, V.), 70. a 80. let (Kuthan, J.). Právě proto bude na konci diplomové práce zpracována teoretická kapitola k terminologické základně generace 40.–70. let a její vazbě k teorii dějin architektury z doby krátce po roce 1900 (*...aneb používáme stále termíny generace kubistických architektů zprostředkované generací 40.–70. let...?*).

Z historického hlediska jsou pro zlatokorunské bádání zásadní barokní kroniky *Pavla Stohandla* (1663)³¹ a *Viléma Fiedlera* (1691 doplnil P. Stohandla³²). Z mladších edice H. Grosse, M. Pangerla,³³ dějiny kláštera od J. Kadlece, práce K. Charvátové, historická část stavebně-historického průzkumu P. Zahradníka a příspěvky J. Trnky.

²⁷ Rekonstrukce kláštera probíhaly pod vedením a kontrolou J. Šebka (viz CHUDÁREK 2007, 187 a dále záznamy ve *Stavebních denících*) – v *Denících* jsou zaznamenány mj. Šebkovy pravidelné návštěvy (kontroly) kláštera. Každodenní správu, vedení rekonstrukcí a záznamů měl ovšem na starost J. Fidra.

²⁸ Tak například oba zmiňují již v roce 1948 půdorys presbyteria, nalezeného v širší zástavbě kláštera (vlastní nález zaznamenán ve *Stavebním deníku* III (SD 3) ze dne 24. července 1940.

²⁹ Vazbu na úvahy E. Panofského lze ovšem sledovat již v úvodu k *Českému umění doby lucemburské* (1948).

³⁰ KUTHAN 1972; KUTHAN 1975; KUTHAN 1982; KUTHAN 1983 aj.

³¹ KADLEC 1949.

³² ZAHRADNÍK 1987.

³³ K historické literatuře a edicím např. KUTHAN 1983 nebo TOMAGOVÁ 2017.

1.1 K INTERPRETACI KAPLE ANDĚLŮ STRÁŽNÝCH

Kaple Andělů strážných byla z podstaty svého stáří, specifčnosti, kulturně-historické a architektonické hodnoty určujícím bodem pro uměnovědné hodnocení nejstarších stavebních fází zlatokorunského kláštera [2][2.1–2.3]. Vzhledem k tomu, že na ní byla v době její výstavby a tušené rekonstrukce (c. 1263–77, 1284 a dále)³⁴ otevřena závažná architektonická témata, tak bude následující kapitole sloužit jako instruktivní příklad k představení dosavadních umělecko-historických metod a závěrů 60.–80. let 20. století.³⁵ Zároveň bude v rámci této kapitoly vysloven názor k jejímu stavebnímu vývoji a pozici v rámci klášterního areálu.

Pro kapli Andělů strážných neznáme plný účel ani přesnou dobu jejího vzniku, přestože byla její podoba a vazba ke zbylým budovám vnitřního kláštera středem širokého badatelského zájmu.³⁶ Její datování kolísá v rozmezí 70. – 90. let 13. století a je zákonitě založené na rozboru několika tvaroslovných jednotlivostí, které lze považovat nejen za závažné morfologické, ale i metodologické uzly. Právě proto bude kaple monograficky pojata zde, protože se během bádání stala klíčovým a modelovým příkladem badatelských postupů a představ celého 20. století. Zbytek práce se bude věnovat konventu a klášternímu kostelu jako fyzicky srostlému organismu, který je z podstaty své tvaroslovné roztržitosti a dochovaným pramenům základním kamenem bádání k architektuře přelomu 13. a 14. století.

Kaple je některými badateli považována za nemocniční,³⁷ jak tomu nasvědčuje i její zasvěcení — bádání ji dále spojuje buď se *Sainte-Chapelle*,³⁸ královskou kaplí v *Plasích* nebo patrovými kostely („*bavorská turmkapelle*“³⁹) s refugiem ve druhém podlaží.⁴⁰ Otázka funkce kaple Andělů strážných není do důsledku řešitelná. Vzhledem k proporcím a architektonickému rejstříku druhého podlaží se přikláním k představě o přízemní kapli a refugiu či trezoru v patře — takové určení ovšem není cílem práce.

³⁴ Představa dvou stavebních etap a jejich vnoření vychází ze stavebně-historického průzkumu Václava Mencla (viz MENCL 1968). S touto hypotézou se ztotožňuji.

³⁵ Do tohoto intervalu jsou tak vztaženi autoři zásadních studií ke stavebním dějinám kláštera, a tedy D. Líbal, V. Mencl a J. Kuthan.

³⁶ Vazby k *Sainte-Chapelle* či k *Plasům* zmiňuje mj. a průběžně J. Kuthan nebo K. Charvátová (2014). CHARVÁTOVÁ 2014, 149 například zvažuje její vazbu na plaskou královskou kapli a předpokládá, že mohla být analogicky součástí postavené, či plánované královské rezidence.

³⁷ LÍBAL 1994, 84.

³⁸ Jde o nejrozšířenější představu založenou na dvoupodlažním řešení a uložení relikvie Kristovy trnové koruny.

³⁹ MENCL 1969, 316.

⁴⁰ K tomu např. KUTHAN 1983, 283 či MENCL 1969, 316.

Kaple je samostatně stojící budovou především sakrálního charakteru a účelu.⁴¹ Podélnou osou směřuje na severovýchod a oproti presbytáři klášterního kostela tak ustupuje více na východ [1.2]. Jedná se o jednolodní, dvoupodlažní stavbu, nyní s přístavkem na místě někdejšího polygonálně uzavřeného presbytáře (5/8). K jižní stěně stavby přiléhá budova tzv. *Malého konventu*, v jádru pozdně gotické, krátce po roce 1600 a dále v průběhu 17. století přestavované budovy. Kaple je s *Malým konventem* spojena průchodem v nejzápadnějším poli jižní stěny.

V západním, hlavním, průčelí se zachoval jednoústupkový portál – kvůli někdejšímu schodišti v síle západní průčelní zdi je osazen mimo jeho osu. Formálně a hmotově se patrovost stavby projevuje mírným ustoupením přes patrovou římsu zhruba ve 2/3 výšky jádra stavby, které vychází z výškového dělení na přízemí (zhruba 2/3) a patro (1/3). Jak přízemí, tak patro jsou zaklenuty třemi poli křížové žebrové klenby, kteréžto dělení je zvenčí vizualizováno vnějšími opěráky, taktéž odstupněnými, a tedy čtyřmi nárožními (diagonálními) a čtyřmi při podélných stěnách. Ne všechny opěráky jsou odstupněné a u některých lze předpokládat výrazné zásahy či nepůvodnost.⁴² Podélná část stavby byla v exteriéru členěna čtyřmi horizontálami – dodnes soklem, fragmenty podokenní římsy, římsou patrovou a korunní. Na severní stěně se zachovaly fragmenty okenních ostění a podokenní římsy, stejně tak drobné fragmenty ubouraného presbytáře – zde na přechodu mezi podélnou částí a závěrem se mění profilace soklu.⁴³ Ve dvou třetinách odsazené opěráky jsou zakončeny sedlovými stříškami⁴⁴ a v případě severozápadního je štít ozdoben trojlistou panelací, jakou známe v sofistikovanější podobě z opěráků klášterního kostela.

Západní **portál kaple Andělů strážných** je příkladem sloupkového ústupkového portálu, jehož příznačným rysem je výrazná převýšenost a štíhlost [2.1]. Tyto charakterové proporční znaky byly stěžejními argumenty k určení portálu jako projevu poklasické gotiky a vertikalizujících tendencí pozdního 13. století – na druhou stranu byla ve skladebném schématu portálu správně připomenuta architektura hlubšího 13. století. Veškerá hodnocení a datace portálu (70. – 80. léta 13. století) se nesla ve stínu představ o niterných projevech architektury jako vyvíjejícího

⁴¹ Přízemí zcela určitě fungovalo jako sakrální prostor. Účel prvního patra je neznámý – v případě, že by byla kaple postavena ihned po příchodu konventu, případně dokonce i před, pak by mohlo patro sloužit jako provizorní obydlí přišedšího konventu. S větší pravděpodobností sloužilo jako trezor či případné refugium.

⁴² Např. u severozápadního diagonálního opěráku lze předpokládat rekonstrukci, jelikož postrádá původní sokl (Lavička, R.). Zásahy do struktury a výsledného vzhledu opěráku předpokládal již Josef Braniš (1907). Současné sedlové stříšky nepovažoval za původní a tušil zde fiály.

⁴³ MENCL 1968.

⁴⁴ BRANIŠ 1907, 143. Josef Braniš považuje sedlové stříšky za mladší dodatek a původně počítá s fiálami.

se souboru celků, které jsou na sebe imanentně navázány a lze u nich předpokládat logický a posloupný vývoj forem.

Tvaroslovným uzlem v případě zlatokorunského portálu je vedle proporcí a rostlinného dekoru posazení polygonálních soklů na konzoly. Hypotetická tíha portálu zde není svedena na zem, ale do konzol, které tak portál vynášejí několik centimetrů nad zem. Tento skladebně-tvaroslovný přístup je bádáním⁴⁵ považován za pokročilý doklad poklasických tendencí. Za nejbližší paralelu byl J. Kuthanem⁴⁶ připomenut portál v mezitraktové stěně východního křídla oseckého ambitu. Ten je datován do pozdního 13. století a je dalším argumentem pro mladší datování zlatokorunského portálu, a tedy i celé kaple. Oproti tomu byl J. Branišem (1907) zlatokorunský portál považován za příklad výrazně starší tvorby hlubšího 13. století, a dokonce za architektonický celek rakouské provenience.⁴⁷ Josef Braniš⁴⁸ inicioval představu portálu jako slohově a původem autonomního celku, kterou v jiné souvislosti dořekl J. Sommer (2002), uvažující o migrující skupině kameníků, kteří zhotovovali portály jako samostatný architektonický celek – tím je mnohdy vysvětlena jejich „slohová“ nekompatibilita vůči zbytku stavby, kterou je ovšem nutné konfrontovat se stejně validní představou současného bádání o paralelních projevech a tvaroslovných cestách, kterými se ve stejné době mohla vydat na témže místě buď jedna, nebo více hutí či skupin. Jak dovoz, ad hoc zhotovení jedné zakázky nebo současná práce více skupin v rámci jedné zakázky je možná. Vedle toho je třeba připomenout určení severního portálu *kostela Narození Panny Marie v Písku*, u kterého se předpokládá buď pozdní vznik v závěru celkových stavebních prací,⁴⁹ nebo naopak vznik v počátečních fázích výstavby západního dvojvěží a závěru.⁵⁰ Oba dva názory pracují s kolizí mezi portálem a výsledným klenutím, a tedy docházejí k závěru, že písecký portál vznikl buď před projektem klenutí severní boční lodi (tedy před určením rytmu klenby konzolami), nebo až po – a tedy jako slohově pokročilý celek, který byl infiltrován do tvaroslovně homogenního a slohově staršího celku kostela. P. Macek připomíná třetí badatelskou cestu, a tedy zhotovení portálu v dřívější fázi, jeho následné deponování v areálu fyzické hutě a osazení s výraznějším časovým odstupem od vlastního zhotovení (ona pokročilá slohová poloha, jak byla hodnocena starším bádáním, nemusí být překážkou k jeho starší dataci, nehledě na vyslovenou souvislost

⁴⁵ KUTHAN 1983.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ František Schullerbauer (SCHULLERBAUER 1924, 31) připomíná v souvislosti s Branišem rok 1225. Zjevně se jedná o laickou interpretaci Branišova zařazení portálu jako architektury *přechodní* s rysy příznačnými pro dobu Václava I. (BRANIŠ 1907, 144).

⁴⁸ BRANIŠ 1907, *Dodatky*.

⁴⁹ KUTHAN 1975.

⁵⁰ LAVIČKA 2016.

se západním portálem *klášterního kostela v Tišnově*, datovaného do konce první třetiny století).⁵¹ Tím zde vzniká příklad portálu jako architektonického celku, který je zhotoven buď na místě pozdějšího osazení, nebo na místě, odkud jej lze snadněji převézt (nikoliv nutně z Rakouska, ale třeba z hutě, dílny či střediska proti proudu Vltavy – v případě *Zlaté Koruny* je možný areál *kláštera ve Vyšším Brodě*⁵²).

Skladebným schématem je portál zakořeněn v architektuře hlubšího 13. století, zatímco jeho proporce a usazení soklů na konzoly jsou považovány za projevy poklasické, a tedy mladší. Zde je ovšem otázka, můžeme-li převýšení portálu, založeného na zakořeněném skladebném schématu, přijmout za validní argument pro pozdní dataci – stejně tak posazení sloupků na konzoly se nezdá být dostatečným podkladem pro totéž.

Zlatokorunský portál je ve výsledku sporným bodem a nezbude, než připomenout:

- a) Branišovu⁵³ skvělou poznámku o jeho odlišeném materiálu a tušené provenienci
- b) Sommerovu⁵⁴ představu o migrující skupině kameníků, specializujících se na realizace náročných a specifických architektonických celků, jakými jsou portály (na příkladu *Písku, Zvíkova a Tišnova*⁵⁵), resp. představu o slohově autonomních celcích současných se svým architektonickým kontextem
- c) skladebné schéma portálu
- d) pokročilé momenty a jejich poklasické analogie

Portál je produktem své doby, kterou nemůžeme bezpečně určit. Zcela jistě je svým skladebným schématem příznačným celkem vycházejícím z architektury 13. století s tím, že na něm lze shledat tvaroslovné a proporční momenty, hovořící pro závěrečná desetiletí století. Jeho skladebné schéma je daným faktem, tvaroslovné a proporční momenty jsou interpretací, opřenou o stejně konstruované analogie.

Tím pádem, pokud přijmeme zlatokorunský portál za celek vzniklý ve druhé polovině 13. století, lze vyslovit hypotézu o jeho vzniku v prvních fázích výstavby kláštera (viz *hlavice*

⁵¹ SOMMER 2002.

⁵² Na portálu do sakristie v klášterním kostele ve Vyšším Brodě byla nalezena kamenická značka, kterou lze opatrně považovat za stejnou, jakou známe ze schodišťového stupně a vnějšího opěráku kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně.

⁵³ BRANIŠ 1907, *Dodatky*.

⁵⁴ SOMMER 2002.

⁵⁵ Kostel Narození Panny Marie v Písku, kaple sv. Václava na Zvíkově a klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie v Tišnově.

zlatokorunského ambitu⁵⁶[3]), kdy byl po vypálení osazen do nově vzniklé, nebo rekonstruované kaple. Také lze připomenout Menclovu⁵⁷ představu počáteční výstavby kaple s portálem, a následné přestavění kaple v posledních letech 13. století.

Zlatokorunský portál je v tvaroslovném kontextu kláštera osamoceným architektonickým celkem, který na druhou stranu nepřímou podporuje existenci kalichových hlavic z prvních let kláštera,⁵⁸ které známe pouze z nejstarší literatury. Je do určité míry příznačným pro architekturu 13. století, přesto na něm bádání sleduje momenty, které jej posouvají na pomyslné časové ose vpřed. Přestože jsou pro stanovení datace určující právě pokročilejší prvky, nemůžeme se zde zbavit dojmu, že konkrétně tyto prvky jsou možná jen uměnovědnými konstrukty. Jediným hmatatelným faktem je, že portál zachovává skladebné schéma, jaké známe z celého rozprostřeného a hlubokého 13. století. Pak je na místě uvažovat, zda nemohl vzniknout dříve, v první stavební etapě kláštera (Mencl, V.), nebo nebyl-li do kaple zasazen až v době václavské rekonstrukce, do které byl v areálu deponován. Josef Braniš (1907) zastával názor staršího původu⁵⁹ a rakouské provenience (*Heiligenkreuz*) a předjal tím úvahy J. Sommera (2002), který definoval neznámou migrující skupinu či jednotlivce, který je autorsky spojen se severním portálem *kostela Narození Panny Marie v Písku*, vstupním portálem *kaple sv. Václava na Zvíkově* a západního portálu klášterního *kostela Nanebevzetí Panny Marie v Tišnově*. Rozborem kamene zlatokorunského portálu (!)⁶⁰ podpořil Braniš velmi platnou představu portálu jako *jinde a jindy* zhotoveného architektonického celku. Tomu napovídá i jediná kamenická značka ve tvaru trojlístku,⁶¹ jaký nebyl jinde v rámci zlatokorunského areálu zatím detekován.

Domnívám se, že lze s Branišovým návrhem souhlasit a portál přijmout za celek jiné provenience, za import, a souvisle s tím předpokládat jeho starší vnošení do prvních let budování kláštera.

⁵⁶ BRANIŠ 1892.

⁵⁷ MENCL 1968.

⁵⁸ K hlavicím v českojazyčné literatuře BRANIŠ 1907 či KROUPA 2019.

⁵⁹ Fr. Schullerbauer (SCHULLERBAUER 1924, 31) a v odkazu na J. Braniše (1907) uvažuje o roce vzniku 1225 – vzhledem ke kvalitám Schullerbauerovy monografie, které spočívají především a jediné v jeho přímých zkušenostech, lze toto datum odmítnout. Samotný J. Braniš přesné datum nezmiňuje (pouze považuje portál za produkt doby *přechodní* – BRANIŠ 1907, *Dodatky*). Schullerbauerova datace je buď autorovou vlastní interpretací tohoto Branišova stanoviska, nebo snad i výsledkem společných konzultací.

⁶⁰ Dle Braniše (BRANIŠ 1907, *Dodatky*) se jedná o *našedlý mramorovitý alpský vápenec*.

⁶¹ Zakreslena v MAREŠ/SEDLÁČEK 1918.

Dosavadní bádání pracuje s představou, že jsou nejstarší části kláštera ve *Zlaté Koruně* a ve *Vyšším Brodě* buď přímo, nebo nepřímo příbuzné, a to na základě výskytu předpokládaného⁶² profilu *contrecourbe*⁶³ [4][5] na celcích nejstarších partií obou klášterů, a také na formální shodě mezi *nosnými články* přízemí kaple Andělů strážných a vyšebrodských chórových kaplí. Jak profil tušené francouzské provenience, tak provedení nosných článků jsou badatelskými uzly, ke kterým se váže podstatná část závěrů hodnotících nejstarší části a počátky výstavby obou areálů. Příbuznost mezi kláštery byla tedy určena na základě vizuální podobnosti.⁶⁴

Určení tohoto profilu vedlo k pozdní dataci částí, kde se vyskytuje, a upevnilo tak výchozí bod pro stanovení stavební historie obou klášterů. Přestože není v datační otázce bádání jednotné, lze pojmenování tohoto profilu považovat za výchozí badatelské dogma vázané k představám o stavební posloupnosti jednotlivých prostor jak ve *Vyšším Brodě*, tak ve *Zlaté Koruně*.

Profil *contrecourbe* je českým uměnovědným bádáním⁶⁵ definován jako poklasická deformace dosavadního skladebného schématu o přípoře a stěně, před kterou je přípora předsazena. Za příznačný a instruktivní příklad tzv. *vlivného profilu* jsou uváděny přípory pilířů mezilodních arkád katedrály v *Rodez*.⁶⁶

Zjednodušeně lze profil popsat jako splynutí dříku a jeho podložky v jeden amorfnní a měkký tvar. Příkladem, který svou datací vyhovuje uměnovědnému konstrukt, jsou již zmíněné pilíře mezilodních arkád katedrály v *Rodez* z poslední třetiny 13. století. Zde lze sledovat tušené pozůstatky prisazených polovičních sloupkových přípor pro pasy a diagonální žebra, které splynuly v amorfnní křivku pod spojitou a objímavou membránou. Zajímavým příkladem je jižní řada pilířů mezilodních arkád chóru kostela v *New Shoreham* [6], který mezi lety 1160–1230 nahradil starší chór románský.⁶⁷ *New Shoreham* je příkladem relativizujícím, tzn. buď deformuje představy o souslednosti klasických a poklasických tendencí, nebo pro situaci, kdy jsou v dějinách architektury sledovány dva formálně shodné, ale principiálně odlišné architektonické celky. Zastávám druhou možnost – shorehamský příklad je z formálního hlediska velmi blízkou analogií k rodezskému řešení, ale není založen na

⁶² MENCL 1969; VŠETEČKA 1973; KUTHAN 1983 (například KUTHAN 1983 si všímá odlišné principiální podstaty mezi profily ve *Zlaté Koruně* a ve *Vyšším Brodě*; k tomu více FACINCANI 2019).

⁶³ Nejlepší definice viz MENCL 1969 a VŠETEČKA 1973.

⁶⁴ Teoreticky by šla vazba podpořit výskytem zmíněné kamenické značky (společné pro oba kláštery) a hypotetickou představou převozu architektonických článků po řece z Vyššího Brodu do *Zlaté Koruny*.

⁶⁵ Především MENCL 1969; VŠETEČKA 1973 a KUTHAN 1983.

⁶⁶ KUTHAN 1983; KURMANN 1986.

⁶⁷ K dataci viz STALLEY 1995, 17.

poklasických sjednocujících tendencích poslední třetiny 13. století. To vše za předpokladu, že je shorehamský kostel datován správně do první poloviny 13. století.

V té souvislosti lze drobným úkrokem připomenout vnitřní (východní) modelaci vítězného oblouku a klenebních přípor *svatyně Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře* [7][8] a další lokální analogie. I zde je užito splývavé křivky, kterou byla popřena adice jednotlivých článků. Samostatné sloupky *en délit* byly v konkrétních situacích nahrazeny dříky budovanými z jednotlivých bubnů svázaných se zdí. Podobný proces známe ze vztahu přípor pro diagonální a přízední žebra v klášterním kostele v *Sedlci*, z městského kostela v *Hlubčicích*⁶⁸ či z fragmentu svazkového pilíře z kláštera v *Hradci Králové*. Zde do sebe jednotlivé dříky svazku přecházejí a jejich „dosavadní“⁶⁹ aditivní schéma splynulo v jednotnou amorfní křivku, jakou známe z rodezského příkladu. Ve starší části kostela *sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem* jsou také zřetelné amorfní a křivkové přechody mezi příporami pro diagonální a přízední žebra. Oproti pražskému příkladu je zde ovšem zřetelné hranolové jádro, ke kterému jsou přípory pro diagonální žebra a meziklenební pas přiloženy.

V Anežském klášteře je splývavá křivka, která se nachází v závěru, uplatněna na východním vyznění drúzy přípor při vítězném oblouku, směrem k nejzápadnějšímu oknu severní stěny presbyteria. Jeden z dříků zde měkkou křivkou přechází do druhého a je očividné, že je tento moment nedílnou součástí skladby vítězného oblouku, který je na své západní straně (obrácené do lodi) výchozím bodem pro aditivní schéma jiného modelačního charakteru. Dle mého názoru zde došlo k uplatnění dvou tvaroslovných výrazů a principů, a to v důsledku odlišného liturgického významu presbyteria a podélné části. Zároveň zde byly uplatněny formy, které bádání považuje často za časově neslučitelné či neslučitelné s jednou tvůrčí osobností či s původcem návrhu. Zajímavé je *současné* užití přípor *en délit* (podélná část)⁷⁰ a přípor *svázaných se zdí* a zděných v horizontálních ložných vrstvách (presbyterium). Přilnutí v polovině 12. století k dříkům *en délit* bylo dle V. Olson⁷¹ také produktem boomu a aktuální poptávky, nikoliv změnou stavební huti. Splývavá profilace, jakou jsme si představili na pražském či hradeckém příkladě musí být fyzicky konstruována zděním profilace jako celku, a nikoliv přikládáním dříku jako samostatného monolitu ke stěně či lůžku. Vizualní (a

⁶⁸ PRIX 2003, 19.

⁶⁹ Termín „dosavadní“ je zavádějící. Časová určení odkazují na přijetí vývojových schémat. Na druhou stranu lze přijmout určité výchozí a konečné body pomyslných řad, a tedy přijmout principy a tvary starší a mladší.

⁷⁰ K míře původnosti současného řešení viz JOACHIMOVÁ 1966.

⁷¹ OLSON 2004.

principiální) sjednocení článků je tak zákonitě doprovázeno sjednocením v technologickém postupu a vlastní skladbě.)

Modelace vítězného oblouku a fragmentů okenních ostění je validním dokladem pro určení dílčí či kompletní výstavby kaple Andělů strážných v době blíže roku 1300. Vítězný oblouk je založen na promítnutí profilu do soklu, a je analogický k dalším projevům z areálu zlatokorunského kláštera. Toto schéma a uplatnění vlnivého profilu lze přes starší příklady (*Praha, Hradec Králové, Hlubčice* aj.) považovat spíše za produkt mladší než starší stavební etapy. Pro mladší dataci také hovoří pojetí svazkových přípor druhého podlaží a jejich formální vazba k svazkovým podporám zlatokorunské kapitulní síně či fragmentům z nepomuckého kláštera, datovaných do doby po roce 1300.

1.2 DOSAVADNÍ POHLED NA STAVEBNÍ VÝVOJ VNITŘNÍHO KLÁŠTERA

Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie není orientovaný a závěrem směřuje na severoseverovýchod. Pro přehlednost pracuji v textu s tím, že je kostel postaven v ose sever → jih, a tedy že závěrem směřuje k severu a průčelím k jihu [1.2].

Představa o stavební historii klášterního kostela a konventní budovy s ambitem ve Zlaté Koruně je víceméně ustálená. Pro současné dějiny umění ji definovala generace 40. – 80. let, a tedy především Dobroslav Líbal, Václav Mencl a Jiří Kuthan. Starší literatura první třetiny 20. století se poplatně své době (a přes precizní dokumentaci a vynikající vnímání stavebně-historických detailů) stále potýkala s dnes překonanými normami dobové stylové analýzy a její datační stanoviska tak nemají charakter takového definitivu, jako stanoviska jejich následovníků.⁷² Jejich nálezy jsou ovšem závažnými příspěvky dodnes.

Stavební posloupnost jednotlivých prostor vnitřního kláštera nedošla nikdy výrazné dekonstrukce a vzniklé názorové rozdíly se nejvíce projevíly v datování kaple Andělů strážných v souvislosti s určením nejstarší stavební aktivity na území kláštera.⁷³ Kaple byla J. Kuthanem datována do 70., D. Líbalem (a R. Lavičkou) do 80. a V. Menclem (a M. Kovářem) do 90. let

⁷² Tak například V. Birnbaum (BIRNBAUM 1931) považoval písecký kostel Narození Panny Marie či plaskou kapli za stavby doby Václava I. Stejně tak prostory hradu Zvíkova nebo Staronovou synagogu v Praze.

⁷³ Zde je třeba připomenout zápis Generální kapituly, který hovoří o *přenesení* kláštera po jeho vypálení na konci 70. let.

13. století. Stále je ovšem považována za nejstarší stojící stavbu areálu. Menclovská linie bádání tak předpokládá, že vznikala z podstatné části paralelně se severní polovinou klášterního kostela a nejstaršími částmi konventu.⁷⁴

Počátky zlatokorunského kláštera jsou kladeny na přelom 50. a 60. let 13. století. V letech 1258 a 1259 došlo ze strany Přemysla Otakara II. k iniciaci nejmenovaného cisterciáckého založení a řádová generální kapitula tak v září 1259 nařídila opatům z *Baumgartenbergu* a *Wilheringu* vizitaci lokality, kde k němu mělo dojít.⁷⁵ Vzhledem k tomu, že je Zlatá Koruna jedinou doloženou Přemyslovou cisterciáckou fundací, je pravděpodobné, že se písemné doklady pojí právě k jejímu založení. Z roku 1263 pochází darovací listina, přímo vázaná ke zlatokorunského klášteru, která je přijímána za listinu zakládací.⁷⁶ Mateřským klášterem se Zlaté Koruně stal babenberský rodový klášter v *Heiligenkreuzu*.⁷⁷

1.2.1 STAVEBNÍ POSLOUPNOST VNITŘNÍHO KLÁŠTERA

(dosavadní umělecko-historické stanovisko)

Na základě písemných pramenů lze předpokládat, že před a kolem roku 1300 již stálo jádro vnitřního kláštera a nadále se pokračovalo s logickou dostavbou navazujících prostor. V průběhu 14. století tak došlo dle literatury k dokončení klášterního kostela, konventních křídel a k dostavbě přiléhajících křídel ambitu.

Za nejstarší dochovanou stavbu zlatokorunského kláštera je plně přijímána **kaple Andělů strážných**, realizovaná buď ve dvou stavebních etapách (1263–1276; kol. 1290)⁷⁸ nebo jako celek v průběhu 70.,⁷⁹ 80.,⁸⁰ nebo 90.⁸¹ let 13. století. Interpretace každého z badatelů byla opřena o slohový rozbor jižního portálu, nosných článků (především přízemí) a profilace fragmentů okenních ostění a vítězného oblouku. Za nejhlubší představu o stavebním vývoji zlatokorunské kaple lze dle mého názoru považovat rozbor V. Mencla,⁸² ke kterému se přikláním. Na základě ústupkového schématu jižního portálu a odlišné profilace soklu podélné

⁷⁴ Dosavadní bádání předpokládá v době kolem a po roce 1300 výstavbu severního a jižního křídla konventu, dále se západním a jižním křídlem křížové chodby. Diplomová práce se snaží nabídnout další možnosti (viz dále).

⁷⁵ K usnesení generální kapituly ČECHURA 1979, 97; CHARVÁTOVÁ 2014, 90.

⁷⁶ K intervalu mezi iniciací a vlastním založením viz CHARVÁTOVÁ 2014, 91.

⁷⁷ Ke vztahu Zlaté Koruny a Heiligenkreuzu např. CHARVÁTOVÁ 2014, 94.

⁷⁸ MENCL 1968.

⁷⁹ Pravidelně J. Kuthan nebo např. CHARVÁTOVÁ 2014, 146.

⁸⁰ Pravidelně D. Líbal a v návaznosti R. Lavička či M. C. Schurr (2007).

⁸¹ Pravidelně V. Mencl a v návaznosti V. Všetěčka či M. Kovář. K dataci do pozdního 13. století (v souvislosti s výstavbou severní části klášterního kostela a nejstarších částí konventu) se přikláním také já.

⁸² MENCL 1968.

části a presbyteria [9] došel V. Mencl k závěru, že byla kaple vystavěna do určité výšky již v první stavební etapě, uměle vymezené lety 1263 a 1276. Po tichém intermezzu následujícím po vyplnění kláštera mělo ke konci 13. století dojít k dostavbě přízemí, přísazení presbyteria, prvního patra a vsazení *vyoseného* vítězného oblouku. Všechny avantgardní⁸³ prvky tak byly přisouzeny etapě prováděné za funkčního období *opata Bartoloměje* (1284–1292).⁸⁴ I Dobroslav Líbal, datující kapli do 80. let, se pozastavil nad specifickostí okenních ostění a zvažoval jejich dodatečné vsazení. Změna v projektu kaple byla však nejprve poznamenána Menclem (1968): podélná část kaple je totiž osazena soklem odlišné profilace oproti soklu presbyteria. Je zde tedy předpokládán stavební předěl, který následoval po vybudování části svislého zdiva podélné části, ale před zahájením výstavby presbyteria a prvního patra, o které bylo presbyterium následně opřeno. Analogické přerušení, vedoucí k rozlišení dvou stavebních etap, sledujeme na organismu východních partií klášterního kostela ve *Vyšším Brodě*. Ke změně profilace dochází mezi sakristií a jižní chórovou kaplí,⁸⁵ a především na severní exteriérové stěně nejvýchodnějšího pole halového trojlodí. I zde se, stejně jako v případě kaple Andělů strážných, mění profilace z oblounového soklu k jednoduše skosenému. Tento předěl odděluje pozdně přemyslovskou část klášterního kostela od raně lucemburské.⁸⁶

Kaple Andělů strážných tak byla přijata za nejstarší dochovanou stavbu vnitřního kláštera. Zde je nutné připomenout nálezy **kalichových hlavic** [3], jejichž kresebné zachycení dědily tituly druhé poloviny 19. století, a připomínky došly až v katalogu P. Kroupy (2019) o rostlinném dekoru na českých stavbách 13. století. Na základě tradiční formální analýzy docházíme k závěru, že jsou hlavice – a jak mimochodem připomenul již J. Braniš – poplatné okruhu staveb a výrazu architektury, který zastupují konkrétní realizace ve *Vyšším Brodě* či *cisterciáckém klášteře v Pohledu*. Za nejbližší paralelu musíme vskutku považovat hlavice portálu do vyšebrodské sakristie. Zlatokorunské hlavice se měly nacházet v ambitu – je tak otázkou, a vzhledem k zmínce o Hirzově pohřbení před kapitulní síní roku 1275, nebyla-li do konce 19. století stále fragmentárně zachovaná nejstarší etapa kláštera, jejíž realizaci by bylo nutné klást do první etapy mezi lety 1263–1276. Ostatně do této doby byla na základě jižního portálu vsazena i nejstarší fáze kaple Andělů strážných. Nejstarší, a fragmentárně dochovaná etapa by pak byla kolem roku 1300, stejně jako kaple Andělů strážných, pojata do nejnovější výstavby.

⁸³ Převzato ze slovníku M. C. Schurra (př. 2007).

⁸⁴ K opatu Bartoloměji viz SCHULLERBAUER 1924.

⁸⁵ ČECHURA 1983, 320.

⁸⁶ Ke stavební posloupnosti vyšebrodského klášterního kostela především VŠETEČKA 1973 a KUTHAN 1983.

Zachování původních architektonických článků do konce 19. a začátku 20. století by v případě Zlaté Koruny nebylo ničím výjimečným. Domnívám se, že lze ještě v roce 1884 předpokládat existenci nejzápadnější chórové kaple klášterního kostela (viz dále). Na druhou stranu byly *kresby hlavic* poprvé publikovány B. Grueberem (!) a následně převzaty J. Neuwirthem a J. Branišem. Je otázkou, do jaké míry odpovídá jejich zobrazení skutečnosti.⁸⁷

Před rokem 1300, po osazení kláštera novým konventem z Plas (1284), tak mohlo dojít k dostavbě kaple Andělů strážných, zahájení výstavby klášterního kostela a přilehlých konventních budov, především severního křídla s kapitulní síní – přestože lze předpokládat, že byly budovy konventu a kostela⁸⁸ nejen vytyčeny v úplných počátcích 60. let 13. století,⁸⁹ ale i částečně rozestavěny.

Barokní kroniky zachovaly pro současné bádání tradiční pojetí stavební historie **klášterního kostela**, který měl být ještě za vlády Přemysla Otakara II. dostavěn ke třetímu páru pilířů mezilodních arkád.⁹⁰

Ze stavebně-historického i tvaroslovného hlediska lze předěl u třetího páru pilířů zcela jednoznačně potvrdit a jako takový se tento moment stává jedním z mála pevných bodů zlatokorunského bádání. Předěl mezi dvěma stavebními etapami je zřetelný:

- a) *v tvaroslovné rovině* (změna profilace soklů pilířů mezilodních arkád; vystřídání konzol polygonálními příporami ve východní boční lodi; změna profilace a materiálu okenních záklenků hlavní lodě)
- b) *ve stavební* (třetí pár pilířů je širší než ostatní; nad třetím párem jsou na východní zdi hlavní lodi zřetelné dvě svislé spáry; severní a jižní polovina východní stěny hlavní lodi jsou budovány každá pásy zdiva jiné výšky; P. Stohandl, korunský kronikář přítomný raně barokním rekonstrukcím (1665), popisuje, jak se od sebe lišil způsob pojení jednotlivých kružbových dílců na starší, přemyslovské, a mladší, karlovske, etapě: „*Měla všecka výzdoby(...)kamenné, dle starodávného způsobu velmi krásné, z nichž ta, která byla v presbytěři a ostatní až ku čtvrtému sloupu, tak daleko totiž král zakladatel kostel uskutečnil – olovem byla spojena místo vápna.*“⁹¹)

⁸⁷ Ke Grueberovým kresbám a jejich výpovědní hodnotě např. VŠETEČKA 1973 nebo HORÁČEK 2012, 47 v odkazu na Josefa Kalouska (1877)(!).

⁸⁸ LAVIČKA 2016.

⁸⁹ LAVIČKA 2016.

⁹⁰ Jedná se o třetí pár pilířů mezilodních arkád jižně křížení, čtvrtý včetně jižního páru pilířů křížení.

⁹¹ Přepis viz MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 182.

c) v *konstrukčně-tvaroslovné* (v severní polovině jsou ve stěnách hlavní lodi osazeny konzoly pro vnější opěrný systém).

d) *materiálové* (severní a jižní polovinu odlišuje použitý materiál – dle K. Charvátové⁹² bylo v severní části užito šedé žuly a v jižní žluté, dle J. Kuthana⁹³ naopak).

Dle J. Kuthana (1983)⁹⁴ jsou navíc v severní části kostela zřetelné stopy požáru.

Pro nejstarší stavební dějiny klášterního kostela disponujeme třemi údaji — Bavorovi III. z Bavorova († po 2. září 1317–1318) bylo v souvislosti s donací z roku 1315 přislíbeno udržování věčného světla před *oltářem sv. Jana Evangelisty*. Před rokem 1322 (snad 1300) byly biskupem Heřmanem svěceny buď chórové kaple nebo kostel a sám biskup byl roku 1322 pohřben v jeho presbytáři.⁹⁵

Dle F. Mareše a J. Sedláčka (1918) byla ještě v roce 1918 zachována část nejzápadnější chórové kaple („...zbytky okna u opěrného pilíře...“⁹⁶). Roku 1884 byla tato kaple zachycena na terénní skice Friedricha von Schmidta,⁹⁷ který toho roku pořádal studijní cestu na Zlatou Korunu. Zde je zaměřena celá jedna strana polygonu s oknem. Dodnes se z kaple zachovala stěna s degradovaným ostěním a úsekem parapetní špalety. Je otázkou, byla-li v roce 1918 zachována pouze tato část („...zbytky okna u opěrného pilíře...“), nebo větší a taková, jak ji prezentuje terénní skica z roku 1884 (viz dále).

Růst klášterního kostela je předpokládán z příčné lodi jak na sever, presbytářem a kaplemi, tak na jih, bazilikálním trojlodím.⁹⁸ Tuto představu, zastávanou D. Líbalem (1948), rozvedl J. Kuthan a došel k předpokladu dvou základních stavebních etap, a tedy první (příčná loď a přiléhající část trojlodí)⁹⁹ a druhé (presbytář a západní průčelí transeptu), s tím, že chórové kaple mohly být produktem každé z nich.¹⁰⁰ Z tvaroslovného rozboru vyplývá, že byly chórové kaple vystavěny až po drobné změně projektu, která následovala osazení minimálně severního páru pilířů křížení (viz dále). Kuthanova představa stavební posloupnosti je podle mého názoru nejen že nejkomplexnější, ale především také správná.

⁹² CHARVÁTOVÁ 2014, 151.

⁹³ KUTHAN 1983, 296.

⁹⁴ KUTHAN 1983, 297.

⁹⁵ Veškeré citace uvedeny výše v kapitole k pramenným zmínkám k nejstarším stavebním dějinám kláštera.

⁹⁶ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 199.

⁹⁷ K tomu TOMAGOVÁ 2017. K závěrům viz dále.

⁹⁸ LÍBAL 1948, 22.

⁹⁹ KUTHAN 1975, 147, 148, 152; KUTHAN 1982, 334; KUTHAN 1983, 302.

¹⁰⁰ KUTHAN 1975, 152.

Tvaroslovný rozbor určil **zlatokorunskou kapitulní síň** za prostoru poplatnou době kolem roku 1300, a stejně tak průjezd východně od ní.¹⁰¹

Paralelně s výstavbou severní poloviny klášterního kostela a západní mezitraktové stěny došlo k osazení svazků klenebních přípor, které tvaroslovně definovaly podobu západního křídla ambitu.¹⁰² Jejich kresebné zachycení známe ze *Stavebních deníků*, a proto budou zpracovány dále.

Dle ustáleného názoru D. Líbala došlo posloupně k výstavbě severního křídla konventu s kapitulní síní, a následně křídla jižního, společně se západním a jižním ramenem ambitu.¹⁰³ Ve druhé etapě došlo dle Líbala k výstavbě východního křídla konventu a východního křídla ambitu se studniční kaplí. Jako poslední bylo vystavěno severní křídlo ambitu.

Původní západní štít jižního křídla konventu se doposud zachoval ve vstupní prostře na emporu a na krov východní boční lodi. Dodnes zachované krakorce, zřetelné těsně pod současným slemenem pultové střechy východní boční lodi a západního křídla ambitu, dokládají, že někdejší sklon střechy nad východní boční lodí a západním ramenem ambitu byl stejný – jen štítová zeď a navázání jižního ramene konventu bylo řešeno v menším měřítku, než je tomu nyní. Zdá se, že napojení jižního křídla konventu k východní straně klášterního kostela bylo řešeno ve více etapách. Na východní stěně kostela směrem do jižního křídla konventu jsou zřetelné dva otisky štítu – nižšího v maltě a vyššího, konturovaného profilovanou kamennou římsou. Vyšší štít by musel zákonitě kolidovat s oknem, jehož fragmenty jsou viditelné při vstupu na krov hlavní lodi, nevysoko nad vrcholem vyššího štítu. Lze předpokládat, že původní konstelace zahrnovala nižší štít, jehož otisk je zřetelný v maltové kontuře, a bazilikální okno. Snad ještě v procesu výstavby byl štít navýšen a okno buď zazděno, nebo deformováno.

K dokončení jižní části klášterního kostela mělo dojít dle Líbala v 60. letech 14. století, šířeji v průběhu třetí čtvrtiny století.¹⁰⁴

Pramenné zmínky potvrzují četné přestavby a rekonstrukce střechy, krovu a kleneb hlavní lodi klášterního kostela v průběhu 15., 16. a 17. století.

¹⁰¹ KUTHAN 1983.

¹⁰² Obecně LÍBAL 1948, a především FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

¹⁰³ LÍBAL 1948, 35-36.

¹⁰⁴ LÍBAL 1994, 82. Obezřetněji se pro 3. čtvrtinu 14. století vyslovuje LAVIČKA 2007, 263.

2 PRAMENNÁ ZÁKLADNA PRO STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ STAVEBNÍ DĚJINY KLÁŠTERA

Ke středověkým a raně novověkým stavebním dějinám zlatokorunského kláštera bylo shromážděné penzum písemných pramenů, které lze přijmout za *základní*. V následujících dvou podkapitolách jsou vypsané pramenné zmínky, které se nějakým způsobem váží ke stavebním dějinám vnitřního kláštera, a které přímo ovlivňují pohled na jejich interpretaci. Žádný z uvedených pramenů nebyl objeven autorem této práce – prameny jsou převzaty z odborné historické literatury.

Podkapitoly jsou vymezeny lety 1259–1335 a 1354–1665. První tak shromažďuje relevantní data pro nejstarší stavební dějiny kláštera zhruba do konce 1. třetiny 14. století, ve které se předpokládá výstavba nejdůležitějších prostor vnitřního kláštera, a to především z iniciativy Přemysla Otakara II. a Václava II. († 1305). Druhá podkapitola shromažďuje data vázaná především na intermezzo definované živořením klášterní komunity a dílčími opravami 15. a 16. století. V průběhu 60. let 17. století došlo k velkým přestavbám, které lze srovnat s mamutími rekonstrukcemi lokálních klášterních domů kolem roku 1700.

2.1 VYBRANÉ PRAMENY Z LET 1259–1335

K nejstarším stavebním dějinám zlatokorunského kláštera disponujeme následujícím výběrem relevantních dat (kurzívou jsou označeny pozdější zprávy barokních letopisců a badatelské předpoklady).¹⁰⁵ Pro přehlednost jsou uváděny odkazy nikoliv na jednotlivé listiny a edice,¹⁰⁶ ale na sekundární literaturu, která je zpracovala:

- a) **1259** – záznam generální kapituly o záměru českého krále založit klášter cisterciáckého řádu¹⁰⁷
- b) **1263** – 6. dubna 1263 odchází první konvent z mateřského kláštera v *Heiligenkreuzu* do Zlaté Koruny¹⁰⁸

¹⁰⁵ I zde je ovšem třeba klást důraz na badatelskou opatrnost. Příběhy krále Přemysla Otakara II. zasazují vypálení kláštera do doby po bitvě na Moravském poli (1278), nicméně se zdá, že k němu došlo ještě za Přemyslova života (1276/77, viz ČECHURA 1979, 98).

¹⁰⁶ Pangerl, M., 1872; Schmidt, F., 1885; Emler, J., 1888; Tadra, F., 1892; Gross, H., 1901 (shrnutí viz TOMAGOVÁ 2017).

¹⁰⁷ ČECHURA 1979, 97.

¹⁰⁸ ZAHRADNÍK 2007, 140. K volbě Heiligenkreuzu jako mateřského kláštera např. CHARVÁTOVÁ 2014, 94.

- c) **1270** – dle Statut generální kapituly stojí místo, kde je uložena relikvie trnu z Kristovy koruny¹⁰⁹ (povolení slavení svátku Svaté Koruny¹¹⁰)
- d) **1275** – umírá zlatokorunský dobrodinec a zvíkovský purkrabí Hirzo, který měl být dle pohřben „*in capitulo(...)hned mezi dveřmi*“.¹¹¹ Dle V. Březana „...*tělo jeho mezi sebou v Capitolium položiti dali...*“.¹¹² Dle kroniky ze 17. století¹¹³ byl jeho náhrobek při vchodu do kapitulní síně („*Ad ingressum capituli antiquum quidem sed legibile videtur [epitaphium]...*“)¹¹⁴
- e) **1276**¹¹⁵ nebo **1277** – napadení kláštera (září 1277 je datem ante quem pro vypálení). V *Příbězích krále Přemysla Otakara II.* (In: FRB II) uvedeno jako událost následující po bitvě na Moravském poli (1278).
- f) **1277** – morimondský opat je pověřen vizitací *monasteria destructa* a založení českého krále,¹¹⁶ ten zvažuje přemístění kláštera¹¹⁷ (→ „*Inspectio loci destructi et inspectio loci, in quo rex Bohemiae indendit reedificare monasterium destructum...*“¹¹⁸).
- g) **1277** – Přemysl Otakar II. žádá o změnu filiace kláštera¹¹⁹
- h) **1279** – uloženo morimondskému opatovi přenesení paternity z *Heiligenkreuzu* na *Plasy*¹²⁰ a opětovně nařízena návštěva Zlaté Koruny (viz 1277)¹²¹ a shromáždění starého,¹²² nebo přivedení nového konventu¹²³ (nový konvent přišel z právě z plaského kláštera)¹²⁴
- i) **1281** – přenesení paternity z *Heiligenkreuzu* na *Plasy*, zmínka o „*destructionem loci*“¹²⁵

¹⁰⁹ ČECHURA 1983, 323 (Statuta generální kapituly).

¹¹⁰ ZAHRADNÍK 1987 v odkazu na ČECHURA 1979 a Canivez, J. M., 1935.

¹¹¹ ZAHRADNÍK 1987 v odkazu na V. Březana.

¹¹² Převzato z KUTHAN 1975, 46.

¹¹³ KUTHAN 1975, 46 a 49 (pozn. 32) v odkazu na Pangerl, M., 1872, 16.

¹¹⁴ Převzato z KUTHAN 1975, 46. Stejně tak CHARVÁTOVÁ 2014, 97 (s další literaturou).

¹¹⁵ ČECHURA 1979, 98.

¹¹⁶ ČECHURA 1979, 98 (Statuta generální kapituly).

¹¹⁷ CHARVÁTOVÁ 2014, 98.

¹¹⁸ CHARVÁTOVÁ 2014, 98 (pozn. 202) v odkazu na ZAHRADNÍK 2007.

¹¹⁹ CHARVÁTOVÁ 2014, 98.

¹²⁰ ČECHURA 1979, 98.

¹²¹ ZAHRADNÍK 1987, 8.

¹²² CHARVÁTOVÁ 2014, 100.

¹²³ NEUWIRTH 1888, 370–371.

¹²⁴ Takový předpoklad měl již NEUWIRTH 1888, 371; dále CHARVÁTOVÁ 2014, 100. K opatu Bartolomějovi TRNKA 2013, 34–35.

¹²⁵ ČECHURA 1979, 98.

- j) **1281–1284** – *intermezzo* (klášter ve Zlaté Koruně byl na žádost *Heiligenkreuzu* osazen novým konventem až po uplynutí tří let po přenesení paternity.¹²⁶ Nový konvent s opatem Bartolomějem přichází roku 1284)
- k) **1284** – dle F. Schullerbauera¹²⁷ byla v roce 1284 dostavěna čtvrtá (boční) loď klášterního kostela. Dostavba za funkčního období opata Bartoloměje, který přišel do Zlaté Koruny z Plas (**1284**¹²⁸) a funkci opata zastával do roku **1292**.¹²⁹
- l) **1284** – Václav II. potvrdil privilegia a majetky, přiznané klášteru Přemyslem Otakarem II.¹³⁰
- m) **po 1300 (do 1322)** – svěcení chórových kaplí (či kostela¹³¹) biskupem Heřmanem (předpoklad Fiedlerovy kroniky z roku 1665).¹³² Dle nezachovalého nápisu měly být chórové kaple svěceny přímo v roce 1300¹³³
- n) **1315** – Bavor III. z Bavorova, syn levobočné dcery Přemysla Otakara II.,¹³⁴ daruje klášteru majetek (potvrzeno 1318¹³⁵) a je mu přislíbeno věčné světlo před *oltářem sv. Jana Evangelisty*.¹³⁶ Bavor byl pohřben mezi vstupem do kostela a kapitulní síně¹³⁷ (1318 je již po smrti.¹³⁸ 2. září 1317 potvrzuje *Bavor ze Strakonice*¹³⁹ přepsání obce *Frauenthal (Freudentale)* zlatokorunskému klášteru¹⁴⁰).
- o) **1322** – biskup Heřman pohřben *uprostřed presbytáře*¹⁴¹
- p) **1335** – opat Dětrich (*Theodoricus*) je pohřben v kapitulní síni („...*in capitulo ante crucifixum sepultus...*“)¹⁴²

¹²⁶ BUKAČOVÁ 2007, 407 v odkazu na TP B IV 3, s. 146.

¹²⁷ SCHULLERBAUER 1924, 22.

¹²⁸ BUKAČOVÁ 2007, 407 v odkazu na TP B IV 3, s. 148/149.

¹²⁹ SCHULLERBAUER 1924, 27.

¹³⁰ REITINGER 2016, 185.

¹³¹ Kostel zmiňuje v odkazu na Fiedlera ZAHRADNÍK 1987, 10.

¹³² LAVIČKA 2016, 188.

¹³³ CHARVÁTOVÁ 2014, 151.

¹³⁴ KUTHAN 1972, 77.

¹³⁵ KADLEC 1949, 22.

¹³⁶ O oltáři sv. Jana viz NEUWIRTH 1888, 372 a ke sv. Janu Evangelistovi viz ZAHRADNÍK 1987, 9 a KUTHAN 1983, 323, pozn. 21 (také KUTHAN 1983, 310).

¹³⁷ KUTHAN 1983, 323, pozn. 21.

¹³⁸ KUTHAN 1972, 77.

¹³⁹ K této problematice (a následující poznámce) především CHARVÁTOVÁ 2014, 102.

¹⁴⁰ Regest (převzato z www.monasterium.cz): *Bawor von Baworow resignirt das Dorf Freudentale (Frauenthal), welches er von den Gebrüdern Wernher, Raczko und Przibico von Wythieyouicz im Tauschwege erworben, sowie auch den benachbarten Wald dem Kloster Goldenkron.*

¹⁴¹ ZAHRADNÍK 1987, 10 v odkazu za V. Březana.

¹⁴² Viz www.monasterium.cz

Interpretačně spornými jsou zmínky vázané na přelom 70. a 80. let, a především tedy doklady o *zničení kláštera*.¹⁴³ Podle J. Braniše,¹⁴⁴ J. Čechury¹⁴⁵ a J. Kuthana¹⁴⁶ jsou zprávy o totálním vyplnění nadsázkou a Braniš tak preferuje představu o vypálení dřevěného provizoria, kterému již byl nějakou dobu paralelní soubor kamenných klášterních budov. Usuzoval tak nejen ze zachování Hirzova náhrobku († 1275) z kapitulní síně, ale snad i z dokumentace kalichových hlavic, jejichž kresby převzal ze starší německojazyčné literatury.¹⁴⁷ Vedle toho J. Čechura a P. Zahradník¹⁴⁸ pochybují, že nebylo v intervalu mezi lety 1263–1276 vystavěno nic jiného než právě provizorní budovy, a tedy počítají s *částečnou* destrukcí již kamenných budov. Žádost o změnu paternity z roku 1279 považuje Čechura za nepřímý doklad fungování kláštera¹⁴⁹ a věří v dílčí zničení kamenné zástavby.

Zdá se pravděpodobné, že byl klášter v intervalu (jak předpokládá i uměnovědné bádání) mezi lety 1263–1276 rozestavěn a napaden ve chvíli paralelní existence dřevěného provizoria¹⁵⁰ a postupně rostlých trvalých budov budoucího konventu.¹⁵¹ Do této stavební etapy by dle V. Mencla¹⁵² měla náležet část obvodového zdiva a portál kaple Andělů strážných, ale snad i kalichové hlavice, které se měly nacházet někde v prostorách křížové chodby.¹⁵³ Oproti tomu například K. Charvátová¹⁵⁴ věří ve starší dataci *celé kaple* a hypoteticky s její existencí spojuje zachování listin z neklidných 70. let 13. století, které mohly být uloženy v prvním patře fungujícím jako trezor či případné refugium.¹⁵⁵

¹⁴³ Tak například CHARVÁTOVÁ 2014, 111 pracuje s představou více napadení před rokem 1278.

¹⁴⁴ BRANIŠ 1907, 8.

¹⁴⁵ ČECHURA 1979, 98.

¹⁴⁶ KUTHAN 1983, 280.

¹⁴⁷ BRANIŠ 1892 (převzaty od Grueber, B., 1874, 59; NEUWIRTH 1888, 377, na které upozornil KROUPA 2019).

¹⁴⁸ ZAHRADNÍK 1987, 7.

¹⁴⁹ ČECHURA 1979, 98.

¹⁵⁰ K pravděpodobné existenci dřevěného provizoria např. CHARVÁTOVÁ 2014, 96.

¹⁵¹ K zahájení výstavby kamenných budov CHARVÁTOVÁ 2014, 96–97.

¹⁵² MENCL 1968.

¹⁵³ BRANIŠ 1892; KROUPA 2019.

¹⁵⁴ CHARVÁTOVÁ 2014, 111.

¹⁵⁵ K funkci patrových kostelů viz KUTHAN 1983 či FUCHS 2003. Ke kapli Andělů strážných jako k „bavorské *turmkapelle*“ (viz také KUTHAN 1983, 283 a patrové kaple v okolí Řezna) MENCL 1969.

2.2 VYBRANÉ PRAMENY Z LET 1354–1665

V souvislosti s přestavbami kláštera v 15.–17. století byla předešlými autory shromážděna následující data a pramenné zmínky:

- a) **1354** – klášter vyhořel¹⁵⁶ (zmínka evidována pouze pamětní knihou z roku 1804, v jiných pramenech absentuje¹⁵⁷)
- b) **1359** – na Zlaté Koruně doložen Michal Parlér („*ad Sanctam Coronam*“)¹⁵⁸
- c) **1387** – první písemná zmínka o opatské kapli¹⁵⁹
- d) **1414** – převor Albert nechává zřídit barevná okna křížové chodby¹⁶⁰
- e) **1420–1437** je klášter po napadeních opuštěný¹⁶¹
- f) **1455** – chystané stavební úpravy za opata Gerarda, který žádá Oldřicha z Rožmberka o navrácení klášterního majetku „...*abychom mohli pomalu klášter zase opravit a zvláště kostel, než by se zdi rozválely*...“¹⁶² a žádost o pomoc krále Ladislava (zahájeny opravy kláštera)¹⁶³
- g) **1457–1463** – prosba převora Linharta o 10 kop grošů (směrem Jana z Rožmberka), aby měl na *zaplacení dělníků*.¹⁶⁴ Listina je datována buď do roku 1461, nebo do let 1457–1463.¹⁶⁵
- h) **1465** – Petr Višně z Větrní († 1480) odkazuje peníze na sklenutí velkého kostela¹⁶⁶
- i) **1519** – vizitace nepomuckým opatem Volfgangem (vizitační protokol, který měl „...*každý čtvrtek suchých dnů v chóru předčítati představený chóru*...“)¹⁶⁷
- j) **1555** – zmínka o rozbořeném kostele¹⁶⁸
- k) **1556** – stížnost opata Matěje na Viléma z Rožmberka, že *kope v chóru kostela zem a pálí sanytr*¹⁶⁹
- l) **1608** – inventář a *soupis stavebního materiálu* (dle P. Zahradníka¹⁷⁰ lze na sklonku Hölderlova funkčního období předpokládat záměr větší přestavby – vedle toho si měl

¹⁵⁶ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 171; SCHULLERBAUER 1924, 8; ZAHRADNÍK 1987, 10.

¹⁵⁷ ZAHRADNÍK 1987, 10.

¹⁵⁸ Např. KUTHAN 1983, 281.

¹⁵⁹ STORM 2007, 562.

¹⁶⁰ ZAHRADNÍK 1987, 11. K letopočtu 1414 Fiedler (viz ZAHRADNÍK 1987, 11).

¹⁶¹ Ke dvěma napadením v průběhu roku 1420 např. KADLEC 1949 a průběžně CHARVÁTOVÁ 2014.

¹⁶² KADLEC 1949, 124.

¹⁶³ ZAHRADNÍK 1987, 13.

¹⁶⁴ KADLEC 1949, 124; ZAHRADNÍK 1987, 14.

¹⁶⁵ K tomu KADLEC 1949, 124, pozn. 215 (1461, Pangerl, M.; 1457–1463, Gross, H.).

¹⁶⁶ KADLEC 1949, 124; KUTHAN 1983; ZAHRADNÍK 1987, 14.

¹⁶⁷ KADLEC 1949, 132.

¹⁶⁸ ZAHRADNÍK 1987, 14.

¹⁶⁹ KADLEC 1949, 149.

¹⁷⁰ ZAHRADNÍK 1987, 21.

opat Hölderle vyžádat vrácení poloviny z 3000 zl. *na opravu kláštera*, kteréžto peníze kdysi půjčil klášter městu *Cáhlov*. Dle Schönbecka, který od města vybral druhou polovinu peněz, není jasné, na co Hölderle peníze použil).¹⁷¹

m) 1609 – smlouva opata Valentina Schönbecka na opravu střechy kostela¹⁷²

n) nedatováno – dopis opata Valentina Schönbecka (krátce po jmenování opatem¹⁷³) Petru Vokovi: „...*dobré paměti předeek můj (...) na kostele velkém dopustil se krovu cihlou přikrytému dokonce sjíti a tedy nemalou škodu na zdech a jiném stavení učiniti (...) tyž kostel umínil jsem, ano již i na díle započal zase vyzdvihnouti a ještě tohoto roku nad kůrem dáti sklenouti...*“¹⁷⁴ Následně prosí Petra Voka, aby nechal sedm oken kůru [chóru] zasklít.¹⁷⁵

o) 1620 – klerik Jan Wagnerek se při útoku na klášter skryl *pod střechou starého ambitu*¹⁷⁶

p) 1665 – ještě toho roku je v příčné lodi klášterního kostela (vedle kleneb lodi východní) zachována minimálně jedna klenba („...*strhli italští zedníci s velkým rachotem zbývající část klenby, která byla na křížování chrámu, na straně k zahradě, kde je nyní oltář sv. Bernarda, neboť kříž, který podle starého způsobu podpíral klenbu, se celý skládal z velkých kamenů a uprostřed obsahoval velkou kamennou růži...*“¹⁷⁷)

Nepřímým dokladem o stavu klášterního kostela je také volba místa pro opatské pohřby:

1608 (Melchior Hölderle) – *kaple Andělů strážných*

1624 (Jiří Huber) – *kaple Andělů strážných*

1637 (Ondřej Pachmann) – *kostel sv. Markéty*

1661 (Jan Bentius) – *hrobka při kapli Andělů strážných* (postavena V. Schönbeckem, opatem 1608–1616)

1668 (Bernard Pachmann) – *presbytář klášterního kostela*

Od 60. let 17. století dochází za funkčních období opatů Bernarda Pachmanna a Matěje Ungara k masivním přestavbám klášterního kostela a konventu. Lze předpokládat, že byl klášterní kostel do roku 1670 minimálně částečně v rekonstrukci. Klenby příčné lodi, hlavní a západní

¹⁷¹ Ke všemu ZAHRADNÍK 1987, 23.

¹⁷² KADLEC 1949, 162; ZAHRADNÍK 1987, 22.

¹⁷³ ZAHRADNÍK 1987, 23.

¹⁷⁴ ZAHRADNÍK 1987, 23.

¹⁷⁵ ZAHRADNÍK 1987, 23.

¹⁷⁶ KADLEC 1949, 176.

¹⁷⁷ ZAHRADNÍK 1987, 34.

boční jsou vzhledem ke zmínce o destrukci gotické klenby ramene transeptu (1665) z druhé poloviny 17. století. Klenba v presbytáři by mohla pocházet z doby Schönbeckovy.¹⁷⁸

3 AKTUALIZOVANÝ POHLED NA STŘEDOVĚKÉ STAVEBNÍ DĚJINY VNITŘNÍHO KLÁŠTERA VE ZLATÉ KORUNĚ

Dosavadní hodnocení stavebních dějin vnitřního kláštera ve Zlaté Koruně lze považovat za víceméně ustálené a prosté kontroverzních názorů. V nedávné době byly precizně reflektovány *terénní skici* ze studijní cesty na Zlatou Korunu (1884)¹⁷⁹ a současné bádání¹⁸⁰ (Tomagová, H., 2016) tak ukázalo stávající nevyčerpanost pramenné základny ke stavebním dějinám zlatokorunského kláštera. Vedle toho připomněl autor této práce pod vedením Miroslava Kováře¹⁸¹ téměř zapomenuté¹⁸² *Stavební deníky* (1938–1942), z nichž zde byly vybrány závažné nálezové situace a umělecko-historicky zpracovány. V tomto oddílu jsou tedy shromážděny a zhodnoceny *staronové prameny* ke stavebním dějinám kláštera a výsledky doplňujícího stavebního průzkumu. Tato kapitola je ústřední částí diplomové práce.

3. 1 ZLATÁ KORUNA PŘED A PO ROCE 1300

(*tvaroslovný rozbor*)

Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie je trojlodní bazilika s příčnou lodí a mírně protaženým presbytářem o pěti stranách osmiúhelníku. Původně k němu přiléhaly dvě dvojice polygonálních chórových kaplí, jejichž pozůstatky jsou zřetelné v proluce mezi severní přístavbou a severozápadním nárožním opěrným pilířem příčné lodí. Kaple byly založeny na půdorysu polygonu bez pravoúhlého jádra (pomyslného chóru)¹⁸³ a jednotlivě zastřešeny valbovými střechami s vysokými štíty, jejichž fragmenty se doposud zachovaly na severní stěně západního ramene transeptu. Dle fragmentů byla minimálně nejzápadnější chórová kaple klenuta za pomoci žeber přímo vybíhajících ze stěny. Nejzápadnější stěna západní chórové kaple byla roku 1884 důkladně zdokumentována. Dodnes se z nejzápadnější chórové kaple

¹⁷⁸ Viz ZAHRADNÍK 1987, 23.

¹⁷⁹ TOMAGOVÁ 2016; TOMAGOVÁ 2017.

¹⁸⁰ Zmínit je třeba kalichové hlavice z ambitu kláštera, jak je prezentovaly syntézy 19. století (viz KROUPA 2019).

¹⁸¹ Viz FACINCANI 2019, a především FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

¹⁸² Okrajově připomenuty Jaroslavem Sojkou (SOJKA 2007).

¹⁸³ K půdorysnému řešení chórových kaplí, jejich elevaci a vztahu k presbytáři viz VŠETEČKA 1973.

zachovala stěna přímo navazující na severozápadní opěrák příčné lodi. Je na ní zřetelná profilace okenního ostění a v obou směrech i pozůstatky parapetní špalety. Není jasné, jednalo-li se už o stav, který zaznamenal F. Mareš, nebo se do roku 1918 zachovala část ještě větší.

Příčná loď byla klenuta třemi poli křížové žebrové klenby. Bazilikální trojlodí bylo zaklenuto osmi příčně položenými obdélnými poli křížové žebrové klenby – z původního klenutí se zachovala pouze klenba východní boční lodi, hlavní loď a západní boční loď byly zaklenuty před rokem 1700. V příčné lodi byla v roce 1665 evidována křížová žebrová klenba se svorníkem ve tvaru růže.

Mezi jižní stěnou západního ramene transeptu a západní stěnou západní boční lodi je sevřena etážová konzola a výběh klenby zbořené čtvrté lodi. Z té se zachovalo čelo nejjižnějšího klenebního pole s dvakrát vyžlabenými přízdnými žebry a také dvojice válcových přípor. Dále se zachoval analyticky přiznaný pilíř mezilodní arkády. V ose probíhajících arkád byl profilován mohutným vyžlabeným hranolem, a tedy z formálního hlediska plně souzněl s analogicky modelovanými arkádami mezi hlavní lodí a loděmi bočními. Do prostoru čtvrté lodi byla přisazena válcová (nikoliv polygonální) přípora s přímými náběhy.

Ze středověkých kleneb jsou v klášterním kostele zachovány pouze klenby východní boční lodi. Zbylé jsou výsledkem barokních oprav.

Podélné stěny presbytáře jsou členěny vždy dvěma opěrnými pilíři a další čtveřicí určenou pro samotný závěr, z čehož vyplývá, že byl zaklenut dvěma příčně položenými poli křížové žebrové klenby a paprsky v závěru. Příčná loď byla klenuta třemi poli křížové žebrové klenby, jak tomu odpovídá absence jakýchkoliv klenebních přípor v jejích ramenech – podélné dělení klenby transeptu nebylo možné nejen z důvodu údajně mladšího umístění kruhového okna v severní stěně východního ramene transeptu, ale také z důvodu osazení osového okna, jehož záklenek je zachován v jižní stěně východního ramene příčné lodi (nad úroveň současné raně barokní klenby).

Dle klenebních přípor byla hlavní loď zaklenuta příčně položenými obdélnými poli křížové žebrové klenby a lodě boční žebrovými křížovými klenbami položenými v podélném směru.

Podstata **architektonických článků klášterního kostela** došla svého nejkomplexnějšího shrnutí v textech Jiřího Kuthana, a byla tak zhodnocena jako příklad „...úžasné morfologické střídmosti...“, založený na „...členění (...) pilířů a záklenků arkád úkosy a širokými mělkými souběžně probíhajícími výžlabky.“¹⁸⁴ Dle autora zde „...oproti slohu

¹⁸⁴ KUTHAN 1983, 297.

*používajícímu těžkých a plastických, sochařsky utvářených forem, jaké byly v českém prostředí a v celé střední Evropě obvyklé na stavbách z druhé a třetí čtvrtiny 13. století, byl zde uplatněn princip zcela odlišný. Na místo článků plastických byla dána přednost formám, které vznikly odebráním z bloku hmoty, tedy tvarům, které lze označit jako negativní.*¹⁸⁵ Je zde naznačen pomyslný přechod od pozitivního k negativnímu přístupu ke hmotě, a tedy princip, na jehož základě se k primární hmotě nepřikládá další, nýbrž je jí samotné ubíráno na hmotnosti. Jako poslední se ke zlatokorunské tvaroslovné poloze vyjádřil Jan Kaigl.¹⁸⁶ Jím byla shromážděna skupina portálů, jejichž ostění je profilováno především pravoúhlým ústupkem (či stezkou) mezi dvěma výžlabky.¹⁸⁷ Ve všech případech jde o negativní probrání hmoty, které nemá hmotovou odezvu v opačném směru. Vyslovená definice tvaroslovné polohy zlatokorunského klášterního kostela tak byla zasazena do širšího kontextu. Autorem byl připomenut severní pár pilířů křížení klášterního kostela [10][10.1], obecně i poloha jeho zbytku, a stejně tak můžeme připomenout konzoly vnějšího opěrného systému, jejichž pohledové strany jsou profilovány pravoúhlým ústupkem mezi dvěma výžlabky [11].¹⁸⁸ Kaiglovo přirovnání se severním párem pilířů křížení zlatokorunského klášterního kostela je z vizuálního hlediska správné. Profilace severního páru pilířů křížení je nicméně výsledkem přisazení dvou vyžlabených hranolů, mezi jejichž hranolovými jádry druhotně vznikl pravoúhlý ústupek. A tedy sestava pravoúhlého ústupku mezi dvěma výžlabky je sekundárním efektem, který má sice stejný vizuální dopad, ale odlišnou logiku výstavby. Analogické minimalistické členění archivolt arkád či portálových a okenních ostění v lokální architektuře velmi zakořenilo.

Dosavadní postřehnutí formálně-vizuální podstaty architektonických článků nelze ve své podstatě rozporovat – z hlediska formálního lze bez výjimky podpořit představu J. Kuthana (výše) a zhodnotit tak články klášterního kostela jako články probrané *výžlabky* a *úkosity*, a tedy založené na negativním přístupu ke hmotě.

Pokud analyzujeme všechny viditelné články zlatokorunského klášterního kostela, zjistíme, že jsou veškeré profilace (pilířů mezilodních arkád, záklenků, pilířů křížení)¹⁸⁹ *založeny na aditivním přikládání hranolového pasu s vyžlabenými hranami* [12][13][14][14.1][14.2]. V mírných obdobích nejsou zlatokorunské profily vzdálené např. vítěznému oblouku *opatské kaple v Milevsku*, který je ale doplněn o horizontální pás listové hlavice. Přestože se ve Zlaté

¹⁸⁵ KUTHAN 1983, 297-298; LÍBAL 1948, 19.

¹⁸⁶ KAIGL 2012, 7 (pozn. 2).

¹⁸⁷ Pravoúhlým ústupkem mezi dvěma výžlabky jsou profilovány archivoly sdružených oken věží biskupské baziliky (viz MENCL 1960a, 192 a 193).

¹⁸⁸ Nejpřístupnější formální analogii těchto profilů jsou J. Kaiglem připomenuté záklenky loubí domu čp. 5 na Havelském městě v Praze.

¹⁸⁹ I arkád chórových kaplí, které jsou doplněny o hruškovcovou profilaci.

Koruně setkáváme s promítáním profilu do soklové části,¹⁹⁰ nelze si nevšimnout lapidárního a skladebného charakteru zdejších článků. **Základním a výchozím článkem formální skladby není výžlabek jako takový (probírající celkovou hmotu), ale hranolový pas s vyžlabenými hranami.**¹⁹¹ Tvaroslovný charakter klášterního kostela ve Zlaté Koruně je založen na jediném prvku a jeho kultivované repetici.

Zlatokorunský klášterní kostel tak pracuje se skladbou a tvary, které bezpečně známe ze staveb hlubšího třináctého století, a přesto nabývá čistě odlišného charakteru než všechny jmenované stavby.

Pilíře křížení, pilíře mezilodních arkád a plynule navazující záklenky jsou nejvýraznější tvaroslovně aktivní složkou interiéru klášterního kostela. Ve stínu D. Líbala se domnívám, že lze za základní stavební jednotku, a tedy téměř „atomický“ tvar pro celkovou formální polohu kostela, považovat rozložitý, jednou vyžlabený, hranol.

Severní pár pilířů křížení [10] je založen na přiložení dvou vyžlabených hranolů ve vzájemném úhlu 90 stupňů, a mezi kterými je ponechán pravoúhlý ústupek, a tedy lze mezi nimi tušit ztracené jádro čtvercového průřezu. Soklová část je modelována „archaickým“ patkovým profilem. *Jižní pár pilířů* křížení [12] je taktéž založen na přiložení dvou vyžlabených hranolů, zde nicméně nikoliv ke ztracenému čtvercovému, ale k polygonálnímu jádru. Mezi přiloženými hranoly tak nevzniká pravoúhlý ústupek, ale plocha (stezka), která je diagonální stranou osmibokého jádra. Zde již patková modelace absenteje, je zde ale stále ponechán útlý pásek, který se zdá být reminiscencí patkové modelace severního páru pilířů křížení. Obdobný pásek sledujeme i na vítězném oblouku kaple Andělů strážných. Ze skladby jižního páru křížení vycházejí pilíře mezilodních arkád [13] a arkády chórových kaplí, obohacené o profil hruškovce.

Jižní pilíře křížení jsou založeny na přiložení čtyř hranolů s vyžlabenými hranami na oktogonální jádro, pilíře mezilodních arkád mají hranoly pouze v podélné ose, – směrem do lodi jsou osazeny polygonální přípory a u severní části trojlodí jsou směrem do bočních lodí užity polygonální konzoly.¹⁹² K vnitřním stranám pilířů mezilodních arkád jsou po celé délce hlavní lodi přiloženy polygonální přípory, které vystupují pěti stranami osmiúhelníku. M. C. Schurr¹⁹³ navrhl, že byly ve starší části trojlodí užity na místo vyžlabených hranolů, jaké jsou užity na pilířích křížení, právě polygonální přípory, a to ve vědomé návaznosti na architekturu

¹⁹⁰ Na tuto skutečnost mě upozornil Mgr. Miroslav Kovář, Ph.D.

¹⁹¹ K této podstatě LÍBAL 1994, 81.

¹⁹² Ke vztahu pilířů křížení a pilířů mezilodních arkád viz SCHURR 2007.

¹⁹³ SCHURR 2007, 237.

hlubšího 13. století (*styl polygonálních forem*¹⁹⁴). Principiálně jsou tak *jižní pilíře křížení* analogické pilířům mezilodních arkád. Diagonální strany oktogonálního jádra jižního páru pilířů křížení a pilířů mezilodních arkád však v místě záklenku arkád sledují běh osového vyžlabeného hranolu a svým způsobem opouští sféru podloženého jádra a stávají se svébytným profilem doprovázejícím výžlabek osového hranolu. V bodě náběhu záklenku je tak pomocné schéma obkládaného oktogonálního jádra rozbito.¹⁹⁵

Bádáním byla severní polovina kostela (ke 3. páru pilířů včetně) určena jako václavská – pozdně přemyslovská, a jižní jako karlovská. Tato hypotéza byla přesvědčivě doložena (Kuthan, J.), ale práce by si ji přála podpořit dalším **tvaroslovným argumentem**.

Patkové části severních [13] a jižních pilířů mezilodních arkád [14] jsou řešeny zdánlivě analogicky a je jisté, že zde mladší etapa replikovala etapu starší – ovšem ne zcela. V severní části se profil mělkého výžlabku osového klínu a podložené plochy jádra protaženého oktogonu promítají do patkové části. V jižní části nikoliv. V severní části je setkání výžlabku s podloženou plochou vyvedeno v patkové části do hrany, která je přirozeným a plynulým pokračováním propsané hrany výžlabku. V jižní polovině je do patkové části pouze vybrán výžlabek s plochou, aniž by vycházel z profilace nad sebou a pokračoval v ní. Mladší patkové části tak nejsou založeny na principu promítání profilace dřívku do patky, jak je tomu u dalších článků kláštera i mimo něj z doby kolem roku 1300. Severní části je tak třeba přiřknout další tvaroslovný argument pro to, že vznikla v době, kterou jí určuje barokní paměť a současné bádání.

Severní a jižní pár pilířů křížení tedy nesou odlišnou profilaci. Skladebné schéma, které bylo uplatněno na jižním páru, modeluje i pilíře mezilodních arkád jižně křížení. Skladebné schéma a profilace severního páru pilířů jsou v klášterním kostele ojedinělé – patky severního páru pilířů křížení jsou profilovány modifikovanou a stlačenou formou patkové modelace, a tedy tvarem, který má své kořeny v architektuře 13. století a v klasické skladbě sloupkové přípory. Ze slohového hlediska se jedná o archaické residuum a vedle ojedinělosti skladebného schématu v kontextu kostela napovídá, že byl severní pár pilířů křížení postaven, zhotoven či navržen jako první. Čistě ze slohového hlediska se jeví severní pár pilířů jako starší. Důležitým ukazatelem je zřetelná degradace soklové části jižního páru pilířů křížení (Kuthan, J., 1983),

¹⁹⁴ K termínu KUTHAN 1991 a jako parafrázi staršího určení příznačných „*collective polygonal shafts*“ (viz BACHMANN 1977).

¹⁹⁵ SCHURR 2007.

kteřá dokládá průběh požáru. Pouze sokl severovýchodního pilíře je bez větších známek destrukce.

Jižní pár pilířů křížení určil skladebné schéma replikované pilíři mezilodních arkád, přestože si stále držel dekorativní užití pásku mezi dříkovou a patkovou částí (obdobně jako v případě vítězného oblouku kaple Andělů strážných). Stopy požáru v celé severní části připomněl již J. Kuthan.¹⁹⁶

Vzhledem k neorganickému napojení soklové části severního páru pilířů křížení a soklů arkád vnitřních chórových kaplí lze předpokládat, že zde došlo ke změně projektu či časovému posunu a odstupu. Nejprve byly tedy osazeny soklové části severního páru pilířů křížení a po drobné změně projektu snad i sokly jižního páru. Vzhledem k tomu, že jsou sokly arkád chórových kaplí analogické k soklům pilířů mezilodních arkád, a zároveň neorganicky přisedají k soklům severního páru pilířů křížení, se lze domnívat, že je severní pár pilířů křížení nejstarší a byl následován párem jižním a následně a souběžně arkádami chórových kaplí a pilíři mezilodních arkád.

Jižní polovina kostela replikuje tvaroslovnou polohu poloviny severní, a tedy lapidární polygonální tvar klenebních přípor nebyl v průběhu výstavby kostela změněn. V patkové části jsou přípory svázány soklem pilířů, zatímco hlavicové partie jsou doplněny raně barokními štukovými hlavicemi. Dodnes s jistotou nevíme, bylo-li ve starší (severní) polovině kostela užito přímých náběhů, nebo hlavic.¹⁹⁷ Předpokládám, že správně interpretuji anonymní terénní skicu z 80. let 19. století, nyní deponovanou v *Archivu AVU ve Vídni* [15] a domnívám se, že na letmé skice jednoho z žáků Friedricha von Schmidta, který roku 1884 pořádal studijní cestu do zlatokorunského kláštera,¹⁹⁸ a kteroužto cestu důkladně zhodnotila Hana Tomagová,¹⁹⁹ je zachycena hlavice přípory hlavní lodi. Dnes jsou přípory zakončeny štukovými antikizujícími hlavicemi z druhé poloviny 17. století a bádání si tedy mohlo doposud pouze klást otázku, jestli byly součástí původní koncepce nosných článků hlavní lodi hlavice, nebo přímé náběhy. Domnívám se, že existují indicie pro zvážení užití hlavic.

Kresba zachycuje hlavicovou partii plné, nebo zkrácené přípory polygonálního průřezu. Lze tedy rozeznat polygonální dřík, sdruženou hlavici a polygonální krycí desku s náběhy

¹⁹⁶ KUTHAN 1983, 296–297.

¹⁹⁷ K otázce Jiří Kuthan. Dle Líbala (LÍBAL 1948, 20) bylo spojení bezpochyby řešeno přímým náběhem.

¹⁹⁸ O Schmidtovi hovoří tehdejší správce kláštera František Schullerbauer (SCHULLERBAUER 1924).

¹⁹⁹ K tomu především a nejnověji TOMAGOVÁ 2016; TOMAGOVÁ 2017.

přízdních žeber. Úsek krycí desky je v ose stěny konkávně probraný, jak to známe např. z konzol kaple při severní straně presbytáře *kostela sv. Tomáše na Malé Straně*.

Každé straně polygonálního dříku odpovídá jeden úsek hlavice – ty srůstají v jedinou hlavici sdruženou, částečně připomínající hlavice zlatokorunské kapitulní síně.

V areálu kláštera jsou polygonální podpory a přípory viditelné ve třech prostorách. V přízemí kaple Andělů strážných jsou nad konzoly, tvořené rostlinným dekorem, posazeny mohutné bloky náběžných štítků, jejichž podoba evokuje zkrácené přípory *kaple Panny Marie v Anežském klášteře*. Dominanci polygonálního tělesa se přimykají k příznačnému projevu starší architektury 13. století, zatímco je jejich vznik předpokládán až v jeho poslední třetině. Druhým příkladem jsou podpory a přípory dormitáře Malého konventu, které jsou výsledkem přestaveb krátce po roce 1600. Lze předpokládat, že ze stejné doby pochází i fragment polygonálně řešené patky sloupu, který se nachází v klášterním lapidáriu. Posledním příkladem jsou přípory hlavní lodi a lodí bočních v klášterním kostele. V hlavní lodi byly užity jak v severní, tak v jižní polovině, v bočních lodích jsou předsazeny pouze před pilíře mezilodních arkád jižní, – mladší, části.

Kromě polygonálních přípor klášterního kostela areál v současné době (!) nenabízí jiné články, se kterými by mohla terénní skica souviset. Vzhledem k tomu, že jsou klenební žebra bočních lodí zavedena do polygonální přípory skrze přímé náběhy, lze prohlásit, že je kresba vázána na články hlavní lodi, jejichž mezní partie styku přípory a klenby jsou kryté barokním štukem. Ve stínu formálního charakteru hlavice se lze domnívat, že je zde zachycena přípora severní, starší, části hlavní lodi klášterního kostela (vzhledem ke své vazbě k hlavicím svazkových podpor v kapitulní síni, kol. 1300).

Otázkou zůstává, mohl-li kterýkoliv pozorovatel 80. let 19. století vidět středověkou podobu hlavice, která byla od konce 17. století pojata (v lepším případě nepřesekaná) do modernizované antikizující štukové podoby. Dle H. Tomagové jsou terénní skici, oproti výsledným tiskům publikovaných ve *Wiener Bauhütte*, přímým záznamem sledovaného materiálu a samy o sobě nejsou rekonstrukcemi, ale objektivní dokumentací. Zde stojí za to vzpomenout letmou zmínku někdejšího klášterního správce a autora laické zlatokorunské monografie (1924) Františka Schullerbauera. V souvislosti s kapitulní síní hovoří o jistém *staviteli chrámů svobodném pánu Schmidovi z Vídně*,²⁰⁰ který r. 1885 analyticky odkryl gotické hlavice východní klenební podpory zpod sjednocujícího pozdně barokního štku. O tom, že je onen *svobodný pán Schmidt z Vídně* Friedrichem von Schmidtem, není – myslím – třeba

²⁰⁰ Viz SCHULLERBAUER 1924, 54.

pochybovat. A tedy pokud během jakéhokoliv zlatokorunského pobytu přistoupil Friedrich von Schmidt k odsekání barokního štku k získání gotického jádra, mohl k tomu přistoupit stejným způsobem v klášterním kostele a odkrýt jednu z gotických hlavic, kterou následně zaznamenal jeden z jeho žáků. Zde je ovšem potřeba pracovat s představou přistavěného lešení, resp. jakéhokoliv možného přístupu, který by mu daný zásah fyzicky umožnil. A samozřejmě i s následnou rekonstrukcí.

Pro relativizaci si ovšem uvědomme, že je na kresbě zachycena hlavice s přízedními žebry, která nejsou na půdě kostela (při zachovalých okenních záklencích) v jediném fragmentu zachycena, a že může být polygonální hlavice jako jedna z mála architektonických článků z terénních skic kresebnou fabulací. Stejně tak ale mohou být naznačená přízední žebra autorovou kontextuální licencí. Autentičnost zaznamenané hlavice je tak pouze možná, nikoliv jistá. Tvůrčí vazba na hlavice kapitulní síně i detaily²⁰¹ jsou ovšem částečnými argumenty pro její uznání. I přesto musíme počítat s tím, že je hlavice – zaznamenaná jako letmá marginálie – tvůrčím přispěním svého autora, který si (snad právě po zkušenosti z kapitulní síně) hlavicové části kostela domyslel.

Za argument pro přijetí jakýchkoliv horizontálních článků v patách záklenků považuji podobu záklenku vítězného oblouku a profilaci pilířů křížení. Zatímco je záklenek profilován hruškovcem, pilíře křížení vyžlabeným hranolem. Pokud nebyl jejich styk vyřešen přímým náběhem, což je málo pravděpodobné, musela být jejich konfrontace vyřešena horizontálním článkem – třeba i pouze římsovou hlavicí.

Pokud tento předpoklad přijmeme, dojdeme k následujícím korekcím a stanoviskům:

Barokní přestavba omezila tvaroslovný dopad a výraz kostela tak, že jej posunula na *pomyslné* vývojové linii vpřed – nižším klenutím z doby po roce 1660 došlo nejen k zazdění okenních ostění a pasů čtverce křížení, ale také hlavicových partií klenebních přípor v hlavní lodi. Najednou se tvaroslovná diverzita kostela smrškla na polohu, kterou bádání nazývá negativním přístupem k architektuře. Takové stanovisko nelze rozporovat a kostel je příznačný svou tvaroslovnou strohostí a negativním přístupem ke hmotě. Na druhou stranu lze tuto polohu vnímat jako projev založený na multiplikaci silně zakořeněného motivu vyžlabeného klínu,

²⁰¹ Krycí deska je v ose arkád konkávně probrána (jako např. konzoly v jižní stěně kaple při severní straně presbytáře kostela sv. Tomáše na Malé Straně), zatímco její úseky pro diagonální žebra a meziklenební pas jsou rovné. Dle Ing. Petra Macka, Ph.D. je právě tento „autorsky nadbytečný“ detail důležitým důkazem pravosti kresby, resp. dokládá, že kresba reaguje na konkrétní architektonický článek.

jaký známe ze staveb druhé poloviny 13. století (*opatská kaple v Milevsku, kostel Narození Panny Marie v Písku* aj.) Hypotetické užití dekorovaných hlavic, polygonální tvary přípor a skladebnost severního páru pilířů křížení svazuje zlatokorunský klášterní kostel s rovinou projevu, jakou známe z *klášterního kostela v Milevsku* nebo starších realizací zvíkovsko-písecké huti. Nehodlám tyto realizace přímo spojovat, ale již starší bádání²⁰² si všimlo podobnosti kamenických značek ve Zlaté Koruně se značkami zvíkovsko-píseckými a určité svázanosti zlatokorunské architektury s architekturou druhé poloviny 13. století.²⁰³ Nehledě na fakt, že bylo v příčné lodi prokazatelně užito reliéfně pojatého svorníku s motivem růže.

Myslím, že lze přijmout badatelské stanovisko, které přijímá klášterní kostel ve Zlaté Koruně jako stavbu sice „avantgardní“,²⁰⁴ ale **zároveň** pracující s prvky a skladebnými principy, jaké známe z 13. století. Ke stejnému závěru došli ovšem již v úvodu k *Soupisu památek* jeho autoři František Mareš a Jan Sedláček (1918). Nejen na základě kamenických značek, jejichž problematika tu již byla naznačena, přišli s názorem, že je zlatokorunský klášterní kostel na jednu stranu svázaný s novou zahraniční, na druhou stranu ale se starší lokální architekturou, a přesněji s architekturou blízkou zvíkovsko-písecké huti. Zde je potřeba připomenout hypotetickou příbuznost zvíkovsko-píseckých staveb a partií milevského kláštera. Přímou návaznost zde ovšem nenaznačuji.

K určení vztahu jednotlivých budov vnitřního kláštera a postupu stavebních prací mohou dopomoci nové nálezy **kamenických značek**. Dosavadní poznání zlatokorunského fondu bych tak rád doplnil o nález (prozatím) dvou a jedné kamenické značky²⁰⁵ ve tvaru malého kroužku, malého úhelníku a esovky s křídélky, a to v severní polovině trojlodí klášterního kostela, které bylo dosavadní literaturou považováno za značek prosté.

Značka kroužku byla v severní polovině klášterního kostela nalezena na čtyřech místech: na 3. pilíři západní mezilodní arkády,²⁰⁶ na 2. pilíři východní mezilodní arkády,²⁰⁷ na 1. pilíři východní mezilodní arkády²⁰⁸ a na severozápadním pilíři křížení.²⁰⁹ Úhelník byl zatím nalezen jen jednou, a to na 3. pilíři západní mezilodní arkády.²¹⁰

²⁰² MAREŠ/SEDLÁČEK 1918.

²⁰³ VŠETEČKA 1973.

²⁰⁴ K tomuto pojmu v rámci architektury 13. a 14. století viz M. Kovář.

²⁰⁵ Třetí z uvedených značek je nutné brát s rezervou. Svým tvarem sice zapadá do zlatokorunského kontextu, ale může se jednat i o prasklinu v kameni.

²⁰⁶ Jižní čelo v ose arkády, 8. řada nad soklem.

²⁰⁷ Severní čelo v ose arkády, 2. řada nad soklem.

²⁰⁸ Jižní čelo v ose arkády, 5. řada nad soklem.

²⁰⁹ Jižní čelo v ose kostela, 4. řada pod štukovou hlavicí.

²¹⁰ Jižní čelo v ose arkády, 6. řada nad soklem.

Nad patou záklenku 3. páru pilířů mezilodních arkád jsou již zřetelné kamenické značky patřící mladší stavební etapě jižní poloviny kostela. U 3. pilíře východní mezilodní arkády je v 10., 11. a 13. řadě, tj. v záklenku, viditelný dvakrát užitý štítek²¹¹ a jednou nejčtenější značka trojúhelníku završeného křížem,²¹² a tedy značky užívané na člancích jižní poloviny kostela. U 3. pilíře západní mezilodní arkády je ve 13. řadě, tj. pět řad nad značkou ve tvaru kroužku a již v záklenku, užitá značka perspektivně viděné krychle — i ta je značkou užívanou v jižní polovině kostela.

Výskyt značek je dalším důkazem předělu ve výstavbě kostela u 3. páru pilířů mezilodních arkád. Tento pár pilířů byl vystavěn zhruba do výše 8. řady od soklu (viz značka kroužku 3. pilíře západní mezilodní arkády) — následovalo přerušení výstavby a od paty záklenku již byly osazovány tvarově shodné články vytesané v průběhu mladší stavební etapy.

Značka ve tvaru esíčka s křídélky, evidovaná na presbytáři klášterního kostela,²¹³ je snad viditelná pod dnešní kazatelnou velkého kostela, a tedy v jeho severní polovině. V tomto případě je ovšem vzhledem ke struktuře kamene možné, že se jedná o prasklinu, která k takovému určení pouze svádí. Úhelník, zřetelný na 3. pilíři západní mezilodní arkády, je možná variantou písmene „Z“, které známe také z presbytáře klášterního kostela.

Soubor kamenických značek presbytáře a severní poloviny trojlodí se prozatím minimálně v jednom (kroužek), maximálně ve třech případech překrývá a lze se opatrně domnívat, že můžeme počítat s relativně krátkou časovou návazností výstavby obou sledovaných částí. Zcela zásadní je ovšem výskyt několika kamenických značek jak na klášterním kostele, tak na kapli Andělů strážných, kteréžto překrývání by bylo dalším důležitým dokladem o paralelní výstavbě jak severní části kostela, tak kaple — alespoň v nějakém bodu jejich výstavby.

Na jednom z opěráků kaple Andělů strážných je navíc zřetelná kamenická značka, která se vyskytuje nejen na jednom ze schodů vnitřního schodiště, ale také na levém ostění portálu do sakristie v klášterním kostele ve Vyšším Brodě. Tuto dráždivou vazbu je ovšem potřeba podrobit dalšímu bádání.

²¹¹ Např. severní čelo soklu 4. pilíře západní mezilodní arkády.

²¹² Ten je několikrát viditelný na pilířích mezilodních arkád jižní poloviny kostela, dále např. na konzole jižní předsíně, na jižním portálu či na přeneseném (viz BRANIŠ 1907) portálu, dnes v jižní stěně jižního křídla konventu.

²¹³ Viz KUTHAN 1975, 148.

3.1.1 ANALOGIE K PILÍŘŮM MEZILODNÍCH ARKÁD

Jádrem pilířů mezilodních arkád je podélně protažený oktagon, ke kterému jsou ve směru běhu arkády přiloženy masivní hranolové pasy s vyžlabenými hranami. Pouze severní pár pilířů křížení polygonální jádro postrádá a je založen na pravoúhlém přiložení jednoho pasu ke druhému.²¹⁴ K vnitřní straně pilířů se jak v severní, tak v jižní polovině kostela pojí polygonální klenební přípory hlavní lodi.

Z analogií ke skladbě a slohové poloze pilířů mezilodních arkád byly v literatuře připomenuty především záklenky arkád kostela sv. *Dionýsia v Esslingenu*,²¹⁵ pilíře mezilodních arkád kostela sv. *Alžběty ve Vratislavi*,²¹⁶ pilíře kostela sv. *Mauricia v Sulzu, Niederhaslachu, Mohuči*²¹⁷ a v celkové rovině došlo ke srovnání s *dominikánským klášterním kostelem v Řezně*.²¹⁸ Obecnější tvaroslovné paralely byly zastoupeny výše zmíněnou skupinou horšovských portálů.²¹⁹ Pokud je mi známo, tak nebyla v užší souvislosti vzpomenua jihovýchodní skupina pilířů mezilodních arkád kostela sv. *Vavřince v Norimberku* a polské analogie²²⁰ z 1. poloviny 14. století, konkrétně v cisterciácké *Lubiqži* a *Kamienieci Ząbkowickem*.²²¹ Z obecných paralel lze připomenout například analogické řešení okenních ostění věží kostela sv. *Jiljí na Starém Městě pražském* nebo fragmenty okenního ostění zbořené přístavby zlatokorunského rajského dvora.

Nejbližším tvaroslovným a skladebným řešením jsou pilíře mezilodních arkád polských příkladů, a tedy především kostela sv. *Alžběty ve Vratislavi* a dále cisterciáckých klášterních kostelů v *Lubiqži* a *Kamienieci Ząbkowickem*. Skladba vratislavských pilířů je založena na obdélném jádru a mělkých hranolových příložkách s vyžlabenými hranami. Do prostoru hlavní lodi jsou k příložkám přiloženy polygonální přípory obdobných proporcí, jaké známe ze Zlaté Koruny. V půdorysném přepisu jde o řešení, jaké známe ze severního páru pilířů křížení, a tedy o přiložení hranolových pasů s výžlabkem ke skrytému obdélnému jádru. Běh diagonálních výžlabků určuje negativní ráz záklenků mezilodních arkád, které jsou bez přerušení modelovány pravoúhlým ústupkem mezi dvěma výžlabky – jak jej na jiných případech sledoval

²¹⁴ Tím lze určit zcela skryté jádro na půdorysu čtverce. Pravoúhlé přiložení přípor pilířů křížení známe například z klášterního kostela v Milevsku.

²¹⁵ Především KUTHAN 1983.

²¹⁶ OPAČÍČ 2007, 165; KAIGL 2012, 7.

²¹⁷ SCHURR 2007, 237, 251.

²¹⁸ KUTHAN 1975; KUTHAN 1983.

²¹⁹ KAIGL 2012.

²²⁰ K polským analogiím ke Zlaté Koruně viz OPAČÍČ 2007 či KAIGL 2012. Pro slezské prostředí a k architektuře kolem roku 1300 především D. Prix (PRIX 2011) či M. Jarošová (JAROŠOVÁ 2011).

²²¹ Následná srovnání jsou v případě *Lubiqže* a *Kamieniece Ząbkowickeho* pouze v rovině půdorysu (zde vycházím z řezů, zachycených v: ŁUŻYŃIECKA 2002).

J. Kaigl. Přiložením dvou hranolových pasů s vyžlabenými hranami jsou řešeny i pilíře klášterního kostela v *Lubiązi*. Oproti tomu v *Kamienieci Ząbkowickem* jsou hranoly s vyžlabenými hranami jak v příčné, tak v podélné ose nahrazeny masivními klíny, přiloženými k oktogonálnímu jádru. Obě poslední analogie hodnotím pouze z půdorysného hlediska a faktické celky neznám z vlastní zkušenosti. Takový průzkum se právě na vratislavském příkladu ukazuje jako nedostačující. Přestože jsou pilíře mezilodních arkád principiální, skladebnou a formální analogií ke zlatokorunskému řešení, stále jsou řešeny ve zcela odlišných proporcích, proporčních vztazích i materiálu.

Za přesvědčivou formální i proporční analogii byly J. Kuthanem²²² připomenuty záklenky arkád kostela sv. *Dionýsia v Esslingenu*. V podélné ose je umístěn masivní hranolový pas s vyžlabenými hranami, na který navazuje v ose protažený pravoúhlý ústupek a drobný mělký výžlabek. Sledujeme zde schéma o pravoúhlém ústupku mezi dvěma výžlabky, jehož články ale nabyly jiných proporčních vztahů. Podélně protaženým ústupkem a odlišným rozpětím předního a zadního výžlabku bylo dosaženo akcentu na podélnou osu arkády a dominantním prvkem celé skladby se stal masivní hranol s vyžlabenými hranami, nikoliv dva po sobě jdoucí výžlabky, jak tomu je ve Vratislavi. Zde se dostáváme k definici zlatokorunských pilířů, které nestačí určit jako hmotu probranou úkosy a výžlabky, ale jako celek o oktogonálním jádru a přiložených hranech s vyžlabenými hranami.

Pilíře mezilodních arkád kostela sv. *Mauricia v Sulzu (Soulz)*, jejichž vztah s pilíři ve Zlaté Koruně připomenul M. C. Schurr,²²³ jsou také tvořeny oktogonálním jádrem s přiloženými hranoly s vyžlabenými hranami. Zde však nejsou hranoly (a výžlabky) před jádro předsazeny, ale přímo na něj navazují. Ve výsledku zde není uplatněna zlatokorunská adice, ale splnutí obou dvou skladebných složek, jádra a pasů. Vedle arkád kostela v *Sulzu* byly připomenuty arkády kostela v *Niederherhaslachu* a v *Mohuči*.²²⁴

Další zajímavou analogií jsou pilíře mezilodních arkád kostela *Panny Marie na Slovanech*,²²⁵ kde jsou k oktogonálnímu jádru přisazeny trojboké přípory kleneb bočních lodí. Důsledná modelace soklu, skosené plošky a dříku zde připomíná podobné řešení, jaké známe ze soklů starších zlatokorunských arkád.

²²² KUTHAN 1983.

²²³ SCHURR 2007.

²²⁴ SCHURR 2007, 237, 251, 253.

²²⁵ Vzpomenut viz OPAČIČ 2007.

Formálně blízkým řešením ke zlatokorunským pilířům jsou okenní ostění, jaká sledujeme například na *věžích kostela sv. Jiljí v Praze* nebo na fragmentech architektury zlatokorunského rajského dvora.

Okenní ostění věží pražského kostela je řešeno jako přiložení předstupujícího výžlabku k polygonálnímu jádru, to znamená, že je řešeno zcela stejně jako jedna ze čtvrtin pilíře zlatokorunského kostela. Zde jde ovšem z podstaty sledovaného článku pouze o shodu formální, a tedy nelze zde sledovat logickou skladbu, jako v případě pilíře mezilodních arkád.

Za blízké řešení považuji skupinu několika pilířů mezilodních arkád *kostela sv. Vavřince v Norimberku*. V soklové části se zde stýká profilace arkád a klenebních přípor hlavní a boční lodi. Dominantním prvkem arkády je masivní válcová přípora, která se v patě záklenku přímo mění v kulový hruškovec (jako např. svazky přípor východního ramene křížové chodby františkánského kláštera v Plzni). Dřík je osovým vyústěním táhlé křivky, ze které je plynule vytažen,²²⁶ je osazen patkou a podložen dvouetážovým polygonálním soklem s konkávně probranými stranami. Křivka, která je podložena osovému dříku, je z každé strany ukončena mělkým výžlabkem. Klenební přípory jsou řešeny jako profil dvakrát vyžlabeného klínu. V souvislosti se Zlatou Korunou je zásadní soklové řešení klenebních přípor a jejich vazba na mělký výžlabek a křivku podélné části arkády. Výžlabky klenebních přípor se spolu s postranním výžlabkem arkády promítají do jednoduchého soklu a jsou principiální a formální (nikoliv skladebnou) paralelou ke zlatokorunskému řešení. Velmi podobně jako v Norimberku jsou pojaty pilíře mezilodních arkád kostela *Saint-Laurent à Nogent sur Seine*.²²⁷ Jsou založeny na splývavém přikládání výžlabků, především vedení klenebních přípor je norimberskému v principu blízké. Tyto dva příklady jsou ovšem výrazně mladšího data.

Kapitulní síň byla dle plošné představy postavena ve stavební etapě kolem roku 1300²²⁸ – a tedy na základě tvaroslovného rozboru zhruba současně s *kaplí Andělů strážných*,²²⁹ severní polovinou klášterního kostela²³⁰ a dle nejnovějších nálezů snad i s přízemím konventu a

²²⁶ Jedná se o svázání dříku s podkladem, jaké známe například ze svatyně Nejsv. Salvátora v Praze aj.

²²⁷ Tato analogie je pouze náhodná. Její uvedení si neklade za cíl určit přímou příbuznost – pouze formální v její obecnosti.

²²⁸ MENCL 1950; KUTHAN 1983, 314; KUTHAN 1994; LÍBAL 1994, 83 aj.

²²⁹ K pozdní dataci kaple Andělů strážných především MENCL 1968 a nepřímou VŠETEČKA 1973. K dataci před a kolem roku 1300 se přiklání také Miroslav Kovář.

²³⁰ Severní polovina kostela je téměř jednotně považována za realizaci doby Václava II. Např. J. Kuthan (KUTHAN 1983, 335) datuje severní polovinu trojlodí do etapy 1275–1300 a presbytář do 1. čtvrtiny 14. století. Východní část kláštera (i s kaplí Andělů strážných), a tedy presbytář a severní část trojlodí datuje do doby kolem a po 1300 V. Mencl (MENCL 1940; MENCL 1969 aj.).

minimálně s obvodovými stěnami ambitu.²³¹ Prostora je založena na půdorysu příčně položeného obdélníku a sklenuta na šest polí křížové žebrové klenby, a tedy na dvě svazkové podpory. Ty jsou ve svém základním schématu geometrizovaným a schematizovaným derivátem klasických svazkových podpor, jaké známe z kouřimské krypty nebo vyšebrodské kapitulní síně. Všechny články někdejšího schématu, a tedy patky, dříky a hlavice zde k sobě neoddělitelně srostly, aniž by se zbavily své tvarové svébytnosti. Současná antikizující podoba hlavic pochází z pozdně barokních přestaveb. Původní podoba hlavic je viditelná na východní podpoře, kde byla v roce 1885 analyticky odkryta Friedrichem von Schmidtem.²³²

Klenby dosedají na vějířovité konzoly,²³³ které došly rozštěpení v důsledku dopadu jednotlivých profilů klenebních žeber – klíny některých konzol převzaly hruškovcovou profilaci nad sebou, jiné jsou modelovány klínem. Obdobné články známe mimo jiné z *oseckého ambitu* (kol. 1320²³⁴), z *ambitu znojenských klarisek* (1320–1330²³⁵), ze závěru *kaple sv. Kateřiny v Chomutově* a ze starších příkladů z *kostela sv. Mořice v Kroměříži* (1285–1290) či z *katedrály sv. Václava v Olomouci*.²³⁶ Kamenosochařské detaily zlatokorunských konzol jsou detailně zachyceny na terénních skicách z roku 1884.

V severní stěně jsou proražena tři okna, u kterých se zachovala původní terakotová ostění. Ta jsou profilována nepřerušným sledem výžlabků a centrálním hruškovcem. Stejně jako na portálu se zde profily (analogicky k jižnímu portálu *kostela sv. Jiljí v Nymburce*)²³⁷ důsledně promítají do soklu. V místě paty záklenku jsou přerušeny barokním štukovým horizontálním pasem.²³⁸ Vstupní portál je, jak již bylo zmíněno, profilován dvojicí centrálních hruškovcových profilů. V záklenku je třeba předpokládat volnou kružbu²³⁹ – stejně jako v případě někdejšího portálu do klášterního kostela.²⁴⁰

²³¹ Nálezy diplomové práce mohou svědčit o mnohem rozsáhlejší výstavbě kolem roku 1300 (viz kap. *Analýza zdiva studničního stavení*).

²³² SCHULLERBAUER 1924, 54 („stavitel chrámů svobodný pán Schmidt z Vídně“).

²³³ Ke kontextu: MENCL 1950; KUTHAN 1983; PRIX 2011, 121.

²³⁴ MENCL 1950, 15.

²³⁵ MENCL 1950.

²³⁶ K vějířovým konzolám v kostele sv. Mořice v Kroměříži a dómu sv. Václava v Olomouci, a především ke kontextu viz PRIX 2011, 121, 124, 126, 159, 160.

²³⁷ K tomuto konkrétnímu vztahu Zlaté Koruny a Nymburka viz KROUPA 1989, 54. Dále např. LÍBAL 1986.

²³⁸ Je otázkou, reaguje-li barokní pás na někdejší gotický (analogicky k horizontálnímu hlavicovému pásu vstupního portálu).

²³⁹ Na fragmenty kružby mě upozornil Jan Bouček. K visuté kružbě portálu do kapitulní síně především Jan Sommer (2020; <https://monudet.wordpress.com/tag/portal/>, vyhledáno 4.5.2021). Dále řez profilací viz MENCL 1960b, 123.

²⁴⁰ Viz kap. *Nálezy ze Stavebních deníků...*, blíže interpretace Petra Macka.

3.2 DENDROCHRONOLOGICKÝ PRŮZKUM VZORKŮ KLÁŠTERNÍHO KOSTELA

V rámci průzkumu bylo nalezeno několik zazděných pozůstatků původních stavebních konstrukcí. Prozatím byly vybrány tři vzorky, u kterých byl předpokládán středověký původ, a v návaznosti na jejich výpovědní hodnotu je zvažováno odebrání většího počtu. Vzorky byly odebrány a zhodnoceny Ing. Tomášem Kynclem. Ve všech třech případech se jednalo o pozůstatky dřevěných lešenářských kulatin.²⁴¹

Vzorek A) *západní stěna hlavní lodi (zevnitř); kulatina jižně od druhého záklenku od severu (od křížení)*

Vzorek B) *východní stěna hlavní lodi zvenku (z prostory nad východní boční lodí); kulatina nad šestým meziklenebním pasem východní boční lodi (od severu)*

Vzorek C) *východní stěna hlavní lodi zvenku (z prostory nad východní boční lodí); kulatina jižně od čtvrtého meziklenebního pasu východní boční lodi (od severu)*

Žádný z odebraných vzorků neposkytl přesné datum skácení použitého dřeva (ve všech třech případech se jednalo o dub). Ve zdivu klášterního kostela je ovšem zazděno ještě několik dalších fragmentů stavebních a jiných konstrukcí, jejichž komplexní a systematický průzkum bude cílem následujících let.

3.3 ANALÝZA ZDIVA KLÁŠTERNÍHO KOSTELA A KONVENTU

Pro zkoumání zděných konstrukcí je v současné době možné využít čtyři prostory, a tedy prostor půdy nad *hlavní lodí*, *transeptem* a *presbytářem* pro horní rovinu, a prostor půdy *východní boční lodi* pro spodní rovinu bazilikálně řešené stavby; dále pak prostor *půdy nad všemi rameny ambitu a křídly konventu*. Půdní prostory západní boční lodi nebyly z technických důvodů prozkoumány.

Dalším pramenem pro zkoumání stavebního materiálu a jeho vrstvení jsou dobové fotografie ze začátku 20. století (Braniš, J., 1907), jejichž výpovědní hodnota byla v souvislosti se stavebním vývojem klášterního kostela připomenuta mimo jiné²⁴² P. Pavelcem²⁴³ v příspěvku ke zlatokorunské rozetě v severní zdi východního ramene příčné lodi (pohled na severní stěnu

²⁴¹ Apel na průzkum kulatin v severní stěně východního ramene příčné lodi viz PAVELEC 2007, 208.

²⁴² Např. viz TOMAGOVÁ 2016 a TOMAGOVÁ 2017.

²⁴³ PAVELEC 2007.

východního ramene transeptu a východní stěnu presbytáře). Některé z uvedených momentů byly již postřehnuty D. Líbalem (SHP, 1987).²⁴⁴

Největší zkoumanou plochou byl půdní prostor nad hlavní lodí klášterního kostela. Zde jsou zřetelné okenní záklenky a záklenky meziklenních pasů křížení, které byly podraženy raně barokní klenbou ze 60. let 17. století. Nad současnou klenbou tak vznikl v nejvyšších místech dvoumetrový pás kombinovaného zdiva (→ *korunní zdivo*), nastavený mladšími dozdívkami pro usazení současného krovu (1839–1841²⁴⁵). Oproti *plné stratigrafii východní boční stěny hlavní lodi* je půdní prostor nad hlavní lodí pouze korigujícím dovětkem masivní výstavby klášterního kostela a jeho potenciál pro mediévistické bádání spočívá především v konzervaci okenních záklenků, fragmentů lešenářských konstrukcí a cihelných nadezdívek.

Z půdy nad hlavní lodí lze zkoumat pouhý korunní zlomek svislého zdiva, který je navíc jeho *nejexponovanější částí*. Četné přestavby a vestavby (klenutí, osazení nového krovu) se zákonitě podepsaly na struktuře korunního zdiva a jednotlivé cihelné horizontální pásy nad úrovní současné klenby je nutné podrobit důkladnému, a *především* kritickému průzkumu.

STRUKTURA ZDIVA

Viditelné obvodové zdivo klášterního kostela je zjevně výsledkem několika stavebních etap a četných zásahů, které lze předpokládat na konci 13. a v průběhu 14. a 15. století; dále na začátku a na konci 17. století a mezi lety 1839–1841. Na základě viditelné stratigrafie východní stěny hlavní lodi a jižní stěny východního ramene křížové chodby, a stejně tak zdiva mezitraktových stěn mezi ambitem a křídly konventu, je zřejmé, že majoritním stavebním materiálem byl *lomový kámen*. Cihelné horizontální pásy jsou zřetelné především nad současnou klenbou hlavní lodi a presbyteria (→ *korunní zdivo*). Z toho lze usuzovat, že stavební cihla byla použita především během oprav či zdění dvou korunních metrů zdiva klášterního kostela. Velká část nosného zdiva je ovšem skrytá a daný předpoklad vychází pouze ze znalosti viditelných úseků. Cihelné horizontální pásy korunního zdiva klášterního kostela pocházejí dle V. Kotrby²⁴⁶ z 1. čtvrtiny 14. století. Dobu jejich vzniku měl určit dendrochronologický průzkum, ovšem žádný z odebraných vzorků neposkytl přesné datum skácení použitého dřeva. Stále tak lze, a to vzhledem k charakteru zdiva a jeho kontextu, předpokládat, že cihelné nadezdívky pocházejí z některé ze středověkých stavebních etap, nejpravděpodobněji z první poloviny 14. století.

²⁴⁴ LÍBAL 1987.

²⁴⁵ ZAHRADNÍK 1987, 76.

²⁴⁶ KOTRBA 1951, 77.

V korunním zdivu presbytáře a hlavní lodi lze sledovat jak horizontální pásy cihelného zdiva, tak cihelné plomby. Novodobých cihel, dislokovaných fragmentů starších struktur a střešních tašek bylo užito pro usazení současné pozednice, která pochází z výměny krovu z přelomu 30. a 40. let 19. století. V koruně zdiva jsou zřetelné zazděné kapsy po starších vazných trámech, u kterých je jasně patrný hustší rytmus kladení.

Práce nechce datovat cihly, ale nadezdívky z nich složené. Cihla jako taková mohla dojít opakované recyklace, nehledě na fakt, že doba vzniku samotné cihly není pro určení doby vzniku nadezdívky svým způsobem relevantní (kromě určení data post quem pro dobu užití).

Současná úroveň pultové střechy nad východní boční lodí a západním křídlem ambitu je zhruba stejná jako původní – těsně pod dnešní pozicí slemene jsou nadále usazeny původní fragmenty kamenných krakorců, a stejně tak exteriérová podokenní římsa (viditelná z rajskeho dvora) přímo dosedá na současný vrchol střechy. *Východní stěna hlavní lodi* je nejkomplexněji čitelným úsekem svislého zdiva vnitřního kláštera. Svou patou je usazena nad záklenky arkád mezilodních pilířů a je odkryta až ke slemeni současné střechy, která je ve stejné úrovni jako střecha původní. Přimo nad ní rostou z podokenní římsy hrotitá okna, jejichž záklenky jsou již viditelné z půdy hlavní lodi.

KORUNNÍ PÁS NOSNÉHO ZDIVA SEVERNÍ POLOVINY HLAVNÍ LODI, TRANSEPTU A PRESBYTÁŘE

Nad současnou klenbou hlavní lodi, transeptu a presbytáře z 60. let 17. století je zřetelný zhruba 200 cm vysoký pás kombinovaného zdiva (→ *korunní zdivo*) [16][17][18][19][20][21], ve kterém jsou zachovány hrotité okenní záklenky. Barokní přestavba²⁴⁷ přistoučila k podsazení úrovně někdejší klenby a snížila výšku interiéru zhruba o dva metry. V intervalu mezi vrcholem barokní klenby a pozednicí z 19. století lze vedle okenních záklenků sledovat zřetelné změny v materiálu použitého zdiva (viz výše).

Presbytář klášterního kostela byl koncipován jako kaplový prostor o třech polích chóru a presbyteriu o pěti stranách osmiúhelníku, zaklenutý třemi poli křížové žebrové klenby a paprskem v úplném závěru. V interiéru se žádné přímo viditelné stopy po klenební konstrukci

²⁴⁷ Většina autorů považuje současnou klenbu za výsledek Pachmannových přestaveb z doby před rokem 1670. Například NEUWIRTH 1888, 374 zvažuje, nemůže-li být klenba hlavní lodi a západní boční lodi již z doby opata Valentina Schönbecka, tj. z doby kol. 1610. Dle pramenů Schönbeck kostel alespoň zčásti klenul (viz ZAHRAVNÍK 1987, 23).

nezachovaly – byť byla vtipně připomenuta pozdně barokní nástěnnou malbou dořikávající námět oltářního obrazu s Nanebevzetím Panny Marie.²⁴⁸ Zvenku byl tlak kleneb sváděn do opěrných pilířů katedrálního charakteru.

Profilace zachovaných okenních záklenků je u všech oken presbytáře stejná, a tedy jedná se o profilaci hruškovcem se stezkou. Pro pole I) – IX)²⁴⁹ jsou ostění v polích I) – VI) vyrobena z terakoty. Okenní ostění v poli VII) je zhotoveno z obou materiálů; ze severu vybíhá nad klenbu terakotový profil a před záklenkem je vystřídán kamenným, pokračujícím dále [18]. Pole VIII) a IX) mají ostění již celokamenná. Z tohoto detailu je zřejmé, že bylo kamenných článků v jisté části výstavby užito paralelně s články terakotovými, které je nahradily. Kamenné lze z kontextu považovat za starší, respektive dříve zhotovené a dříve zakomponované do projektu stavby. Na západní a severozápadní straně presbytáře tak byly nejspíše spotřebovány kamenné architektonické články, které v průběhu výstavby doplnily články terakotové. Ty byly následně užity nejen v severní a východní části presbytáře, ale i v jižní stěně východního ramene transeptu a v severní polovině hlavní lodi. Tento detail podporuje představu růstu klášterního kostela z příčné lodi do presbytáře a severní části trojlodí.

Zdivo **příčné lodi** je ve všech odkrytých úsecích zděno z lomového kamene. Na druhou stranu lze v jižní stěně západního ramene předpokládat zastoupení cihel jak staršího, tak novověkého původu.²⁵⁰ Na problematiku absence cihelných plomb v severní stěně východního ramene transeptu upozornil P. Pavelec.²⁵¹ Severní stěna východního ramene transeptu je dle Branišových fotografií (před 1907) zcela vyzděná z lomového kamene – stejně tak jsou z lomového kamene vyzděny všechny úseky nad současnou klenbou. Jižní stěna východního ramene transeptu je v úseku mezi vrcholem klenby východní boční lodi a slemenem současné střechy taktéž kamenná. Svislé (obvodové) zdivo příčné lodi nese jediný dochovaný okenní záklenek — značně degradované terakotové ostění se zachovalo v jižní stěně východního ramene. Přestože bylo nejspíše produktem mladší stavební etapy, současné s dostavbou presbytáře, došlo nejspíše po silné destrukci úplného zazdění. Největší destrukce ohněm došla stejně tak soklová část jižního páru pilířů křížení, který se nachází ve stejné rovině jako jižní

²⁴⁸ Nástěnné malbě presbytáře ve Zlaté Koruně nebylo věnováno příliš uměnovědné pozornosti (Mádl, M., Vácha, Š., 2007, In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007). Lukáš Plank, domnělý autor výjevu s doznáním námětu oltářního obrazu s Nanebevzetím Panny Marie, zachytil v průhledu pod malovanou emporou (nad korunou vynášenou anděli) relikt gotického kostela. Zelenou barvou jsou zde namalována dvě žebra sbíhající se ve žlutém svorníku, a tedy dvě žebra závěrového paprsku, ale připomínající také svou konfigurací štukové pasy apsid z díla A. Luraga (Jezvě) a dalších.

²⁴⁹ Pole I) je jihovýchodní, pole IX) jihozápadní pole presbytáře při vítězném oblouku.

²⁵⁰ Částečně odhalené zdivo ukazují fotografie z restaurátorské zprávy z roku 1995 (viz ŠTORK 1995).

²⁵¹ PAVELEC 2007.

stěna východního ramene transeptu. Po důkladném rozboru použitých materiálů by snad šla vysledovat přibližná koncentrace požáru a míra poškození. Není pravděpodobné, že by byla příčná loď vystavěna do své maximální výšky, zatímco přiléhající zdivo presbytáře a hlavní lodi (jejichž záklenky takto destruované nejsou) nikoliv. Poškození záklenku v jižní stěně východního ramene příčné lodi tak lze považovat za událost mladšího data. Z logiky stavební posloupnosti i ze slohového hlediska je severní pár pilířů křížení starší. Jeho skladebné schéma se v interiéru klášterního kostela neopakuje a dominantním se stalo skladebné řešení jižního páru pilířů křížení, arkád chórových kaplí a pilířů mezilodních arkád severní části trojlodí. Otázkou zůstává, proč jsou sokly jižního páru pilířů křížení téměř zcela degradované a sokly severního páru pilířů křížení nikoliv — otázka stavební posloupnosti klášterního kostela bude řešitelná teprve po materiálovém průzkumu a určení vlivu požáru na jednotlivé použité druhy kamene. Prozatím lze stavební posloupnost hodnotit převážně tvaroslovným rozbohem a komparační řadou sledovaných článků.

Všechny pasy křížení jsou profilovány hruškovcem se stezkou a jsou zhotoveny z kamene. Severní pas je nadezděn nejdříve cihelným a následně kamenným pasem. Jižní pas pouze cihlou.

V čelech příčné lodi jsou zřetelné nadezdívky štítu.

Severní polovinou hlavní lodi jsou myšlena tři klenební pole jižně křížení. Mezi třetím a čtvrtým polem je zřetelný zlom mezi dvěma stavebními etapami, který je doložitelný nejen v několika tvaroslovných, ale především stavebně-historických detailech (viz výše).

Jak západní, tak východní stěna severní poloviny hlavní lodi nese terakotové hrotité okenní záklenky profilované dvakrát vyžlabeným klínem se stezkou. Východní stěna je ke třetímu záklenku kompaktně vyžděna z lomového kamene – nad třetím záklenkem a dále ke spáře zlomu došlo k nadezdění cihlou.

Úsek zdiva nad klenbou *západní stěny* je zděn ve dvou materiálových páslech [21]. K severní patě druhého záklenku ze severu je veden spodní pás lomového zdiva, probíhajícího za přiloženým jižním pasem křížení. Po stranách druhého záklenku od severu jsou ve spodním pásu usazeny ohořelé zbytky dřevěných lešenářských kulatin s kůrou [22]. Z nich byly odebrány výše uvedené vzorky. Od jižní paty druhého záklenku je zdivo vyžděno z cihel [22]. V místě spáry zlomu mezi severní a jižní polovinou hlavní lodi jsou ve spodním pásu cihel na západní stěně zřetelné *šmorce* (*v, v, b, v, v, b*) [23][24]. Tento stavební detail dokládá domněnku ohledně periodizace cihelných vysprávek, kterou vyslovil již. V. Kotrba (1951) – minimálně spodní úroveň cihelné nadezdívky je starší než lomové zdivo jižní poloviny západní stěny

hlavní lodi klášterního kostela. Zatím ji lze datovat do první poloviny 14. století. Svrchní pás cihelného zdiva, jak na západní stěně hlavní lodi, tak v presbytáři, se zdá být odlišnou stavební etapou, u které ovšem nelze určit dobu vzniku. Její odlišnost mohla být způsobena výměnou dělníků nebo změnou dodavatele materiálu, či jeho jiným zpracováním (vypálením). Svrchní pás zdiva se zdá být odlišný, ale zákonitě nehovoří pro dvě časově výrazně vzdálené stavební etapy.

Meziklenební pasy křížení jsou na západě a východě nadezděny lomovým kamenem, na severu cihelným pásem a následně kamenným; na jihu pouze cihlami. Všechny čtyři pasy jsou profilovány hruškovcem se stezkou a tesány z kamene.

OKENNÍ ZÁKLENKY A PROFILACE PASŮ KŘÍŽENÍ

Nad současnou klenbou jsou viditelné záklenky oken presbytáře, transeptu (pouze v jižní stěně východního ramene) a hlavní lodi, dále pak záklenky meziklenebních pasů čtverce křížení. Bylo zde užito buď kamene (žuly), nebo terakoty. Z typologického hlediska lze rozlišit *tři základní profilace*, lišící se nejen materiálem, ale výjimečně i proporcemi, a jednu profilaci „nouzovou“. Přes materiálovou odlišnost jsou **profilace v presbytáři** shodné, a stejného charakteru jsou i profilace pasů křížení a relikty okenního ostění jižní stěny východního ramene transeptu. Homogenním celkem se zdají být i terakotové záklenky **severní poloviny trojlodí**, profilované dvakrát vyžlabeným klínem se stezkou, a stejně tak kamenné záklenky **jižní poloviny trojlodí**, profilované hruškovcem bez stezky. Západní okenní ostění nejjižnějšího klenebního pole je modelováno dvakrát vyžlabeným klínem – taktéž se stezkou, nicméně drobnějších celkových proporcí, než je tomu u dvakrát vyžlabených klínů severní poloviny hlavní lodi.

Nouzovým profilem nazývám štukovou profilaci mělkého dvakrát vyžlabeného klínu, která byla nanesena na cihelné ústupky sedmého (předposledního) pole hlavní lodi [25][26][27][27.1]. Na východním záklenku sedmého pole je zřetelné neorganické navázání cihelných ústupků se štukovým dvakrát vyžlabeným klínem na kamennou profilaci hruškovce bez stezky [25][26], příznačného pro mladší část oken trojlodí.²⁵² Může jít o výsledek rekonstrukcí v 15. či 16. století, každopádně před 60. lety 17. století, kdy byla pod tuto úroveň posazena současná klenba.

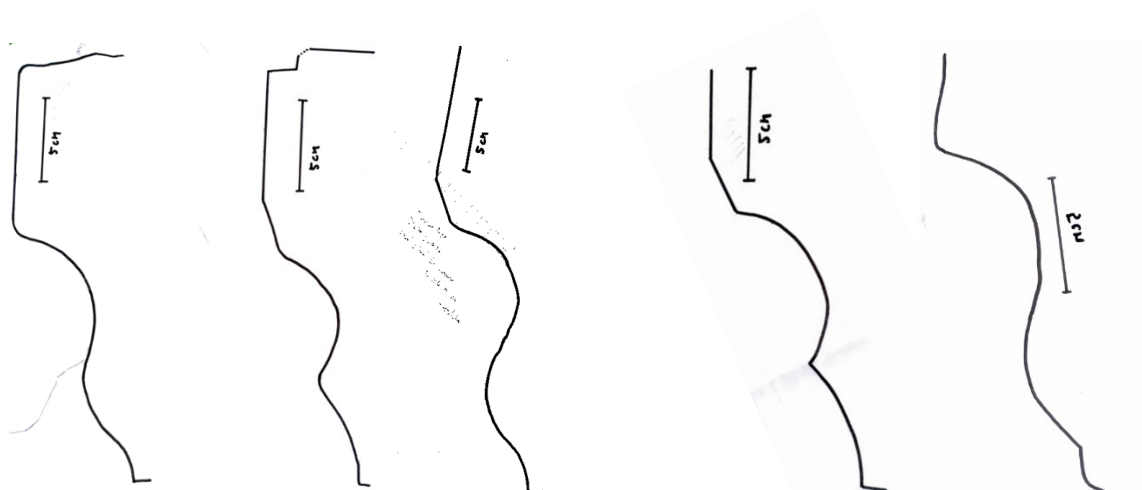
Na okenních ostěních klášterního kostela sledujeme:

²⁵² Nabízí se možnost, že tato ekonomická rekonstrukce je výsledkem úprav pozdního 15. století, formálně snad paralelní s vybranými profily jagellonské architektury.

A) hruškovec se stezkou (záklenky presbytáře [K, T]²⁵³, záklenky pasů křížení [K], záklenek jižní stěny východního ramene transeptu [T])

B) dvakrát vyžlabený klín se stezkou (záklenky tří severních polí hlavní lodi [T], záklenek západního okna posledního pole hlavní lodi [K])

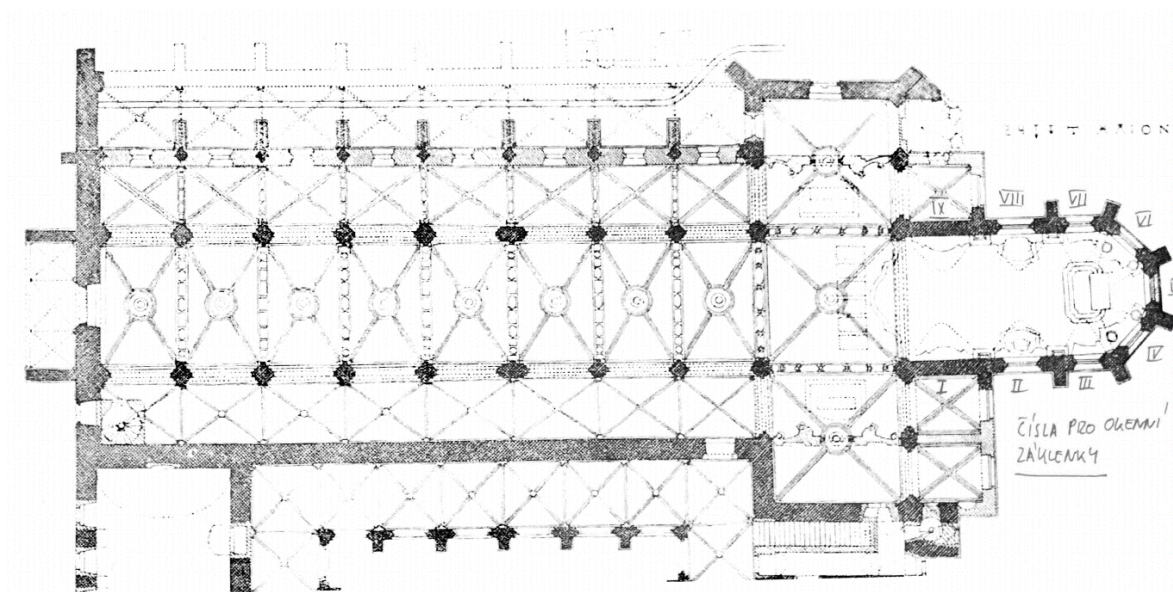
C) hruškovec bez stezky (záklenky 4. – 6. pole trojlodí [K], část východního záklenku 7. pole [K], východní záklenek 8. pole [K]).

I) Profily okenních záklenků klášterního kostela ve Zlaté Koruně:

- východní stěna hlavní lodi – 5. záklenek jižně křížení
- východní stěna hlavní lodi – 2. záklenek jižně křížení
- východní stěna presbytáře – 1. záklenek severně křížení
- západní stěna hlavní lodi – 8. záklenek jižně křížení
- východní stěna hlavní lodi – 8. záklenek jižně křížení

²⁵³ Písmeno „K“ pro kámen, „T“ pro terakotu.

II) Půdorys klášterního kostela s vyznačenými čísly záklenků presbytáře.

Východní stěna hlavní lodi je nejčitelnějším úsekem svislého zdiva v rámci klášterního areálu. Její struktura je dobře čitelná – v severní polovině bylo užito zhruba stejně vysokých horizontálních pasů lomového zdiva, jaké známe ze severní, západní a jižní mezitraktové stěny mezi ambitem, křídly konventu a východní boční lodí klášterního kostela. Oproti tomu jižní polovina východní stěny hlavní lodi byla vyzděna za užití menšího počtu horizontálních pásů většího rozponu.

Ve zdivu východní stěny hlavní lodi na přechodu mezi třetím a čtvrtým klenebním polem jsou zřetelné *dvě svislé spáry* [28][28.1][29]. Nacházejí se v místě zlomu mezi první a druhou stavební etapou trojlodí klášterního kostela. Tuto situaci lze interpretovat následovně — v rovině přízemí byla výstavba severní části trojlodí zakončena v patě záklenku třetího pilíře mezilodních arkád. Jeho soklová část je řešena totožně jako u pilířů celé severní části kostela, a tedy jádro třetího pilíře náleží do starší etapy výstavby. Nad patou záklenku je ovšem užito kamenické značky, kterou můžeme v několika případech doložit v jižní, mladší, části kostela. To dokládá výstavbu třetího pilíře k patě záklenku ve starší etapě výstavby.

Dvojice svislých spár dokládá proces navázání mladší etapy na etapu starší. V rovině přízemí byl tedy osazen pilíř mezilodních arkád, a to do úrovně paty záklenku. S touto rovinou výstavby souvisí severní spára, která nad vrcholem kleneb východní boční lodi předstupuje k jihu ve schodek či sedlo — lze se domnívat, že se jedná o ložnou plochu pro provizorní zeď,²⁵⁴ nebo pozůstatek rekonstrukce a navázání dvou etap výstavby. V ose východní boční stěny hlavní

²⁵⁴ Této skutečnosti si všiml vedoucí práce Ing. Petr Macek, Ph.D.

lodi, a tedy i v ose pilířů mezilodních arkád je nutné předpokládat provizorní opěrák, který měl sloužit pouze rozestavěné stavbě klášterního kostela. V mladší stavební etapě došlo k přístavbě jižní části východní boční stěny hlavní lodi a jižní poloviny rozestavěné arkády. V této souvislosti byl nad její jižní polovinou vystavěn vylehčovací oblouk, který se jinde nenachází — následně došlo k ubourání provizorní stěny a opěráku a vzniklá proluka byla nahrazena plombou dosedající na dokončený vylehčovací oblouk. Dvě spáry, severní a jižní, jsou nejspíše pozůstatkem nejzazších hranic dvou stavebních etap, které byly spojeny plombou, jež nahradila hloubku provizorní stěny a provizorní opěrák nedokončené stavby severní poloviny kostela.

V severozápadní části mezi konventem a kostelem se nachází tři zazděné otvory částečně neznámého účelu.

V jižní stěně východního ramene transeptu se zachoval drobný převýšený otvor portálového charakteru,²⁵⁵ který propojoval krov východní boční lodi a transept, ve kterém Braniš předpokládal emporu.²⁵⁶ Hrotitý portál je dále zachován v severní mezitraktové stěně mezi severním křídlem konventu a krovem severního ramene křížové chodby. Ve druhém travé východní boční lodi (od severu) se navíc nachází zazděný přímo uzavřený otvor – na ten upozornil již J. Braniš a přijal jej za okno, které by mělo indikovat změnu původního stavebního záměru: „...*první stavitel pomýšlel na jiný způsob krovů lodí bokových.*“²⁵⁷ Na základě jeho dimenzí a řešení lze předpokládat, že se jedná o otvor vzniklý v průběhu 17. či 18. století.

Především účel posledního jmenovaného otvoru je neznámý. Lze se domnívat, že zde mohla být dříve drobná konstrukce vysazená do prostou kostela, snad pro malé varhany.²⁵⁸

ZDIVO KONVENTNÍ BUDOVY

Mezitraktová stěna společná pro východní boční loď klášterního kostela a západní rameno ambitu (*pozůstatky plánovaného opěrného systému a jeho kontext*)

Souvisle s průzkumem zdiva východní stěny hlavní lodi kostela a klenbami východní boční lodi byla řešena konstrukce základů rozvinutého opěrného systému, které jsou po celé délce formovány z mezitraktové stěny mezi východní boční lodí a západním ramenem ambitu.²⁵⁹

²⁵⁵ BRANIŠ 1907, 99.

²⁵⁶ BRANIŠ 1907, 99.

²⁵⁷ BRANIŠ 1907, 100.

²⁵⁸ K této možnosti vedoucí práce Ing. Petr Macek, Ph.D.

²⁵⁹ LÍBAL 1987.

Základy opěrného systému byly detekovány také na západ od kostela.²⁶⁰ Jako velmi vypovídající úseky lze vedle kompletní východní zdi hlavní lodi kostela a jižní stěny východního ramene ambitu brát mezitraktovou stěnu mezi východní boční lodí a západním křídlem ambitu a úseky mezitraktové stěny jižního a severního křídla konventu. Uvedené mezitraktové stěny jsou oproti stěnám hlavní lodi a příčné lodi viditelné pouze zhruba z jedné třetiny (nad klenbami), nicméně stále jsou nositeli příznačného stavebně-technického postupu, který je řadí nejen ke starším částem výstavby, ale především k celkům značné výpovědní hodnoty.

Severní a jižní mezitraktová stěna sdílí se západní mezitraktovou stěnou zhruba stejnou výšku zdících horizontálních pásů. Jak již poukázal D. Líbal, tak je západní mezitraktová stěna svázána s jižní stěnou východního ramene transeptu — západní mezitraktová stěna je ovšem přisazena k jižní mezitraktové stěně a východní mezitraktová stěna k severní.²⁶¹

Dle Líbala²⁶² se budovalo severní křídlo konventu současně s východním ramenem transeptu a bylo dokončeno někdy na přelomu 13. a 14. století (datování do 90. let²⁶³ zvažuje za časně) a je svázáno se západní mezitraktovou stěnou ambitu. V průběhu 1. čtvrtiny 14. století měla po severním křídle následovat výstavba křídla jižního, kterou vzápětí následovala stavba západního a jižního křídla ambitu. Následovalo východní křídlo konventu a východní a severní rameno ambitu. Tyto stavebně-historické postřehy byly základem pro starší i mladší Líbalovy práce.²⁶⁴

Interval v kladení horizontálních pásů zdiva je obdobný u západní, severní a jižní mezitraktové stěny a v návaznosti na D. Líbala lze předpokládat, že tyto úseky vznikaly zhruba současně. Vazbu mezi severozápadním rohem ambitu, tj. mezi západní mezitraktovou stěnou a severním křídlem konventu, a nádvoří stěnou východního křídla ambitu dokládají fragmenty hruškovcových svazkových přípor, které budou pojednány dále.

²⁶⁰ Viz jeden z publikovaných půdorysů klášterního kostela (KUTHAN 1983, 294) a v odkazu V. Denksteina (DENKSTEIN 1953, 23).

²⁶¹ LÍBAL 1987.

²⁶² LÍBAL 1987.

²⁶³ Do let c. 1290–1300 je ustáleně datována kapitulní síň.

²⁶⁴ Např. LÍBAL 1948 či LÍBAL 1994.

3.3.1 OPĚRNÝ SYSTÉM AUGUSTINIÁNSKÉHO KLÁŠTERNÍHO KOSTELA V ROUDNICI NAD LABEM (*kontext*)²⁶⁵

Fragmenty vnějšího opěrného systému jsou také zřetelné v obvodovém zdivu klášterního kostela *augustiniánů kanovníků v Roudnici nad Labem*. Mezitraktová stěna mezi někdejší severním křídlem ambitu a jižní boční lodí, a stejně tak jižní stěna lodi hlavní nesou známky odtesaných opěrných oblouků.²⁶⁶ V současné době jsou mezi sledovanými stěnami rozepjaty oblouky cihelné (barokní), jejichž podoba je – dle fragmentárních nálezů středověkých konstrukcí – téměř shodná s podobou původní, gotickou.

Na jižní stěně hlavní lodi klášterního kostela je pod druhým cihelným obloukem (z východu) zřetelný hrubě odtesaný výběh, [30]²⁶⁷ který zcela lícuje s lůžkem na protější straně. V koruně zdiva mezitraktové stěny mezi někdejší severním křídlem ambitu a jižní boční lodí je vedle paty barokního cihelného oblouku zřetelné kamenné lůžko [32]. Ještě zřetelnější, byť fragmentární, náběhy jsou zachovány při patě třetího opěrného oblouku v koruně zdiva stejné mezitraktové stěny [31][31.1]. Opět je zde zřetelný masivní kamenný podklad, vybíhající několik centimetrů v křivce shodné s mladším opěrným obloukem, při jehož patě se nachází. Opatrně tak lze přijmout představu o plánovaném (či realizovaném) opěrném systému po celé délce hlavní lodi klášterního kostela, byť došlo mezi druhým a třetím klenebním polem jižní boční lodi k sofistikovanému přerušení výstavby.²⁶⁸ Od vrcholu klenby až ke slemení pultové střechy je zde zřetelné pravidelné šmorcování. Zhruba třetina spodního zdiva je tvořena precizně opracovanými kamennými kvádry. Svrchní zdivo došlo viditelného poškození, a tedy nejen předpokládaným ohněm, ale také dodatečným otlučením (snad právě loupajících se erodovaných vrstev kamene). Nicméně pravidelný rastr šmorcování, určený spodním pásem, není ani ve svrchních dvou třetinách přerušen a sledujeme zde plánované přerušení výstavby klášterního kostela na pomezí druhého a třetího pole jižní boční lodi. Vzhledem k výběhům pro opěrný systém, zachycených nejen v koruně zdiva naproti náběhům pod druhým opěrným obloukem (právě mezi druhým a třetím klenebním polem), ale také náběhům lícujícím až s třetím opěrným obloukem – lze předpokládat kompletní výstavbu mezitraktové stěny mezi někdejší severním ramenem křížové chodby a jižní boční lodí. Zda bylo s opěrným systémem na realizovaný záměr (náběhy mezitraktové stěny při 2. a 3. pilíři) navázáno i v druhé polovině

²⁶⁵ Kapitola vychází z autorova krátkodobého průzkumu a není opřena o stavebně-historický průzkum, který byl v klášteře proveden.

²⁶⁶ Za upozornění a první seznámení s roudnickou situací děkuji Mgr. Tomáši Buryškovi, správci objektu.

²⁶⁷ Opět děkuji T. Buryškovi, který nás s tímto fragmentem seznámil během první prohlídky kláštera.

²⁶⁸ Prvotní seznámení se stavebním předělem je opět výsledkem prohlídky s T. Buryškou.

výstavby, nevíme. Nicméně zde můžeme po krátkém průzkumu sčítat indicie pro určení stavební posloupnosti, jakou známe z klášterního komplexu ve Zlaté Koruně. Zároveň s výstavbou východní části hlavní lodi roudnického klášterního kostela,²⁶⁹ přerušené pravidelným šmorcováním,²⁷⁰ došlo k výstavbě celé mezitraktové stěny mezi někdejšími severním ramenem křížové chodby a jižní boční lodí. V koruně zdiva byla připravena lůžka pro realizovaný, či nerealizovaný opěrný systém, jaký známe z dnešní barokní podoby, přestože jej v jižní stěně hlavní lodi můžeme doložit pouze u pilíře č. 2 (fragменты po odsekání), a tedy v místě, za nímž došlo k plánovanému přerušení.

3.4 ANALÝZA FRAGMENTŮ STUDNIČNÍHO STAVENÍ

V roce 1938 bylo v rajském dvoře zlatokorunského kláštera vykopáno základové zdivo studničního stavení (zbořeného 1828²⁷¹), jehož dispoziční řešení však bylo zachyceno jak na Matzově plánu,²⁷² tak na terénní skice z roku 1884.²⁷³ Z původního řešení se zachovala vstupní vnitřní arkáda o šířce jednoho interkolumnia, dvě přisazené interiérové přípory (vnější arkáda) a fragmenty stropního řešení [33]. Prostora byla uzavřena rovným kamenným stropem, ke kterému stoupaly z přípor rostoucí cvikly krajkové kružby, jaké známe z českého prostředí z jižní předsíně *katedrály sv. Ducha v Hradci Králové*.²⁷⁴ Právě v souvislosti s královéhradeckou předsíní a pramennou zmínkou o zlatokorunské činnosti Michala Parlěře byla studniční kaple připisána autorsky jemu,²⁷⁵ ale především určena za výsledek stavební etapy z doby kolem roku 1359, kdy je na Zlaté Koruně doložen. Studniční stavení tak bylo plošně datováno do druhé poloviny 14. století.

V. Mencl (1940) jej nepřímě datoval do 70. let 14. století, D. Líbal (1948) šířeji do 3. čtvrtiny 14. století, J. Kuthan (1983) do poloviny 14. století a naposledy J. Sojka (2007) kriticky do 14. století s otázkou, nemůže-li být vedle dosavadních názorů přijatelná datace do poslední třetiny století (1370–1400).²⁷⁶ Literatura tak jednohlasně přijala studniční stavení za realizaci vzniklou

²⁶⁹ V případě Zlaté Koruny severní poloviny.

²⁷⁰ Užití pravidelných šmorců vychází z charakteru použitého materiálu. V Roudnici nad Labem byly pro starší úsek stěny užity pečlivě opracované kamenné kvádry, zatímco ve Zlaté Koruně lomový kámen.

²⁷¹ SOJKA 2007, 211 (v odkazu na MAREŠ/SEDLÁČEK 1918).

²⁷² MENCL 1940; SOJKA 2007, 211.

²⁷³ HZ 25.244.

²⁷⁴ Ke královéhradecké analogii MENCL 1940; LÍBAL 1948, 36; KUTHAN 1983 či SOJKA 2007, 218. Přístupněji je analogická klenba známá z Pleschnerovy hrobky na Olšanech, kterou ve 30. letech 19. století navrhl Josef Kranner (zde zjevná inspirace Rejskovým baldachýnem v Týnském chrámu, ovšem se „slohově starší“ klenbou – viz v českém prostředí Hradec Králové či Zlatá Koruna).

²⁷⁵ MENCL 1940; LÍBAL 1978.

²⁷⁶ SOJKA 2007, 214.

v průběhu 2. poloviny 14. století. Parlérovsou dispozici, stále přijímanou především J. Kuthanem, kriticky odmítl již Josef Braniš (1907).

Za formální analogie byly pro zlatokorunské studniční stavení vysloveny ve starší literatuře především tři – severní prostora jižní předsíně *katedrály sv. Ducha v Hradci Králové*²⁷⁷ (až kol. 1375²⁷⁸), *studniční stavení dómu v Magdeburku*²⁷⁹ (1. čt. 14. stol.²⁸⁰) a *mostní kaple sv. Mikuláše v Calwu*²⁸¹ (kol. 1400²⁸²). Katalog tradičních analogií byl v roce 2007 doplněn J. Sojkou o *nadpraží portálu farního kostela sv. Michaela v Jeně* z konce 14. století, ale především o analogie *starší* první poloviny století. Vedle jiných (a obligátní kaple magdeburského dómu) uvádí klenutí *místnosti před Berkeley Chapel v katedrále sv. Augustina v Bristolu*²⁸³ a především řešení *kněžišť kostelů St. Étienne v Bourges a St. Nazaire v Carcassone* (po 1280),²⁸⁴ která jsou nejen z formálního, ale také z precedenčního hlediska zásadní pro následující úvahy:

Oproti dosavadnímu bádání se domnívám, že studniční stavení vyrostlo minimálně ve *dvou stavebních etapách*, a že jeho základ pochází již z doby, kdy se budovalo severní křídlo konventu, minimálně mezitraktová stěna mezi východní boční lodí klášterního kostela a západním křídlem ambitu a snad i opatská kaple [42][43][43.1].²⁸⁵ Případně že vzniklo v pozdější době z deponovaných článků, které vznikly současně se svazkovými příporami severozápadního pole ambitu a opatské kaple.

Ze středověké podoby stavení se zachovala vstupní *vnitřní* arkáda a dvojice interiérových klenebních přípor, které tvoří *vnější arkádu*, a ze kterých roste dvojice cviklů někdejší stropní konstrukce. Dle mého názoru je vnější arkáda pozůstatkem starší stavební etapy a vnitřní arkáda etapy mladší. Obě arkády se liší nejen profilací dříkové části, ale především rozdílnými proporčními vazbami mezi jednotlivými částmi a je zřejmé, že každá z arkád je v soklové části řešena v odlišných proporcích vůči rovině terénu [34][35][36][37][38]. Zdá se, že byla vnitřní arkáda vsazena do rámu, vytyčeného arkádou vnější, a barevným sjednocením došlo i k badatelskému sjednocení všech zachovaných

²⁷⁷ MENCL 1940; LÍBAL 1948, 36; KUTHAN 1983.

²⁷⁸ SOJKA 2007, 218.

²⁷⁹ MENCL 1940; LÍBAL 1948, 36; KUTHAN 1983.

²⁸⁰ KUTHAN 1983.

²⁸¹ LÍBAL 1948.

²⁸² SOJKA 2007, 218.

²⁸³ SOJKA 2007, 216.

²⁸⁴ SOJKA 2007, 216.

²⁸⁵ FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

fragmentů pod jeden intaktní architektonický celek. Formální podstata interiérových přípor byla zachycena jak na jedné terénní skice z roku 1884, tak v Menclově rekonstrukci studniční kaple.²⁸⁶ Stejně tak postihl formální charakter interiérových přípor J. Kuthan.²⁸⁷ Disparátnost zachovaných fragmentů však nebyla zahrnuta do badatelských závěrů.

Vnější arkáda je profilována podsaditými hruškovci, které vycházejí ze stejně profilovaných převýšených soklů – totožně, jak tomu bylo v severozápadním poli ambitu a stále je v opatské kapli. Vnější arkáda je z tvaroslovného hlediska shodná s výše uvedenými příklady, nicméně v řezu se liší z důvodů situace, do které byla určena. Úhly mezi jednotlivými dříky se liší v důsledku asymetrického klenebního řešení. Proporčně podobné hruškovce známe z jihovýchodního rohu ambitu *františkánského kláštera v Plzni*. Tezi o masivní výstavbě přízemí celého konventu v ranější době částečně podporují i sedlové stříšky vnějších opěráků. Tato hypotéza, která si ovšem vyžaduje hlubší technologický průzkum, dovoluje uvažovat o studničním stavení jako předparlérovském a „klenební“ obrazec vyjímá z jeho portfolia [39]. V lapidáriu kláštera jsou uloženy tři různě zachované fragmenty analogicky pojatých hruškovcových přípor [40][41],²⁸⁸ u kterých lze předpokládat původ v interiéru studničního stavení (fragment s inv. č. ZK 436 byl nalezen při výkopu u opěrného pilíře č. 4²⁸⁹ v *rajském dvoře*). Jejich formální shoda s vnější arkádou podporuje představu o výstavbě studničního stavení v plném rozsahu během starší stavební etapy.

Klenební žebra opatské kaple a studničního stavení byla modelována dosti běžnou, ale přesto shodnou profilací, a tedy stezkou, výžlabkem, pravoúhlým odsazením a hruškovcem [39.1]. Na pozůstatku studničního stavení je profilace slabě zřetelná na severní polovině čelní arkády. Její existenci dokládají čitelně profilované fragmenty z klášterního lapidária,²⁹⁰ přiřazené k pozůstatkům slepého kružboví vnitřních stěn studničního stavení. Jak opatská kaple, tak studniční stavení byly klenuty kamennými žebry.

Na základě měření je ovšem zřetelné, že mají hruškovcové profily opatské kaple a studničního stavení odlišné proporce.

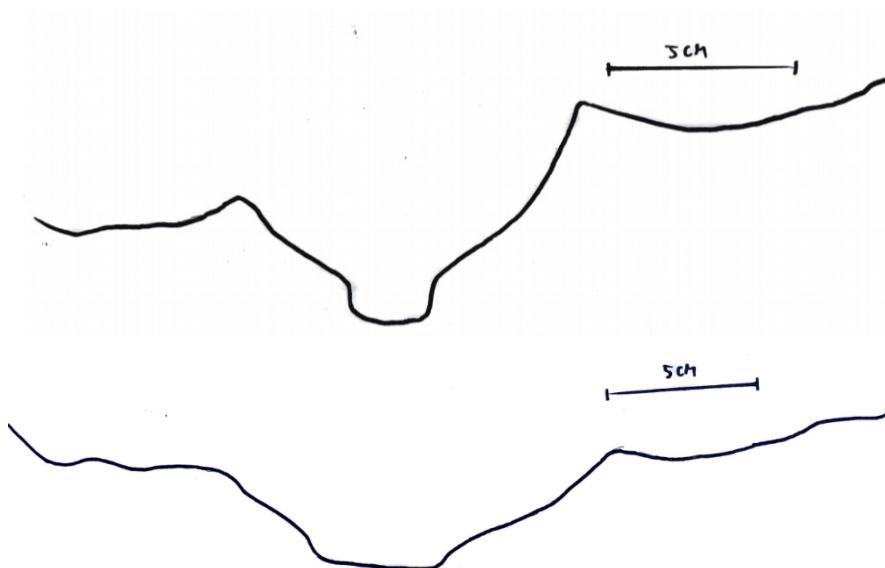
²⁸⁶ MENCL 1940.

²⁸⁷ KUTHAN 1983.

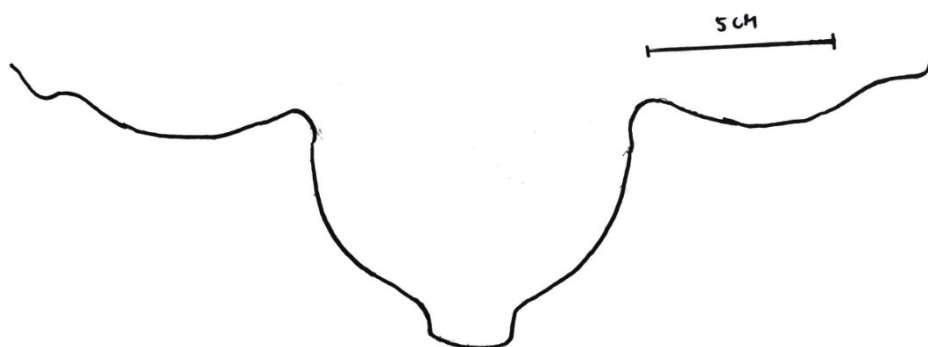
²⁸⁸ Zápis ze 6. května 1938 zachycuje (š x v x h; 29 x 23 x 63 cm) článek o centrálním podsaditě kulovém hruškovci a jeho polovinách při stranách. Lze jej ztotožnit s inv. č. ZK 436. Stejnou profilaci nesou i fragmenty inv. č. 388 a ZK 459 (převzato z FACINCANI/KOVÁŘ 2021, 103, pozn. 7).

²⁸⁹ SD 2, zápis ze 6. května 1938.

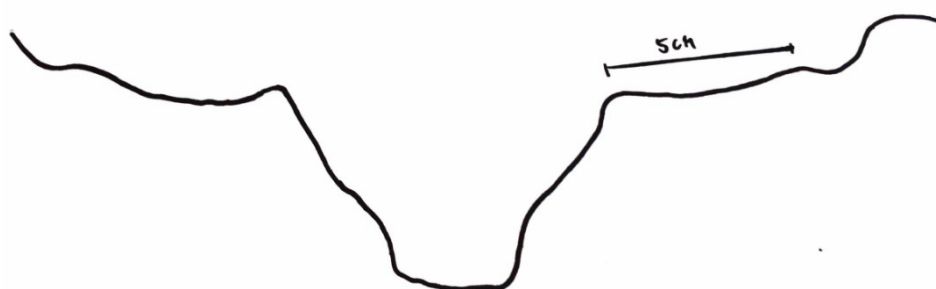
²⁹⁰ Jedná se o fragmenty s inv. číslem ZK 352 a ZK 492.

III) Studniční stavení, profil dříku (nahore) a soklu (dole) jižní interiérové přípory

IV) Studniční stavení (?), profil fragmentu ZK 436 (klášterní lapidárium), interiérová přípora

V) Opatská kaple, profil jedné z přípor

Hypotézu o jejich vazbě je ovšem třeba relativizovat *spektrem klenebních podpor přiléhajících křidel ambitu* — v severovýchodním rohu byla detekována jehlancová konzola s polygonální krycí deskou, stejně tak lze konzolu předpokládat v rohu jihozápadním.²⁹¹ Minimálně severozápadní roh ambitu byl osazen hruškovcovými svazky, zatímco je portál do refektáře (naproti studničnímu stavení) flankován dvojicí masivních válcových podpor na polygonálních soklech, jaké známe z pozůstatků nejzápadnější boční lodi, dnes zbořené. Ve stínu Líbalova²⁹² určení hruškovcových svazků pro západní křídlo ambitu, konzol pro jižní a válcových přípor pro severní je závažnou otázkou, proč by byly pro studniční stavení v *nádvorní* stěně uplatněny svazkové hruškovcové přípory známé ze severozápadního rohu ambitu, když byly naproti, při portálu do refektáře, užity v *mezitraktové* (tj. starší) stěně masivní přípory válcové? Vzhledem k jejich vazbě k příporám někdejší západní boční lodi a patkové profilaci severního páru pilířů křížení lze sice předpokládat jejich ranější původ, který ovšem nevysvětluje tuto nelogickou designovou diverzitu. V úvahu připadá výše vyslovená možnost deponování článků připravovaného studničního stavení, vytvořených současně s formálně shodnými analogiemi, a jejich usazení v pozdější stavební etapě.

Dispoziční a tvaroslovná vazba dvou centrálních prostor zlatokorunského kláštera, a tedy opatské kaple a studničního stavení, je přinejmenším hodna badatelského zájmu.

Zlatokorunskou křížovou chodbu i studniční stavení je potřeba podrobit detailnímu umělecko-historickému a technologickému průzkumu, stejně tak je nutné podrobit průzkumu fragmenty z klášterního lapidária, u kterých se předpokládá, že byly jeho součástí.

3.5 NÁLEZY ZE STAVEBNÍCH DENÍKŮ Z LET 1938–1942

Ze zachycených a pevně usazených architektonických celků *Stavebních deníků* lze vyhodnotit minimálně pět jako umělecko-historicky závažných a obohacujících dosavadní pohled na stavební historii kláštera. Zatímco jsou některé nálezové situace, odkryté během Fidrových oprav, viditelné a analyticky přiznané v rámci současného stavu architektury kláštera, je zde stále několik nálezů, které jsou zazděné, a jejichž zhodnocení se jeví jako klíčové.

²⁹¹ Viz rozbor nálezu portálové špalety v severní stěně jižního křídla konventu (viz dále a SD 2).

²⁹² LÍBAL 1948, 35.

SWAZKOVÉ PŘÍPORY ZÁPADNÍHO KŘÍDLA KŘÍŽOVÉ CHODBY A OPATSKÉ KAPLE

Dne 18. srpna 1938 byly nalezeny pozůstatky dvou celků svazkových přípor v severozápadním rohu ambitu [42][43].

Zápis ze SD 2 (1938), strana 36

Osazována římsa na straně severní. Vyzdívány a plentovány pilastry a patky pilastrů v křížové chodbě. Snímán převislý okap na straně jižní. Při vyzdívání pilastrů bylo odkryto gotické jádro sloupu členěného třemi hruškovitými profily.

Pod nálezovými situacemi A a B jsou v deníku zaznamenány poškozené celky svazkových přípor křížové chodby. V severozápadním rohu je zachycena přípora hruškovcového profilu, a tedy svazek skládající se z diagonálního hruškovce a dvou polovičních přízdních žeber analogického profilačního základu. Hlavičová část zde není zachycena – soklová ano. Profily přerůstají ve spodní části do mírně širšího soklu a dochází zde k čistému promítnutí profilu dřívku do soklu. Analogické řešení lze předpokládat u nálezové situace A, která je zachycena jižněji, a jejíž skladba reaguje na dosednutí meziklenebního pasu, dvou diagonálních žeber a dvou žeber přízdních. Tato je ovšem zachycena víceméně torzálně (po starším odsekání). Formálně shodnou paralelou jsou nálezy soklových partií svazkových přípor opatské kaple²⁹³ (viz **SD 6, zápis z 12. října 1942**) a vnější arkáda fragmentů studničního stavení.

Z formálního hlediska lze přípory opatské kaple (datované do hlubšího 14. století²⁹⁴) přijmout za nejtěsnější tvaroslovnou paralelu k fragmentům nalezeným v severozápadním poli ambitu. Přípory opatské kaple jsou prosté jakýchkoliv hlavic a nosné články jsou zde zastoupeny projevem, který je uměnovědnou literaturou považován za projev vyvrátěného linearismu přelomu 13. a 14. století. Z geograficky a formálně nejbližších analogií můžeme vybrat utváření zlatokorunského portálu do kapitulní síně či tamních okenních ostění; stejně tak

²⁹³ FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

²⁹⁴ V její dataci se literatura částečně rozchází. Například D. Líbal (LÍBAL 1994, 84) zasadil dobu jejího vzniku do 1. čtvrtiny 14. století, zatímco Z. Chudárek (CHUDÁREK 2007, 176) od poloviny 14. století dále (do roku 1420). Ze závažných důvodů se přikláním ke starší dataci.

na pilířích mezilodních arkád klášterního kostela či nejbližší na vítězném oblouku kaple Andělů strážných.²⁹⁵

Podoba hlavicové části klenebních přípor ambitu (A, B) není známa, ale lze opatrně předpokládat, že zde hlavice – stejně jako v interiéru opatské kaple – užito nebylo.²⁹⁶ Tuto domněnku podporuje nový nález analogických svazkových přípor vnější arkády studničního stavení.²⁹⁷

Zlatokorunské svazkové přípory, doposud detekované v severozápadním poli ambitu (SD 2), v opatské kapli (SD 6) a při vnitřní arkádě zbořeného studničního stavení, jsou z formálního a principiálního hlediska blízké fragmentům svazkových přípor z *kapitulního ambitu na Vyšehradě* (po 1301)²⁹⁸ nebo *ambitu břevnovského kláštera*.²⁹⁹ Hruškovcově profilované přípory, které se alespoň částečně promítají do soklu sledujeme v chóru a presbyteriu *kostela sv. Jiljí v Nymburce*. Zde se ovšem hruškovce promítá pouze do prstence mezi dříkem a soklem a promítnutí profilu není tak důsledné, jako v případě *Vyšehradu* a *Břevnova*. Kontext byl vyčerpávajícím způsobem uveden D. Prixem³⁰⁰ a K. Benešovskou³⁰¹ a pro účely práce jej není nutné parafrázovat.

ŠPALETA GOTICKÉHO PORTÁLU V JIŽNÍM KŘÍDLE KŘÍŽOVÉ CHODBY

V roce 1939 byla během rekonstrukcí křížové chodby a přilehlých prostor objevena část portálové špalety (ostění) [44].

Zápis ze SD 2 (1939), strana 46

Dne 10. května 1939

Pokračováno ve vyspravování pilastrů a hlavic pilastrů. Vyspravovány opěrné pilíře v nádvoří žulovými kvádry. Započato s vyzdíváním špalet zmenšeného vchodového otvoru na straně jižní. Po odstranění komínového tělesa našel se zbytek gotické portálové špalety.

Doprovodná kresba zápisu ze dne 10. května 1939 zachycuje řez nálezovou situací a boční pohled na odkrytou špaletu.

²⁹⁵ Na význam sledovaného jevu a zlatokorunské analogie mě upozornil Mgr. Miroslav Kovář, Ph.D.

²⁹⁶ Zde se jedná o předpoklad založený na základě přípor opatské kaple.

²⁹⁷ K tomu kap. *Analýza fragmentů studničního stavení*.

²⁹⁸ BENEŠOVSKÁ 2001, 93 (pozn. 23).

²⁹⁹ KOVÁŘ 2010, 38.

³⁰⁰ PRIX 2011, od 166 (shrnutí od 208 a 280).

³⁰¹ BENEŠOVSKÁ 2001.

V samotném zápisu je zmíněna *jižní strana (jižní křídlo ambitu)* a lze se oprávněně domnívat, že se zazděný fragment nalézá v jižním křídle křížové chodby, respektive, že spojoval jižní křídlo ambitu s jižním křídlem konventu. Zpráva o *odstranění komínového tělesa* určuje polohu zazděného portálu na osu třetího okna ze západu v patře jižního křídla konventu. V prostoru nad klenbou slavnostního sálu je právě naproti třetímu oknu ze západu zřetelný pozůstatek komínového tělesa a jeho existenci dokládá i štukový rám na mezitraktové stěně při pohledu z ambitu.

V půdorysu je v deníku zachycena portálová špaleta zasazená do rámu, který lze považovat za zděné příčky při křížové chodbě, a tedy lze fragment tušit v nevelké vzdálenosti od jednoho z rohů ambitu (viz výše). Portálová špaleta je zde zachycena v neúměrné velikosti oproti situačnímu plánu a takovou měřítkovou dvojakost můžeme přičítat snaze zachytit nejen detailní profilaci někdejšího portálu, ale také nálezovou situaci a místo, kde se nachází. V pravém rohu kresby je zachycen roh a hrubý náčrt článku, který považuji za schematické zachycení svazku klenebních žeber dosedajících na konzolu s kruhovou krycí deskou. Analogické zobrazení známe ze stejného deníku (*SD 2, zápis ze dne 15. května 1939, s. 47*), kde je zakreslen rohový svazek tří hruškovcových žeber dosedajících na polygonální krycí desku polygonální konzoly. Tento článek je zachycen v severovýchodním rohu ambitu. Vedle půdorysu a řezu špalety je zde zobrazen čelní pohled, zaznamenávající skladbu a vzájemné proporce navazujících profilací.

Ze záznamu z *18. srpna 1938 (SD 2, s. 36)* je zřejmé, že v severozápadním rohu křížové chodby bylo dosednutí klenby řešeno svazkem hruškovcových profilů, zde sbíhajících přes stejně profilované sokly až k zemi (nálezové situace A, B v předchozí podkapitole [42][43]). Vylučovací metodou lze dojít k závěru, že se diskutovaná portálová špaleta nalézala v nevelké vzdálenosti buď od jihozápadního, nebo jihovýchodního rohu ambitu. V souvislosti s výše uvedenou lokalizací při vybouraném komínovém tělese lze umístění zazděného portálu předpokládat při jihozápadním rohu ambitu.

Řez ostěním zachycuje pět rovin profilací. Otázka, z jakého směru profil číst, se zdá být zodpovězena materiálovým odlišením a charakterem vnějšího profilu (vlevo nahoře) – povaha materiálu zde byla naznačena tečkováním, čímž je rovina odlišena od ostatních, zdá se kamenných. Napříč *Stavebními deníky* znázorňuje čistá plocha kámen, zatímco tečkovaný povrch terakotu. Vzhledem k praxi, podpořené konstrukčními vlastnostmi každého ze zvolených materiálů, lze určit, že terakotový profil navazoval na kamenný a nikoliv naopak.

Dokladem toho jsou nejen okna zlatokorunské kapitulní síně, náběhy kleneb v hovorně nebo portál do refektáře, ale i celky jiných staveb (klenební výběhy kamenné, žebra cihelná). Konstrukčně měkkší materiál musel následovat materiál pevnější a profilaci vlevo nahoře musíme považovat za profilaci svrchní neboli konečnou profilaci archivoly.

Budeme-li tedy číst profilaci zprava doleva (což je také standardní zobrazení portálových ostění³⁰²), dostaneme následující posloupnost: dvě po sobě jdoucí plochy, třetí rovinu tvořenou dvěma splynutými konvexními (třičtvrtě kruhovými) křivkami, čtvrtou rovinu tvořenou vnitřním obloučkem (nahore) a plynulou křivkou drobných konkávních vybrání a pátou rovinu terakotového profilu zmíněného výše.

V konfrontaci s čelním pohledem můžeme tušit následující:

Dvě vnější plochy jsou jednou odsazeným objímavým soklem. Na ten navazuje dvojice válcových soklíků s výběhy konkávně probraných prutů. Na ty dosedá profil určený nejvnitřnější linií. Dle hloubkového odsazení, zřetelného na řezu, lze uvažovat o tom, že byl dosazen dodatečně na starší rovinu zdiva.³⁰³

Bližší datace zlatokorunského fragmentu je bez badatelských výčitek svědomí nemožná. Vzhledem k tuzemským analogiím, a za předpokladu, že jsou správné, lze zůstat u přesvědčení, že se jedná o výsledek stavební etapy přelomu 13. a 14. století. Konkávně probrané pruty známe například z archivoly *severního portálu kostela Narození Panny Marie v Písku* nebo z příbuzného portálu *kaple sv. Václava na Zvíkově*.³⁰⁴ Kolem roku 1200 byly ale obdobným způsobem profilovány meziklenební pasy prvního patra *chebské falcké kaple*. S analogickou profilací měkkého výžlabku mezi dvěma amorfními oblouky se setkáváme u zazděného portálu v *severním křídle zlatokorunského ambitu* a samozřejmě i jinde.

Konkrétnější časové zasazení by měla vymezit aktualizovaná představa o stavební posloupnosti křížové chodby a konventu. Nesmíme navíc zapomínat, že je rekonstrukce založena pouze na interpretaci kresby portálového ostění, aniž by počítala s proporcemi a doprovodnými aspekty, které se spolupodílí na typu portálu jako celku. Za takové aspekty je potřeba považovat nejen proporční vztahy jednotlivých úseků pateční části, ale také podobu hlavicové části a proporce celkové.

³⁰² MENCL 1960b.

³⁰³ Myšlenka Ing. Petra Macka, Ph.D.

³⁰⁴ Řezy portály viz MENCL 1960b, 113.

ŠPALETA GOTICKÉHO PORTÁLU Z KŘÍŽOVÉ CHODBY DO KOSTELA

Zápis ze SD 2 (1938), strana 25

Dne 15. července 1938

Pokračováno v otloukávání omítek. Snímán převislý okap na straně severní. Zazděn otvor bývalého vchodu z křížové chodby do kostela. Osazeny ramenáty a započato s vyklenováním barokního okna mezi pilířem č. 15 a východním portálem.

Lze předpokládat, že se jedná o někdejší hlavní portál ze severozápadního pole křížové chodby do severního pole východní boční lodě klášterního kostela [45]. Profilace o výžlabku, stezce, ústupku, ploše ve 45° a rovině rovnoběžné k ose profilu je známá z někdejšího vítězného oblouku svatyně *Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře v Praze*. Formálně je tato profilace blízká okenním ostěním kapitulní síně stejného kláštera, a to především svojí stroze lapidární precizností, prosté dekoru a pozitivně pojatých tvarů (prutů či dříků). Ústřední výžlabek vítězného oblouku je ovšem sveden do drápku – takové řešení ze Zlaté Koruny neznáme. Ovšem ústupková skladba dvou celků, a tedy vícestranného tělesa (prutu) a tělesa s výžlabkem je známá nejen ze zlatokorunského příkladu, ale například z *cisterciáckého kláštera v Chorinu*. Portálové ostění je z vnější strany řešeno jako výžlabek, ústupek a plocha, opět končící ve výžlabku tak, jak to známe z Anežského kláštera. Z formálního hlediska jsou tyto situace podobné, jiná hlediska jsou otázkou.

Portál je zachycen v místě přechodu svislého ostění a záklenku.³⁰⁵ V bodě zlomu je tak zřetelný článek určený pro zasazení volné kružby, jaký předpokládáme ve vchodu do kapitulní síně.³⁰⁶ Tím by se vchod do klášterního kostela, jak je určen v přípiskách, postavil do řady vysoce reprezentativních architektonických celků nejen zlatokorunského kláštera.

FRAGMENTY ARCHITEKTURY PŘI NÁDVORNÍ STĚNĚ ZÁPADNÍHO RAMENE KŘÍŽOVÉ CHODBY

Pod nynějším nově přizděným³⁰⁷ opěrným pilířem (č. 7) nádvorní stěny západního ramene křížové chodby byl nalezen a analyticky odkryt [46] fragment profilu vstupní arkády, okenního

³⁰⁵ Zde mě z tunelového vidění vytrhl opět vedoucí práce, Ing. Petr Macek, Ph.D., který rámcovou podobu portálu během konzultací zrekonstruoval.

³⁰⁶ Na fragment mě před lety upozornil Jan Bouček. K visuté kružbě Jan Sommer (2020, Monudet). Dále řez profilací viz MENCL 1960b, 123.

³⁰⁷ Rekonstrukce 30. a 40. let 20. století.

ostění a klenebního náběhu drobné architektury zasahující do prostoru rajského dvora.³⁰⁸ Četnost přístaveb do vnitřního prostoru dvora, vedle studničních stavení, nebyla, zdá se, ničím výjimečným. Na historickém půdorysu benediktýnského *kláštera v Podlažicích* jsou zaznamenána taková stavení čtyři, pro každé rameno křížové chodby jedno.³⁰⁹ Stejně tak se s přístavbou mimo studniční stavení setkáváme na historickém půdorysu *kláštera v Plasích*.³¹⁰ Vestavbu kaple mezi vnější opěrné pilíře známe z *kostela sv. Jiljí na Starém Městě pražském*.³¹¹ Vstupní arkáda je směrem do rajského dvora akcentována střídou přístavbou v *klášteře premonstrátek v Dolních Kounicích*. Drobnou architekturu vestavěnou do prostoru rajského dvora, navíc nerespektující šířku interkolumnia vymezeného vnějšími opěráky, známe z portugalského kláštera *Alcobaça*.

Rekonstrukce 30. a 40. let 20. století analyticky odkryly na západní nádvorní stěně dvě fragmentárně zachované kružby oken. Pozůstatky jsou v interkolumniích mezi 5., 6. a 7., 8. pilířem. Interkolumnium mezi šestým a sedmým pilířem je na půdorysu Jana Skorkovského³¹² zaznamenáno jako otevřené a je otázkou, do jaké míry se jedná o původní (středověké...?) řešení průchodu mezi ambitem a rajským dvorem.

V ose nádvorní stěny je zachována část drobně profilované vstupní arkády [47][48][49][49.1], která je svým naznačeným rozpětím poloviční vůči zachovalým gotickým oknům, a tedy poloviční vůči šíři interkolumnia. Je profilována jednoduchým vyžlabeným klínem, který je z nádvorní strany podložen polovičním hruškovcem (ten je přízedním žebrem diagonálního hruškovce, který vybíhá z pravého úhlu mezi vstupní arkádou a k němu kolmým okenním ostěním). Výžlabek ústředního klínu byl sveden do hrany, která dosedla na kamennou lavici. Přímé závislé zakončení výžlabku je dokladem její původnosti.

Kolmo k záklenku a nádvorní stěně, tedy směrem na východ, je zachován fragment výběhu okenního ostění, které tak přímo navazovalo na vchodový záklenek. Z jihu je ostění profilováno klasickým rozložitým výžlabkem, ze severu výžlabkem podloženým plochou – zvenku je tedy užito lapidární profilace, kterou známe nejen z dislokovaných fragmentů, zaznamenaných ve *Stavebních denících*, ale třeba z oken věží *pražského kostela sv. Jiljí* či v převyprávěné podobě z pilířů mezilodních arkád zlatokorunského klášterního kostela.

³⁰⁸ K této kapli (?) mj. D. Líbal (LÍBAL 1994, 83).

³⁰⁹ FOLTÝN 2007.

³¹⁰ KUTHAN 1983, 160.

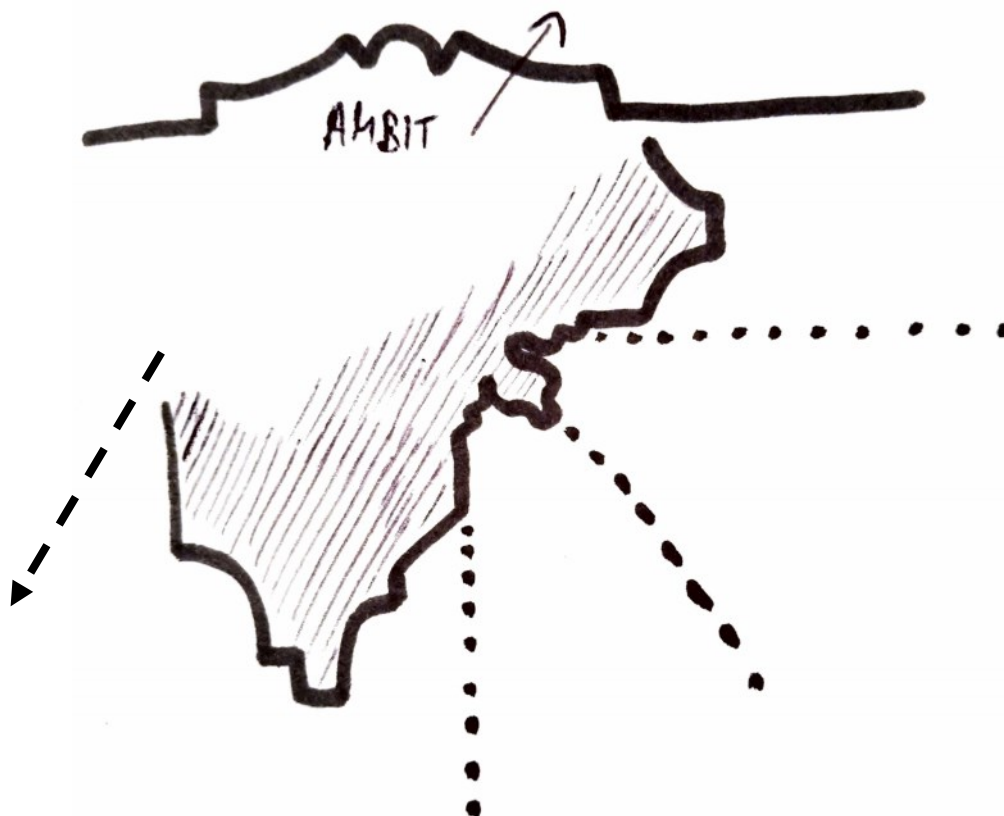
³¹¹ Na kapli při kostele sv. Jiljí mě v souvislosti s tématem upozornil Ing. Petr Macek, Ph.D.

³¹² Půdorys v BRANIŠ 1907.

Z nákresu SD se zdá, že lze diagonální žebro analogicky předpokládat i na druhé straně,³¹³ tj. jižně dnešního pilíře č. 7. To indikuje stavbu s minimálně dvěma klenutými poli.

Severní plocha ostění svírá s profilací vstupní arkády pravý úhel. Do něj je vsazen přímý náběh pro diagonální žebro hruškovcového profilu – při něm jsou zřetelné fragmenty přízedních žebírek. Všechny tři profily (kolmého okenního ostění, diagonálního žebra s přízedními žebry a profilace vstupní arkády) nejsou zachytitelné jednou rovinou řezu.

VI) pro přehlednost uvádím následující profilaci, která kombinuje dvě roviny řezu

V návaznosti na Skorkovského půdorys³¹⁴ lze tak vyslovit domněnku, že dané přerušení mezi 6. a 7. opěrákem vychází ze starší konfigurace a třetí intercolumnium nádvorní stěny západního křídla ambitu bylo volné a ústilo v přístavbu.

Přístavbu lze dále uvést v souvislost s nálezem komory (SD 2, 9. 5. 1938), ve které byly nalezeny zbytky kostí, a která byla nadezděna cihelným pasem (SD jej na základě zdění a formátu cihel interpretují jako pas pozdější, aniž by prostoru jakkoliv spojovaly s fragmenty architektury nad ní).

³¹³ Za tento postřeh vděčím vedoucímu práce, Ing. Petru Mackovi, Ph.D.

³¹⁴ Viz BRANIŠ 1907.

Ve smlouvě z roku 1674 je zmíněno „...vybourání malých dvířek do zahrádky křížové chodby a zazdění k nim kamenného ostění.“³¹⁵

REKONSTRUKCE

S jistotou lze prohlásit, že odkryté fragmenty určují zaniklou přístavbu jako stavbu ústící v místě přistavěného pilíře č. 7. Toto místo je tedy výchozím bodem pro určení její někdejší podoby. Průběh vchodového záklenku profilace vyžlabeného klínu a polovičního hruškovce indikuje hrotitý oblouk zhruba polovičního rozponu, než jaký ukazují odkryté fragmenty okenních kružeb a záklenků vedlejších interkolumnií. Z nákresu je zřejmé, že se arkáda, profilovaná vyžlabeným hranolem a polovičním hruškovcem, sbíhá výžlabkem do hrany a končí v kamenné lavici. Kolmo k profilu arkády je přisazeno okenní ostění, které se vstupní arkádou svírají výběh diagonálního žebra s žebry přízedními, a to jak pro tušenou prostorou severně, ale i jižně ostění.

Otázkou ovšem zůstává, z jakého důvodu se fragment okenního ostění otevírá interiérovou profilací směrem k jihu. Vzhledem ke kresebnému náznaku diagonálního žebra, směřujícího jihovýchodním směrem, lze předpokládat, že okenní ostění vedlo do klenuté prostory uvozené snad předsíní, které byl určen viditelný výběh diagonálního žebra (směřující na severovýchod). Propojení obou prostor je neznámé – fragment ostění kolmého ke vstupní arkádě je očividně pozůstatkem ostění okenního. Nutné je také vyřešit kolizi mezi jižní klenutou prostorou a okenní kružbou mezi pilíři č. 7 a 8.

Domnívám se, že drobná architektura mohla vzniknout i současně s výstavbou západního křídla ambitu – vzhledem k nastíněné stavební posloupnosti konventu a ambitu mohla vzniknout v době výstavby kolem a po roce 1300. Přesná doba jejího vzniku není určitelná. Vzhledem k tomu, že nebylo k vestavbě využito vnějších opěráků (*kostel sv. Jiljí, Praha; Podlažice*), ale došlo k jejich nahrazení, lze podle mého předpokládat, že byla stavba vystavěna současně s nádvoří stěnou západního křídla ambitu, která ale došla v průběhu staletí mladších úprav.

Úloha stavby je neznámá. Prvoplánově ji lze přiřknout tušenou roli drobné kaple nad komorou s konkrétními ostatky (?), přístavku pro mariánskou sochu nebo roli kaple donátorské.³¹⁶ V zástavbě vnějšího kláštera byly ve stejné době nalezeny pozůstatky závěru

³¹⁵ ZAHRADNÍK 1987, dodatek ke s. 39.

³¹⁶ K dobrodincům kláštera mj. KADLEC 1949.

drobné kaple neznámého určení³¹⁷ – na základě dvojbokých opěráků byla určena za stavbu z doby kolem roku 1300³¹⁸ a s její existencí tak vysvítá otázka, za jakým účelem zde byla, vedle klášterního kostela, kaple Andělů strážných a kostela sv. Markéty, vystavěna. Donátorské projevy v rámci vnitřního kláštera nebyly ničím výjimečným³¹⁹ a představa fundace drobné donátorské kaple z doby první poloviny 14. století v areálu vnitřního kláštera není zcela nepředstavitelná. Na druhou stranu může být v rozporu s lavicí, která je zakreslena ve *Stavebních denících*, a která nemá při donátorské kapli opodstatnění. Vzhledem k tomu, že profilace vstupní arkády končí nad rovinou lavice, lze se domnívat, že ta je intaktní součástí původní koncepce a nebyla přizděna dodatečně.

Další otázkou je, zdali kosterní pozůstatky a komora, ve které byly nalezeny, souvisejí s fragmenty architektury nad sebou, anebo jde pouze o náhodu.

Prozatímní představa pracuje s tím, že byla stavba postavena současně s nádvorní stěnou západního ramene ambitu a zbořena v průběhu 17. století (*smlouva na vybourání malých dvířek do rajského dvora a zazdění ostění*, 1674). V této době, kdy byla redukována gotická okna ambitu, došlo k ubourání stavbičky a zpravidelnění okenních os vymodelováním okna severně od pilíře č. 7. Domnívám se, že je potřeba přehodnotit stavební úpravy nádvorní stěny západního ramene ambitu. Opěráky se sedlovými stříškami, které vzpírají severní, jižní a východní nádvorní stěny ambitu odpovídají svým řešením době výstavby celého přízemí konventu a ambitů v době kolem a po roce 1300 (což mj. dokládá i nový rozbor fragmentů studničního stavení, který zasazuje její vnější arkádu do stavební etapy kolem a po roce 1300). Jedině západní nádvorní stěna západního křídla ambitu, které mělo být dle literatury postaveno jako první,³²⁰ nese opěráky s kombinovanými stříškami. Takové nalézáme při západní boční lodi, od které byla během Pachmannových oprav odbourána čtvrtá boční loď, a která došla tvaroslovně pietní rekonstrukce právě v roce 1663. Dle smluv bylo architektem Spinetou „...uděláno 7 pilířů zvenku do zahrady vedle zmíněné zdi.“³²¹ Právě tyto raně barokní pilíře nesou stejné gotizující stříšky jako pilíře nádvorní stěny západního křídla ambitu. Přestože známe kombinované stříšky již z ranějších staveb (*Kostelec nad Vltavou*³²²), jsou pro 13. století příznačné spíše stříšky sedlové (*České Budějovice, dominikánský klášter; Cheb, kostel sv.*

³¹⁷ Ke kapli nejdříve SD 3, dále pak MENCL 1948, 147; LÍBAL 1948 a KUTHAN 1983.

³¹⁸ Viz MENCL 1948.

³¹⁹ Vestavba donátorské (vítkovské) empory do severního ramene příčné lodi klášterního kostela ve Vyšším Brodě (VŠETEČKA 1973, 79).

³²⁰ LÍBAL 1948; LÍBAL 1987; LÍBAL 1994 a v návaznosti KUTHAN 1983.

³²¹ ZAHRADNÍK 1987, 32.

³²² KUTHAN 1975, 113.

Mikuláše a Alžběty). Ze slohového hlediska jsou opěráky *nejstaršího*³²³ křídla ambitu *modernější*, přestože se mohla obě dvě řešení časově prolínat. Formální vazba mezi barokními stříškami západní boční lodi a stříškami západní nádvorní stěny a v konfrontaci s opěráky zbylých nádvorních stěn může ovšem naznačovat, že jsou opěráky západní nádvorní stěny mladšího – vrcholně gotického či barokního – původu. To je nicméně nepodložená hypotéza, která pouze konvenuje s dosavadními představami o stavební podobě gotické stavby v prostoru rajského dvora.

Do souvislosti musí být uvedeny tři fragmenty základového zdiva, nalezené během oprav ve 30. a 40. letech v západní polovině rajského dvora. Při výkopu odvodňovacího kanálu byly nalezeny tři úseky zděných konstrukcí, které byly určeny za fragmenty základového zdiva.³²⁴ Je otázkou, jedná-li se o pozůstatky dílenských struktur,³²⁵ nebo struktur souvisejících přímo s architekturou kostela a konventu.

Vzhledem k umístění původní lavice a osazení okenního ostění mezi dvě tušené klenuté prostory se dále nabízí možnost rekonstrukce liturgií určeného prostoru, který by sloužil členům konventu. Taková hypotéza je ovšem vyslovena bez detailních znalostí dalších analogií. Obdobné usazení lavic v někdejší průchodu nalézáme v rámci areálu v přízemní prostře pod opatskou kaplí [50]. Tato situace je analogická ke dvojici okenních výklenků v prostře jižně dnešní pokladny. I zde jsou v síle stěny vybrány výklenky s dvojicí krátkých sedátek v jejich hloubce. Středověká lavice v síle nádvorní stěny západního ramene ambitu mohla mít kontemplativní účel (viz mladší analogie) a nemusela tak přímo souviset s liturgickým provozem kláštera.

³²³ Dle dosavadního bádání vzniklo nejdříve západní křídlo současně s jižním, a následně východní a severní jako poslední.

³²⁴ Fídra, J.

³²⁵ Zděné základy cihelny byly nalezeny například v souvislosti s areálem premonstrátského kláštera v Milevsku (DRDA 1983).

3.6 TERÉNNÍ SKICI ATELIÉRU FRIEDRICHA VON SCHMIDTA (*relikty kláštera na kresbách ze studijní cesty do Zlaté Koruny v roce 1884*)

V archivu Akademie výtvarných umění (*Akademie der Bildenden Künste*) ve Vídni se zachoval soubor 33 terénních skic,³²⁶ pořízených během studijní cesty Friedricha von Schmidta a jeho žáků do Zlaté Koruny v roce 1884. Systematickému průzkumu a zhodnocení jejich vypovídající hodnoty se ve své disertační práci a dílčích výstupech věnovala především Hana Tomagová³²⁷ — následující kapitola si klade za cíl zhodnotit a interpretovat vybrané záznamy architektonických článků a celků, jejichž publikování silně obohacuje dosavadní pohled na zlatokorunskou architekturu, nicméně je stínovým doplňkem tezí, které byly k tomuto tématu již vysloveny.

Dle H. Tomagové³²⁸ můžeme terénní skici považovat za *realistické*, a to oproti výsledným rysům publikovaným v edici spolku *Wiener Bauhütte*, které jsou často ideálními rekonstrukcemi a skutečné nálezové situace jsou jim pouze základem pro tvůrčí interpretaci. Ze zachovaných terénních skic (HZ 25.179-25.182 a HZ 25.228-25.256) bych rád připomenul následující dvě:

a) HZ 25.179 a související HZ 25.242) Na skice HZ 25.179 [51] je zachycena západní chórová kaple klášterního kostela.³²⁹

Po stranách presbytáře klášterního kostela byly původně usazeny dva páry polygonálně uzavřených kaplí bez pravoúhlého chóru (jaký známe např. z Vyššího Brodu, analogicky byly ke Zlaté Koruně řešeny chórové kaple v Tišnově).³³⁰ Dle barokních zpráv byly chórové kaple

³²⁶ Původně mělo jít o soubor 45 skic (TOMAGOVÁ 2016, 3, pozn. 13), dnes je jich zachováno 33 (TOMAGOVÁ 2016, 3), a tedy HZ 25.179-25.182 a HZ 25.228-25.256. V archivu vídeňské Akademie je zachováno celkem 35 skic, a tedy navíc stránky s inv. č. HZ 25.183 a 25.184, které jsou sice opatřeny přípisem *Goldenkron*, nicméně se očividně jedná o kresebný záznam východních partií klášterního kostela ve Vyšším Brodě, kam byla studijní cesta uskutečněna také (ke studijní cestě nepřímo TOMAGOVÁ 2016, 5). Na skice HZ 25.183 jsou zachyceny architektonické články interiéru (hlavice v presbyteriu) a klenební přípory na rozhraní presbyteria a transeptu; na skice HZ 25.184 především čelní pohled na stěnu presbytáře a schematický půdorys severní poloviny chórového závěru (polygon presbyteria a závěry severních chórových kaplí). I tyto kresby (především HZ 25.183) mají velkou vypovídající hodnotu – zejména náskres hlavice klenební přípory (k problematice VŠETEČKA 1973).

³²⁷ TOMAGOVÁ 2016 a dále: Hana TOMAGOVÁ, *Studijní cesty architektů ateliéru Friedricha von Schmidta a Viktora Luntze po českých zemích a Horních Uhrách v letech 1862–1896*, disertační práce na Univerzitě Palackého v Olomouci.

³²⁸ TOMAGOVÁ 2016, 4-5.

³²⁹ Obě skici a zobrazení chórových kaplí došly zhodnocení již Hanou Tomagovou (TOMAGOVÁ 2017).

K interpretaci dále.

³³⁰ K dispozici chórových kaplí ve Vyšším Brodě a ve Zlaté Koruně viz VŠETEČKA 1973.

svěcený biskupem Heřmanem po roce 1300³³¹ a k roku 1918 ještě částečně zřetelné („Z jedné původní zůstaly zbytky okna u opěrného pilíře severozápadního rohu křížové lodi.“³³²)

K roku 1884 se zachovala ta část polygonálně uzavřeného presbyteria, která přímo navazovala na skosení severozápadního opěráku příčné lodi. V této stěně se dochovalo hrotité okno, jehož profilaci můžeme snad vyčíst ze skici HZ 25. 242 [52]. Jak interiérová, tak exteriérová profilace je z vnějšku a posloupně tvořena plochou, pravoúhlým ústupkem a výžlabkem. Dnes je z něj zřetelná pouze parapetní špaleta a drážky pro osazení skla. Je otázkou, můžeme-li řez okenním ostěním při západním nároží západní chórové kaple považovat za validní. Současné fragmenty tomu ovšem nenasvědčují.

Na první skice je taktéž zachycen profil korunní římsy (*Hauptgesemse*), profilované zářezem, stezkou, výžlabkem, hruškovcem, výžlabkem a zářezem. Z nákresu lze předpokládat, že se jedná právě o detail korunní římsy chórové kaple, která v rohu severozápadního opěráku ústila ve figurálně pojatý chrlič.

Na skice je dále zachycena čelní arkáda východní boční lodi kostela (*gegen Osten*) a přilehlý přímý náběh klenby nejsevernějšího pole. V pravé dolní části je připojen letmý řez okenním ostěním (?) s přípisem *Nordl. Kreuz (Nordliche Kreuzgang?)*, který snad zachycuje někdejší stav okenních ostění severního ramene křížové chodby.

Závěr klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie byl dle původního (?) plánu pětidílný, a tedy se skládal z polygonálně uzavřeného presbytáře (5/8) a dvou párů přilehlých chórových kaplí. Kaple byly v interiéru založeny na půdorysu pěti stran osmiúhelníku (bez chóru jako např. v klášterním kostele cisterciáček v *Tišnově*), ze kterého se u krajních kaplí vně uplatňovaly pouze tři strany – nejzápadnější strana polygonu západní chórové kaple splynula s plochou severozápadního opěráku příčné lodi a srostla s ním v jednolitý blok. Vnitřní pár kaplí se uplatňoval (zdá se) pouze dvěma stranami, protože třetí strana (vnitřní) srostla s opěrným pilířem chóru. Nedošlo tak k utvoření slepé proluky mezi hmotou kaple a hmotou kostela, jak tomu je například ve vztahu jižní kaple s hlavní lodí klášterního kostela cisterciáček v *Sezemích*. Zde se u kaple uplatnil plný vnější polygon a v hmotové a půdorysné konfrontaci se stěnou hlavního tělesa došlo k uzavření zhruba trojúhelné proluky mezi nimi.

Hodnota terénních skic HZ 25.179 a HZ 25.242 spočívá v zachycení proporcí, základního členění a profilací okenních ostění a korunní římsy nejzápadnější chórové kaple. Ta splynula se severozápadním opěrákem příčné lodi a sdílela s ním základní proporční členění, a tedy profilaci a výšku soklu. Okenní ostění bylo z obou stran profilováno vnější plochou,

³³¹ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 183; LÍBAL 1948, 6.

³³² MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 199.

pravoúhlým ústupkem a výžlabkem. Strmá sedlová střecha kaplí (jejíž rámování je stále viditelné na severní stěně západního ramene transeptu) byla svedena do námětků – korunní římsa byla profilována hruškovcem mezi dvěma výžlabky.

Dle H. Tomagové (2017)³³³ je pohled na západní chórovou kapli a půdorys kompletního pětidílného závěru terénní rekonstrukcí a nezachycuje žádnou tehdy stojící architekturu. Domnívám se, že lze s takovým tvrzením souhlasit jen částečně – a tedy ano, páry chórových kaplí při presbytáři kostela v roce 1884 nestály a jejich zobrazení je tvůrčí rekonstrukcí, ovšem založenou na znalosti fragmentárně zachované kaple západní. Na půdorysu klášterního kostela (HZ 25.242) jsou zakresleny všechny čtyři chórové kaple, přestože v době návštěvy byly minimálně obě východní a vnitřní západní nahrazeny barokními přístavbami. Do této míry se vskutku jedná o rekonstrukci původní dispozice, a stejně tak je vnější západní chórová kaple (HZ 25.179) částečně rekonstruována – její východní část je naznačena slabým tahem a pozbývá jakýchkoliv specifik. Oproti tomu je západní stěna, svázaná se severozápadním opěrákem transeptu, zakreslena zcela detailně, a především s příslušnými rozměry. Oproti dosavadnímu názoru³³⁴ se domnívám, že v roce 1884 západní stěna vnější západní chórové kaple ještě stála. Přestože lze u některých detailů a terénních skic uvažovat o autorské licenci a částečné tvůrčí rekonstrukci (půdorys), domnívám se, že nikoliv v případě Schmidtovy kresby západní chórové kaple.

Kresba HZ 25.179 (tato konkrétně od F. von Schmidta³³⁵) zachycuje reálný stav vnější západní chórové kaple k roku 1884. Půdorys klášterního kostela (HZ 25.242) zachycuje chórové kaple v plné dispoziční rekonstrukci – zde je zavádějící rozdíl mezi zobrazením východního a západního páru. Východní je opět slabě načrtnut bez jakýchkoliv specifikací (obdobně jako východní polovina nejzápadnější kaple na Schmidtově čelním pohledu), zatímco západní pár je zakreslen plněji a s konkrétními mírami.³³⁶ Právě podoba tohoto půdorysu mohla vyvolat pocit, že je *jakékoliv* zobrazení chórové kaple fabulací – vnitřní chórová kaple (plně zaznamenaná na HZ 25.242) v roce 1884 prokazatelně nestála a její zobrazení na půdorysu kostela svým způsobem devaluje jakoukoliv kresbu kaple vnější, ze které se pozůstatky zachovaly. A tedy ať už kresbu ze stejného půdorysu (HZ 25.242), kde je zachycena profilace jediného zachovalého okna, tak i kresbu HZ. 25.179, kde je zbylá západní strana zakreslena čelně.

³³³ TOMAGOVÁ 2017, 179, 188.

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ Viz přípis a také TOMAGOVÁ 2017, 178.

³³⁶ TOMAGOVÁ 2017, 178.

b) HZ 25.232, revers [15] – v levém spodním rohu je zachycena blíže nespecifikovaná hlavice, o které se domnívám, že je zachycením hlavice ze starší části klášterního kostela. Svým charakterem je blízká svazkovým hlavícím, které známe ze zlatokorunské kapitulní síně – zde ovšem nejde o svazek osmi autonomních hlavíc, ale spojitou hlavici polygonální, která je traktována na jednotlivé úseky pouze schematicky naznačeným dekorem. Hlavice dosedá na polygonální podporu na půdorysu poloviny osmiúhelníku – každé straně přípory tak odpovídá samostatně dekorovaný úsek hlavice, která je ovšem sjednocena společnou krycí deskou, v bočních osách konkávně probranou. Po stranách z ní vybíhají přízdní žebra.

Polygonální přípory jsou dnes v areálu zlatokorunského kláštera pouze ve třech prostorách. V *kapli Andělů strážných* jsou polygonálně řešeny bloky náběžných štítků přízemí a svými proporcemi plně odpovídají proporcím klenebních přípor klášterního kostela – v kapli jsou ale bloky náběžných štítků přímo převedeny do klenebních žeber a hlavice zde nikdy nebyly. Osmiboké přípory jsou také dominantním článkem přízemí Malého konventu, nicméně pocházejí z doby kolem roku 1600. Třetí prostorou, kde je užito polygonálních přípor, u kterých není známá původní podoba hlavicových částí, je klášterní *kostel Nanebevzetí Panny Marie*.

Současné hlavice gotických přípor jsou raně barokního původu a byly zhotoveny v průběhu oprav před rokem 1700. Dodnes se bádání nemůže shodnout a prokázat, jak byl v klášterním kostele řešen styk mezi příporami a klenbou, a tedy jestli přímými náběhy³³⁷ (které ze Zlaté Koruny známe nejen z kapitulní síně, ale i z východní boční lodi kostela), nebo s pomocí hlavíc. Tak například J. Kuthan (1975)³³⁸ se sice pocitově kloní k Líbalově tvrzení, ale již není tak nekompromisní a existenci hlavíc teoreticky připouští.

Představa přímých náběhů vychází nejen z jejich užití v kapitulní síni a v nejsevernějším poli východní boční lodi, ale především z celkového názoru na slohovou polohu a tvaroslovnou progresivitu klášterního kostela. Tu sice nelze v žádném případě rozporovat, nicméně si musíme uvědomit, že byla podstatná část tvaroslovného výrazu kostela přebita raně barokní přestavbou a současná slohová poloha kostela je jí deformovaná. Zde je nutné připomenout přechod mezi svislou profilací a záklenkem vítězného oblouku – zatímco je svislá část profilována obligátním hranolem s vyžlabenými hranami, záklenek mohutným hruškovcem. Pokud nepřijmeme představu, že byl styk těchto dvou zcela odlišných profilů vyřešen v době kolem roku 1300 vzájemným protnutím, musíme zde předpokládat buď hlavice, nebo hlavicovou římsu, resp. jakýkoliv přechodný prvek, který by obě profilace absorboval do sebe. Představa takového horizontálního článku do jisté míry povoluje slohové hranice, které byly

³³⁷ LÍBAL 1948, 20.

³³⁸ KUTHAN 1975, 156.

kostelu bádáním určeny. Zdá se, že nemůžeme soubor architektonických článků klášterního kostela shrnout pod ahistorický pojem tušené *progresivity* a nezbyvá nám nic jiného, než považovat kostel za soubor současně vzniklých článků, které jsou jednou zaznamenané na starší architektuře a podruhé ji definují na několik let dopředu. Zlatokorunský klášterní kostel u nás otevřel současná a nová témata, ale zároveň je hluboko zakořeněn v tradici 13. století.

Podpurným argumentem pro navozenou tezi je nenápadná poznámka Františka Schullerbauera (1924), který byl návštěvě Friedricha von Schmidta přítomný. V souvislosti s analyticky odkrytými hlavicemi východní svazkové přípory připomíná, že byla odkryta *svobodným pánem Schmidtem z Vídně*. Tím dokládá hypotetickou možnost terénního odkrytí gotických hlavic klášterního kostela zpod barokního štuku, který známe dnes. To je ovšem pouze směrlá hypotéza, která předpokládá nejen přistavěné lešení, ale také následné opravy do původního stavu.³³⁹ Stejně tak mohla být odkryta pouze část a zbytek dojít autorské rekonstrukce. Za licenci, která ale silně relativizuje míru výpovědní hodnoty studované skici, můžeme považovat přízední žebra, která dosedají na krycí desku – kolem žádného z dochovaných záklenků jak presbytáře, tak lodi nejsou zřetelné stopy po přízedních žebrech. Revers skici HZ 25.232 tak může být autorsky obohaceným záznamem úplně, nebo částečně odkryté hlavice z klášterního kostela, nebo fabulací. Vzhledem k podstatě terénních skic se domnívám, že jde o rekonstrukci fragmentárně zachované a viditelné hlavice, která došla zpětného zakrytí.

³³⁹ Ve *Stavebních denících* jsou průběžně zaznamenávány opravy štukových hlavic a patek pozdně barokních pilastrů v křížové chodbě. Lze si dovolit hypotézu, že byly stejným způsobem opraveny poškozené hlavice i v klášterním kostele, k jehož opravám (pokud se konaly) záznamy chybí.

4 SLOH A ARCHITEKTURA³⁴⁰

(teorie dějin architektury 1. poloviny 20. století a její terminologická základna ve vztahu k architektuře kolem roku 1300)

Doposud byl zájem soustředěn na tvaroslovné a stavební jednotlivosti, jejichž interpretace a zasazení do širšího kontextu měly za cíl aktualizovat představu o stavební posloupnosti vnitřního kláštera. Právě proto je následující kapitola ryze teoretického, široce rozkročeného a obecného charakteru — věnuje se teorii architektury 1. poloviny 20. století a badatelským stanoviskům k architektonickým projevům, které vnitřní klášter ve Zlaté Koruně zastupuje. Jejím cílem je poukázat na to, jak současné dějiny umění stále čtou konkrétní architektonické články očima generace teoretiků architektury začátku 20. století, jejichž termíny byly do uměnovědného terminologického rejstříku implementovány generací 40. let 20. století.

Teoretická základna první poloviny 20. století tak určila názorové cesty, kterými se vydali badatelské osobnosti, debutující na přelomu 30. a 40. let, a jejichž stanoviska byla ještě v nedávné době *uměnovědným definitivem*.

Cílem oddílu je poukázat na konkrétní teoretické základy a odkazy V. Mencla, jednoho z nejvýznačnějších zlatokorunských badatelů druhé třetiny 20. století. Vědomě vynechá zásadní postavy J. Braniše a D. Líbala, jejichž badatelská stanoviska nebyla natolik provázena hlubokým rozbořením ikonologického charakteru, jak tomu bylo v případě Václava Mencla.³⁴¹ Stručné shrnutí stěžejních názorů na dějiny architektury bude teoretickou základnou následující podkapitoly, která se bude ptát po souvislosti terminologické základny Menclový generace a teoretiků kubistické architektury.

Oddíl si v žádném případě nenárokuje status plně poučeného bloku teoretických úvah, které by pro své základy obsáhly pochopenou a plnou znalost Menclových východisek a sekundárních studií o nich. Pouze si klade za cíl přispět vyslovenou domněnkou, pro kterou hledá patřičnou oporu. Tato podkapitola tak není ucelenou studií s náležitým teoretickým základem, ale *metodologickou poznámkou nad čarou*.

³⁴⁰ Název kapitoly poeticky převzat ze stejnojmenného teoretického spisu O. Stefana, vydaného roku 1940 v Praze (viz STEFAN 1940).

³⁴¹ K přijetí Menclový a Líbalovy knihy (1948) a rozdílu v jejich pojetí trefně BENEŠOVSKÁ 2000.

K MENCLOVĚ POJETÍ ZÁKONU *TRANSGRESE* A K PŘELOMU 13. A 14. STOLETÍ U NÁS

V roce 1969 a 1971 vydal V. Mencl dvě stěžejní práce k podstatě poklasické architektury přelomu 13. a 14. století, uveřejněné na stránkách časopisu *Umění*. Jako první vyšla *Podunajská reforma gotické katedrály*, jako druhá *Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české*. Především mladší z nich lze považovat za metodologický dovětek a pokračování *Scholasticism and Gothic Architecture* E. Panofského z 50. let 20. století (analogické ikonologické myšlenky však V. Mencl rozvedl již ve *Smyslu české gotiky* z roku 1948, In: *Česká architektura doby lucemburské*). Podstatou všech těchto prací byla definice podoby slohu jako odrazu duchovního prostředí doby, a tedy byla forma vysvětlována jako tvaroslovný důsledek či paralela mentálního nastavení daného prostředí. Mencl tak v souvislost s klasickou fází francouzské gotiky uvedl práce Tomáše Akvinského (bez citace, ale přesto v naprosté shodě s Panofským) a pregnančně definoval vztah klasické a poklasické gotiky: „*Heretická povaha jejich [jihofrancouzských katedrál] slohu se však projeví, učiníme-li středem své pozornosti tektonický konflikt podpory a klenby, vyjádřený hlavicí, který se na severu Francie řešil klasickým způsobem např. v Remeši (...) → tektonické řešení [je] přitakání severskému [zde nikoliv germánskému, ale francouzskému – Remeš] racionalismu scholasticky pravověrných soustav tomistického typu.*“³⁴²

V této citaci je shrnuta podstata obou příspěvků k principům poklasické gotiky, a především Menclův ikonologický pól a přijetí tak řečeného zákona *transgrese*, jak jej ve 30. letech na stránkách *Památek archeologických* definoval Vojtěch Birnbaum (*Doplňk k vývojovým zákonům*, 1932)³⁴³. O deset let později se k danému tématu kladně vyjádřil V. Mencl ve *Volných směrech* (*K Birnbaumovu zákonu transgrese*, 1941–1942) a své rané stanovisko rozvedl ve zmíněném úvodu *České architektury doby lucemburské* (*Smysl české gotiky*, 1948).

V krátkém příspěvku (1941–1942) se Mencl hlásí k představě autonomního slohu téměř kočovného charakteru. Každá kulturní oblast tak má svou podstatu, tvůrčí limity a meze, jejichž souhra určuje míru, do jaké se může daný sloh projevovat právě pod socio-kulturně-náboženskými mantinely a ovzduším, které mu daná oblast nabízí. Jakmile je oblast vzniku slohu tvůrčím i duchovním způsobem vyčerpána, sloh se geograficky posouvá na místo, které je opět svojí tvůrčí silou a duchovním rozpořádáním schopné dořít fází, do které se sloh dostal.

³⁴² MENCL 1971, 224-225.

³⁴³ BIRNBAUM 1947, 269-273.

Modelovým příkladem, který uvedl již Birnbaum (1932), a který parafrázoval ještě V. Richter v útlém teoretickém přehledu *O pojem baroka v architektuře* (1944), je určení Říma jako centra rané a vrcholné fáze barokní architektury, zatímco Turína a severoitalské oblasti jako centra baroka vrcholného a pozdního. Autoři tak dochází k představě nikoliv statického centra, ale centra migrujícího, a tedy centra, které roste z podhoubí a niterné potřeby slohu zrát v oblasti, která dokáže zpracovat jeho podněty a formulovat je architektonickou formou. V. Mencl definoval zákon transgrese (přestupu³⁴⁴) slohu takto: „Jestliže však se vývoj slohu naplní a dosáhne onoho kritického stupně, kdy musí proměnit svou psychickou základnu, na níž spočívá, přenáší se také zároveň i místně jinam, a to k těm národům, které mají potřebné psychické dispozice k tomu, aby vývoj ten zdárně pokračoval – u nichž tedy naopak sensualistická složka jejich ducha převažuje nad oblastí pojmovou³⁴⁵ (...) Národy takto založené [sensualisticky - smyslově] nyní jaksi duchovně oživnou, aktivují se, výtvarně cítí náhlou potřebu promluvit: mají totiž, čím by ze svého vývoje slohu přispěly.“³⁴⁶

Nutno dodat, že zde nelze termín *národ* vnímat striktně etnický – již V. Birnbaum (*Methoda dějin umění*, 1934³⁴⁷) definoval v uměnovědném duchu *národ* jako „...kulturní kolektiva, která měla své vlastní umění. Někdy tato kolektiva souhlasí s etnografickými národy, někdy však nikoliv.“³⁴⁸ Upozornil tak na výrazovou roztříštěnost „etnograficky jednotné“ Itálie, a naopak výrazovou jednotu etnograficky nejednotné Římské říše. Přes naprosté zjednodušení bylo Birnbaumovým cílem upozornit na nemožnost striktního etnografického dělení a zároveň definovat termín *národ* jako terminologicky nepřesný, a přesto z praktických důvodů vyhovující. Ve stínu druhé světové války upozornil Mencl ve *Smyslu české gotiky* právě na rozdíl mezi národem a rasou – určuje *vnitřní a vnější činitele* formující „...duše národů“.³⁴⁹ Zatímco jsou za vnější činitele považovány geografické a klimatické podmínky (→ nepřímo Ruskin, J.), za vnitřní příbuznost a rodinná příslušnost.

S Birnbaumovou definicí národa mohl Mencl sledovat principiální a tvaroslovné proměny migrujícího slohu a definovat klasickou a poklasickou fázi gotické architektury.

Východiskem Menclova dělení je přijetí *bipolárního dělení*³⁵⁰ na racionální a senzuální duchovní podstatu středoevropských národů jako *kulturních kolektiv*. Senzualita „českého národa“ je tématem již Birnbaumova *Barokního principu v dějinách architektury* a svým

³⁴⁴ BIRNBAUM 1947, 273.

³⁴⁵ MENCL 1941-1942, 206.

³⁴⁶ Ibidem.

³⁴⁷ Rukopis nedokončené přednášky (In: BIRNBAUM 1947).

³⁴⁸ BIRNBAUM 1947, 174-175.

³⁴⁹ MENCL 1948, 14.

³⁵⁰ BENEŠOVSKÁ 2000, 142.

způsobem rezonovala ještě ve druhé polovině 20. století v komentářích Ch. N. Schulze – oba autoři se nezávisle shodli na niterné připravenosti středoevropského kulturního kolektiva k přijetí dynamického baroka jako projevu, který je principiálně spjatý s vrcholnou gotikou. Stejně tak teoretikové architektury začátku 20. století pracovali s představou *severské* (zde germánské) inklinace k expresi a expresionismu. Zde je zajímavé připomenutí Ruskinovy *Podstaty gotiky* a překonaného názoru, že to bylo právě území dnešního Německa – *germánský sever* –, kde se gotický sloh konstituoval.

Začneme termínem „*jihofrancouzská hereze*“, který Mencl použil v úvodních odstavcích článku *Poklasická gotika jižní Francie* (...). Na příkladu jihofrancouzských katedrál, vznikajících v poslední třetině 13. století, a souběžně na podunajských příkladech transformované gotiky (1969), dořekl podstatu zákona transgrese, jak jej ve 40. letech přebral a formoval. Jihofrancouzská oblast a katedrály v *Limoges, Narbonne, Toulouse* či *Rodez* mu byly opěrnými body a příklady poklasické (→ *heretické*) transformace klasických skladebných schémat a tvarů, jak je definovaly realizace *Île-de-France* před polovinou 13. století (několikrát vzpomenu *katedrála v Reměši*). Tomistická logika a paralelní logika klasické gotiky měly být před rokem 1300 postupně nahrazovány transformovanými tvary, které nastoupily cestu vrcholně gotickému projevu, jak jej v české teorii definovali například P. Janák či E. Filla. V přímém důsledku změny náboženského ovzduší a jihofrancouzských heretických hnutí došlo dle Mencla k tvaroslovné a principiální deformaci tektonické (a do určité míry principiálně antikizující) soustavy klasické fáze gotiky. *Racionalistický sever* Francie svou duchovní podstatou neodpovídal smyslovosti nastoupivšího projevu a centrum slohu se, právě v duchu zákona transgrese, přesunulo na francouzský jih a do Podunají – stejně jako musela severní Itálie 17. století dořici prostorotvorné koncepce, jejichž počátky sahají do římské tvorby *seveřana* Borrominiho. K cestě gotického slohu jsme se tak byli jako *severský – senzualistický – smyslový* národ schopni vyjádřit až s realizacemi z doby kolem roku 1300 a dále, kdy naše duchovní podstata a rozpoložení plně odpovídaly tvůrčím požadavkům slohu. A opět právě proto jsme byli po hluchém intermezzu přejaté renesance a raného baroka (nebo snad stále pozdní renesance) schopni plně přijmout, a především rozvinout principy dynamického baroka 17., u nás 18. století (Birnbau, V.; Schulz, Ch. N.)

Václav Mencl tak v duchu V. Birnbauma definoval pohyb slohu jako pohyb projevu přímo závislého na vrozeném rozpoložení národa, který sloh formuje (například E. Filla pojímal architekturu jako projev vztahu člověka ke smrti). Dle Mencla „...je to tedy **sloh**, jenž je velmi úzkým poutem mezi člověkem a dobou na jedné a tvárnými prvky architektury, to jest hmotou a

prostorem, na druhé straně; jeho pomocí a prostřednictvím objektivuje se ve vnějším materiálu hmoty a prostoru všechno to, co se psychického boje v nitru člověka, čili jím se spojuje jeho vnitřní subjektivní duchovní svět a jeho struktura se strukturou objektivního svět vnějšího.“³⁵¹

Například dle P. Janáka tak automaticky inklinujeme k projevům francouzské gotiky kolem roku 1300 (→ k oné *heretické gotice poklasické*) a dle V. Birnbauma nejen k baroku dynamickému, projevu baroka *časového*, ale především k baroku obecně *povahovému*³⁵² (→ k projevům *barokního principu*). V kontextu moderní teorie dějin umění, k čemuž tento oddíl směřuje, je zajímavé připomenout teoretickou vazbu V. Hofmanna a V. Mencla. Dle Hofmanna (*Nový princip v architektuře*, 1913): je „...svým stářím i ve svých prostředcích (...) **naše doba velice komplikovaná; vůle k formě má tady nebezpečnou úlohu, aby se o umění určitě a jednoduše vyjádřila.**“ Budeme-li v kontextu dobových tendencí považovat *určitost* a *jednoduchost* za synonyma ke *schematizaci* a *abstrakci*, pojmům aplikovaným nejen na umění desátých let 20. století, ale i umění kolem roku 1300 – tak pak připomeňme Menclovu poznámku k niterným kolektivním inklinacím: „*Na tyto vývojové fáze [klasické] přísahají proto později vždy ony doby, jichž psychická struktura je souzvučná s onou, jež je vytvořila, čili jež jsou rovněž tak theoretické povahy, plny smyslu pro objektivní zákon, pro organizaci pojmů, tedy jedním slovem stejně tak racionalistické, jako bylo ono klasické období, jež mají na zřeteli.*“³⁵³

Pokud tedy například racionalisticky založená *osvícenecká* společnost inklinovala ke *klasickým formám objektivního (racionálního)* založení, pak se stejně představitelé expresionismů 20. století vraceli nikoliv k tak řečeným racionalistickým (*materialistickým*), ale smyslovým (*senzualistickým*)³⁵⁴ fázím slohů. Stejně jako P. Janák v manifestu kubistické architektury (*Hranol a pyramida*) k architektuře kolem roku 1300.

ARCHITEKTURA KOLEM ROKU 1300 OČIMA PAVLA JANÁKA A VÁCLAVA MENCLA

Impulzem ke zpracování této úvahy se staly rozpaky nad konkrétními badatelskými termíny a pohledy, které plně formovaly stále trvajícím terminologický pohled na lokální architekturu kolem roku 1300.

³⁵¹ MENCL 1948, 17.

³⁵² Termín časové a povahové baroko použil v návaznosti na V. Birnbauma O. Stefan (STEFAN 1940).

³⁵³ MENCL 1941-1942, 198.

³⁵⁴ K pojmům racionální (materiální) a smyslový (senzuální) blíže MENCL 1941-1942, 205-206.

Reakcí na takové definice architektonických momentů a celků bylo položení si otázky, není-li současná terminologická základna do určité míry odvozena ještě ze základny počátků 20. století – a tedy konkrétně, nejsou-li námi zděděné pohledy Menclovy a následující generace odrazem tezí teoretiků umění a architektury kolem roku 1910.

Domnívám se, že je zde několik indicií, které mluví pro kladnou odpověď. A tedy, že je *stále aktuální* terminologická základna aplikovaná na architekturu kolem roku 1300 parafrází teorií kubistických architektů, jejichž názory byly filtrovány a vstřebány badateli 40. – 70. let 20. století.

Tato kapitola je tedy pokusem o přispění k pochopení původu konkrétní terminologické základny, která je současným bádáním aplikována na architekturu pozdního 13. a raného 14. století, a která jej také důsledně definuje a zasazuje do kontextu vývoje světové architektury. Krátká úvaha pracuje s představou, že bylo v konkrétních momentech vnímání architektury kolem roku 1300 silně ovlivněno a determinováno teoriemi kubistických architektů desátých let 20. století, a že tedy mladší generace historiků umění (V. Mencl) převzala v důsledku těchto teorií kubisty preferované termíny pro popsání architektonických jevů o sedm set let starších – a to na základě tušené principiální shody právě mezi kubistickou architekturou, gotikou kolem roku 1300 a barokem.

Převzetí termínů exprese, linie aj. pro definice poklasické architektury mohlo být do určité míry ovlivněno analogickými termíny, které byly užívány pro figurální umění doby kolem roku 1300 (pro vertikální piety, Zackenstil aj.). Problematika jednotného výrazu a všeobjímajícího stylu je více než aktuálním tématem – stejně, jako je otázkou, můžeme-li vůbec hovořit o krásném slohu v architektuře, vysvítá v současné době badatelské podezření, že krásný sloh nebyl ve své době jedinou stylovou rovinou a volbou, která se nabízela.³⁵⁵

SMYSL ČESKÉ GOTIKY VÁCLAVA MENCLA (1948) A REFLEXE PAVLA JANÁKA

Výchozím teoretickým textem pro posouzení předestřené představy je Menclův metodologický úvod k *České architektuře doby lucemburské* (1948), nazvaný *Smysl české gotiky*. Jak již bylo řečeno, Václav Mencl se zde pregnantně a nepřímě přihlásil k ikonologickému pohledu analogicky uvažujícího Erwina Panofského — především Menclova studie *Poklasická gotika jižní Francie a Švábska* se tak stala českou odpovědí a metodologickým dovětkem Panofského *The Gothic Architecture and Scholasticism*, a tedy

³⁵⁵ K tomu například doc. PhDr. Michaela Ottová, Ph.D.

studie, jejíž badatelská stanoviska Mencl explicitně definoval právě ve *Smyslu české gotiky* o několik let dříve před jejím prvním vydáním.

Ke dvěma pomyslným pólům středoevropské architektury se Mencl vyjádřil následovně: „*Ony zdánlivě stejné klenby, okna a pilíře vyjadřují jen docela povšechně jejich společný středověký původ a rámcový skladebný zákon a řád, jímž člověk severní polovice Evropy stavěl už od pradávna: vyjadřují jen onen zvláštní způsob skladby, jenž vzniká vztyčováním tvarů vertikálně aktivních na rozdíl od staveb názorů a kultur středomořských, jež se tvoří skladebností právě opačnou, horizontálním patrovým vrstvením,*“³⁵⁶ a obdobně „...*ať již sloh ve svých tvarech zdůrazňuje tíži samu, jako to činí slohy antické, jež své články vrství, nebo ať naopak své tvary buduje na principu právě opačném, na aktivním se vztyčováním stavby ve směru protivném této tíži, takže rostou pouhou silou ducha, jako to činí spiritualisticky zaměřené slohy středověké, nastává nyní okamžik, kdy člověku už nepostačuje tektonicky prostá řeč, kterou mluví samotná konstrukce,*“³⁵⁷ (→ definice poklasické gotiky). V Menclových definicích vývojových stupňů gotického slohu jsou obsaženy terminologické uzly, svazující konkrétní gotiku s konkrétním barokem, jak to paralelně a v dědictví H. Wölfflina a A. Riegla činil V. Birnbaum a mnohem později již zmíněný Ch. N. Schulz.

O 37 let dříve formuloval Pavel Janák své názory na dva póly středoevropské architektury takto: „*Rozpětí a pohyby naší domácí architektury byly a jsou vymezeny oběma velkými rodinami evropské architektury, jižní antické a severní křesťanské. Obě představují v našem dohledu dvě možnosti uměleckého slohu, které v území našeho myšlenkového světa a při jeho duševních dispozicích mohly vzniknouti. Jsou dvěma nejvzdálenějšími póly (uvažujeme-li nejčistší zastupující typy: Řecko a francouzskou gotiku kolem roku 1300), jež umění si našlo: architektura jižní skupiny jest - přes svůj vysoký sloh - jakýmsi naturalismem v architektuře, neboť spočívá na přírodním způsobu stavění (kladení balvanů na sebe): ponechává stavebním jednotkám (sloupu, kladi) zcela jich samostatnou povahu, hranolový povrch a hmotnost, a zkrášluje je jen v krásně zpracované a v poměrech urovnané kameny a desky: klade tyto těžké kameny klidně a mlčky na sebe dle nejprostšího přírodního zákona o tíži způsobem, který ničeho neříká o tlacích a silách, jež snášejí a přenášejí. Podstatným znakem této jižní architektury je, že i tam, kde tvoří ve velikých masách (Egypt, Řím), a tedy nezávazněji na stavebních jednotkách, zachovává stále charakter ložného stavění ve*

³⁵⁶ MENCL 1948, 9.

³⁵⁷ MENCL 1948, 20.

vrstvách. ³⁵⁸ **Severní skupina však, jakmile se uvolnily její zdroje románstvím, rozvinula a vyžila se v přímé cestě jediného slohu, protože její konečný cíl - úplné překonání hmoty - byl určitý a tak nedosažitelný, že daleko před ním musila se zastavit u jisté meze hmotou samou určené. Ještě jednou však v dějinách byla hmota duchem obrácena a zmáhána k abstrakci: když pozemskost - v baroku -, kterou přinesla renesance do umění a reformace do náboženství, byla katolicismem znovu překonávána; tehdy materiální klid antických forem (sloupů a kladí) byl ožívován myšlenými a hmotu oduševňujícími pohyby (...) Skutečně tedy převážná část v časovém součtu našich dějin architektury připadá úsilí **uniknouti za meze a nad meze hmoty**, tj. **v gotice a baroku**; menší část, vlastně jen as dvě století (16. a 19.), zůstaly duchem při pozitivním, přijímacím poměru k hmotě a hmotné formě. ³⁵⁹**

Svázanost kubistické architektury a architektury kolem roku 1300 je především teoretická, a tedy chtěná – vědomá. Pavel Janák se v manifestu kubistické architektury *Hranol a pyramida* vyjadřuje k francouzské architektuře kolem roku 1300, se kterou spojuje termíny jako *krystalizace* či *abstrakce*. Emil Filla se v současném příspěvku k podstatě světové architektury zmiňuje o pólu zastoupeném *konečným útvarem gotických katedrál* a gotickou architekturou skvěle definuje jako architekturu *podpory bez břemene*. Tím se nepřímě hlásí k tvaroslovnému projevu nejen francouzské, ale i lokální architektury poslední čtvrtiny 13. a první čtvrtiny 14. století. Fillova stať sice není teoretickou základnou pro tvorbu kubistických architektů (oproti Janákově *Hranolu*), přesto se ve stejnou dobu odkazuje na stejný a konkrétní úsek „vývoje“ gotické architektury – na architekturu poklasickou a vrcholnou. Lze tedy předpokládat, že tvaroslovné momenty definující kubistické stavby jsou vědomou reakcí na gotiku kolem roku 1300 s tím, že jsou podmíněny teoretickými závěry jejich autorů. To ovšem neznamená, že nelze kubistickou architekturu považovat zároveň za *automatický* projev³⁶⁰ niterné podstaty architektury, který má kubistická architektura společný s architekturou gotickou a barokní – principiální (a v tomto případě niterná, automatická) příbuznost gotiky a baroka již byla téměř dokázána. A ano – nelze poklasickou gotiku považovat za manýrismus její klasické fáze?

Zde je vhodné vzpomenout Birnbaumovu myšlenku *Barokního principu* (onoho automatického niterného projevu), a tedy dořčení Wölfflinovy a posléze Rieglovy představy sledovat nejen baroko v antice (H. Wölfflin a Michelangelova *Biblioteca Laurenziana*), ale i dále jako znovu přicházející fenomén v dějinách architektury mimo vlastní interval 16., 17.

³⁵⁸ JANÁK 1911 – zkop. z Archiweb, <https://www.archiweb.cz/news/pavel-janak-hranol-a-pyramida>.

³⁵⁹ Ibidem.

³⁶⁰ K automatickému projevu – k termínu *automatický* – J. Ruskin (*Podstata gotiky*).

století.³⁶¹ V dějinách architektury zkrátka jsou principy a projevy, které se v různých formálních polohách neustále opakují. Barokním principem je tak pojmenován vracející se jev formující architekturu dožívajícího slohu, a tedy renesanční v případě přicházejícího baroka, ale i gotický s nástupem Petra Parléře – sjednocení barokní klenby přetínavými ovály v kontrastu s aditivními poli valených kleneb tak není vůbec nepodobné nahrazení řazených polí žebrové křížové klenby síťovou klenbou svatovítského a milevského typu (k tomu wölfflinovské protivy *mnohost* (adice) a *jednotnost*). Birnbaumovu představu o principiálním svázání gotiky s barokem sdílel již několikrát zmíněný Ch. N. Schulz: „...*So it is natural that the Central European architects were particularly open to those Italian works which have an affinity to Gothic architecture, that is the architecture of Borromini and Guarini.*“³⁶² („Je tak přirozené, že byli středoevropští architekti tak otevření těmto italským pracím, které dosáhly podobnosti s gotikou architekturou, jaká je taktéž architekturou Borrominiho a Guariniho.“) Zde vzpomeňme Menclovo chápání klasických fází slohu a architekturu jako neustálé vyvažování poměru hmoty a prostoru. Pro Mencla je „...v období tektonického slohu (...) druhý tvárný prvek architektury, prostor, stále v zajetí své hmotné obálky. Zájem slohotvorného procesu se soustřeďuje na promodelování hmotného těla stavby...“³⁶³ Pro klasickou fázi slohu je tak dle Mencla vedle adice³⁶⁴ příznačná modelace hmoty na úkor aktivního utváření prostoru. Václav Richter (1944) se v parafrázi A. E. Brinckmanna obdobně vyjádřil k etapám italského baroka – zatímco byla pro první římskou etapu (Buonarotti, M.) příznačná práce s hmotou (*architektura jako plastika*), pro druhou římskou (Borromini, F.) práce s prostorem. Není bez zajímavosti, že se zde Richter (opět v návaznosti na Brinckmanna) uchýlil k záměrnému zjednodušení rozehraných architektonických témat, a tedy na časově a vývojově posloupná témata *hmoty a prostoru* – hmoty řešené v Římě a prostoru řešeném v severní Itálii, případně dříve v Římě *severoitalskými* architekty (Borromini, F.; Guarini, G.)³⁶⁵ a sám ono sepětí mezi severem a formováním prostoru vícekrát zdůraznil. Dále se odkázal na H. Wölfflina (1912) a připomenul, že to byl „*germánský sever Itálie...*“, kde „...*vyvěral pramen nového Caravaggiova naturalismu (t. j. baroka).* Jinak vzato, *prapříčina objevu nového slohu byla biologické povahy, nikoliv duchovní.*“³⁶⁶ Ve dvou paralelních teoretických pojednáních jsou tak z hlediska principu vedle sebe kladeny klasická a poklasická fáze gotiky na straně jedné a

³⁶¹ K tomu: RIEGL 2010.

³⁶² SCHULZ 1980.

³⁶³ MENCL 1948, 19.

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ RICHTER 1944, 7, 10.

³⁶⁶ RICHTER 1944, 10.

protobarokní a dynamická fáze baroku na straně druhé (dle Wölfflina je oproti tomu principiální paralelou ke vztahu renesance a baroka vztah vrcholné a pozdní gotiky,³⁶⁷ jako u Birnbauma,³⁶⁸ nikoliv rané a vrcholné, příp. klasické a poklasické, jak se domnívám) – čistě z formálního hlediska jsou tvůrčí tvaroslovné, principiální a proporční deformace klasického skladebného schématu nedaleké volnosti manýrismu či umění 16. století. Principiální srovnání borrominiovské a gotické architektury již bylo zmíněno výše.

Zde vzpomeňme výrok R. Šváchy („*Pohyb hmoty dějinami může někdy dostat formu odhmotnění a abstrakce, a to ve chvílích, kdy hmotu přemohl tvůrčí lidský duch.*“³⁶⁹) a konfrontujme ho s Birnbaumovou definicí podstaty barokního slohu: „...*barokní architektura tvoří skupiny rázu a původu čistě uměleckého, jež nadřazuje útvarům rázu a původu tektonického; tyto tektonické útvary jsou tak pouze prostředkem k vyjádření uměleckých hodnot, jež vznikají v tvůrčím lidském duchu nezávisle na nich; předmětem barokního architektonického tvoření jsou tedy subjektivní skutečnosti lidského ducha, ne objektivní skutečnosti přírodních sil a tektonických zákonů.*“³⁷⁰

Cílem textu je zvážit, do jaké míry je česká kubistická architektura svázána se střeoevropskou architekturou kolem roku 1300. Takové ambice podporuje, vedle přesvědčení uměnovědné literatury, především uměnovědná tendence jmenovat nadčasové principy, a stejně tak na sobě nezávislá terminologie a subjektivní hodnocení, která se v případech kubismu/expresionismu výrazně kryjí s přívlastky poklasické architektury doznívající rané a začínající vrcholné gotiky (v rámci našeho vnímání periodizace). Opěrným bodem je tak mimo jiné překrývání a výskyt termínů jako je *hrana, exprese, krystal, atak, schematizace, abstrakce, roztržštění, linearismus* a *osovost*. Jakékoliv teorie jsou tak založeny na sekundárním prameni, a tedy na slovním hodnocení architektury, a také na vnímání formy staveb obou sledovaných period, jejichž podobnost může být pouze náhodná (Benešová, K.).

Je kubistické obrácení k baroku a gotice čistě konstruované a chtěné, anebo jsou tato díla formována vnitřní inklinací k jednomu ze dvou základních proudů architektury, jakou známe?

³⁶⁷ RICHTER 1944, 12.

³⁶⁸ *Barokní princip* – Pozdní gotika a barok (Petr Parlér).

³⁶⁹ ŠVÁCHA 2015, 75.

³⁷⁰ BIRNBAUM 1941.

V roce 1911 uveřejnil Emil Filla na stránkách *Uměleckého měsíčníku*³⁷¹ stručně uchopený pohled na dějiny světové architektury a vyjádřil se k předpokladům, které určovaly její formu – ta je pro něj uhelným kamenem teorie dějin umění a umění samotného.³⁷²

Již z názvu statě, *Život a dílo*,³⁷³ a dalších odkazů, lze vyčíst Fillovu inklinaci k tezím Maxe Dvořáka, jehož představa *umění jako projevu ducha*³⁷⁴ prolнула celou úvahou. Architektura tak má zrcadlit rozpoložení lidstva jako mentálního původce architektonického principu. Vedle dílčích představ, které přednesli Erwin Panofsky³⁷⁵ či Václav Mencil³⁷⁶, se však Filla neptá po proměnách dobového teologického rozpoložení, ale vyvozuje formu architektury z mnohem závažnějšího a fundamentálnějšího stanoviska – stanoviska člověka vůči smrti.

Život a dílo lze, přestože je rozdělena do krátkých kapitol s konkrétními body obhajoby, pojmut jako tezi o dvou základních částech, které se navzájem prolínají. Jedna část se zabývá teoretickým podkladem, a tedy „*životem*“, duchem, druhá část představuje příklady a zabývá se „*dílem*“, uměním, formou.

Pro Fillu je „*umělecké dílo(...)* bezprostředním výrazem vnitřního stavu tvůrce“,³⁷⁷ pro kteréžto prohlášení – a také uvození celé úvahy – můžeme hledat kořeny nejen ve Dvořákových textech, ale i ve vztahu, jakým se Filla vázal k myšlenkám expresionismu (?).

Teoretickou část, část o „*životě*“, lze shrnout jako snahu pochopit vztah jednotlivých epoch (s vlastním výtvarným projevem) a určit jejich vztah ke smrti. Pro Fillu tak dělíme umění na *subjektivní* a *objektivní*, nicméně zde nikoliv ve smyslu, jak jej hodnotí uměnověda v duchu Birnbaumova *Barokního principu*...³⁷⁸ a Rieglových dvou pólů–haptické a optické, tj. objektivní a subjektivní tvorby.³⁷⁹ Fillova subjektivnost je užita jinak. Znamená „*já*“, zatímco objektivnost je „*mé okolí*“ – egyptské umění (pól A) je maximálně subjektivní, protože se soustředí na zachování života, tělesnosti, jsoucna a *mě*; takové umění je ztělesněním klidu, stability a strnulosti, stavící se proti změnám proudu života³⁸⁰ („...*Rozdělíme-li všechno umění*

³⁷¹ Emil FILLA: *Život a dílo*. In: *Umělecký měsíčník* 1 (1911/1912), 314-328.

³⁷² Následující text byl užit jako zápočtová práce na KTF UK pod vedením PhDr. Milana Pecha, Ph.D.

³⁷³ Čerpal jsem z knihy *Osmá a Skupina výtvarných umělců 1907-1917* (Jiří PADRTA: *Osmá a Skupina výtvarných umělců 1907-1917, Teorie, kritika, polemika*. Praha 1992) a stránkování je tak poplatné tomuto titulu (81-87).

³⁷⁴ DVOŘÁK 1936 („*Umění určitého období je nutným produktem své doby i lidí, kteří ji vytvořili.*“, 1)

³⁷⁵ PANOFSKY 1976.

³⁷⁶ MENCIL 1971, 217-254.

³⁷⁷ FILLA 1911 (*Život a dílo*), In: PADRTA 1992, 80.

³⁷⁸ VOJTĚCH BIRNBAUM: *Barokní princip v dějinách architektury*. Praha 1941 („...*předmětem barokního architektonického tvoření jsou tedy subjektivní skutečnosti lidského ducha, ne objektivní skutečnosti přírodních sil a tektonických zákonů*“, s. 14-15).

³⁷⁹ RIEGL 2010.

³⁸⁰ FILLA 1911 (*Život a dílo*), In: PADRTA 1992, 82 a především 84.

dle tendence klidu a pohybu na dynamické a statické, vidíme Egypt a gotiku jako póly, mezi nimiž jsou ostatní slohové útvary jako složeniny a obměny³⁸¹(...)egyptský názor ve svém umění přiznával život a jeho hmotné jsoucnost(...), gotika zapřela tělesnost(...), Egypt neznal jistoty mimo jsoucnost(...), Pyramida jako výraz největší stability a statiky³⁸²(...)křesťansky nazírat znamenalo povznést se k Bohu, zničit své fyzické já(...), tedy zobjektivizovat své subjektivní jsoucnost zánikem se všemírem.³⁸³). Druhým pólem je umění gotické (pól B), které je maximálně objektivní, a středověký člověk se tak snažil oprostit od žitého, tělesného, světa.³⁸⁴ Jeden pól je tedy považován za ztělesnění statickosti, druhý za pól dynamický → „*Forma má schopnost vyjádřiti stavy statické a dynamické*“³⁸⁵, uvádí Filla, a vrací se k představě formy jako zrcadlení duševního, tedy spíše dobového, stavu – ducha doby.

E. Panofsky rozpracoval v 50. letech minulého století tezi o architektuře klasické gotiky, která je souběžná s vrcholnou scholastikou, a kterážto duchovní páteř doby se do architektury vepsala.³⁸⁶ Katedrála se jako naprosto logicky skládaný skelet řadila vedle dobové teologie jako jeden z viditelných projevů společenského rozpoložení. Každá přípora byla určena dosedajícímu břemeni a stavba měla být prolnuta striktní logikou skladby a forem užitého tvarosloví. Za pomyslné pokračování těchto myšlenek lze považovat článek V. Mencla o *Poklasické gotice jižní Francie a Švábska* ze 70. let,³⁸⁷ kde rozpracovává – a svým způsobem pokračuje v Panofského myšlence – představu o architektuře odrážející duševní a teologické prostředí své doby. Z uměnovědného hlediska (a v dědictví formální analýzy a ideálních vývojových schémat) byla architektura poslední třetiny 13. století a hlavně kolem roku 1300 hodnocena jako architektura poklasická – došlo k rozbití tektonicky skládaného schématu klasické gotiky, jednotlivé články se začaly rozpadat nebo jim byly vtisknuty neklasické proporce; vedle dekonstrukce docházelo k jejich splývání a horizontálně kladené vrstvy klasicky koncipovaného článku (sloupu) zmizely. Dřík se začal profilovat hruškovcem a stal se prutem, který postupně profilem nejen patky, ale i hlavice – ty začaly být postupně zbavovány svých proporcí a jednotlivých článků. V ideálním schématu šlo sledovat cestu od klasického sloupu, přes poklasicky deformovanou podporu a následně k linearizujícímu prutu. Architekturu takového přerodu pojmenoval V. Mencl jako heretickou. Klasická, „scholastická“, gotika jí byla tedy ke konci 13. století vystřídána.

³⁸¹ FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 84.

³⁸² FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 82.

³⁸³ FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 85.

³⁸⁴ FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 85.

³⁸⁵ FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 82.

³⁸⁶ PANOFSKY 1976.

³⁸⁷ MENCL 1971.

Egyptské a gotické umění představují pro Fillu dva póly tvorby, a tedy tvorbu subjektivní na jedné, a tvorbu objektivní na straně druhé. Ideovým pozadím a bytostnými pohnutkami jsou si tak oba projevy protikladné, ale přesto je Filla řadí vedle sebe. V žádném případě je neztotožňuje, ale upozorňuje na jejich principiálně-formální podobnost. Jak egyptská, tak gotická architektura mají popírat princip *podpory a břemene* – nicméně každá z jiné podstaty: „*U gotiky a Egyptu nerozeznává se břemeno proti podpoře; nanejvýše lze viděti obě v jednom. Tím lze označit gotiku jako podporu bez břemene, Egypt břímě bez podpory.*“³⁸⁸ Gotikou myslí její polohu v „*konečném útvaru gotických katedrál*“³⁸⁹ – domnívám se, že se zde opírá o tvaroslovný rejstřík realizací pozdního 13. století a souvztažné procesy, které definoval na začátku 70. let V. Mencl.³⁹⁰ Myslím, že zde Filla odkazuje na architekturu poklasickou, respektive architekturu zbavenou tektonické (klasické) skladby. Současná teze Pavla Janáka *Hranol a pyramida*³⁹¹ se stejným způsobem opírá o středoevropskou, poklasickou architekturu kolem roku 1300, jejíž podstatu lze předpokládat za jeden z intelektuálních zdrojů kubistické architektury.

Naopak egyptská architektura je představena jako architektura *břemene bez podpory*. V. Mencl, zhruba o šedesát let později,³⁹² uvádí dvě paralelní formy egyptské architektury, a tedy čistě pasivní pilíř – kamenný blok – a sloup s hlavicí. Egyptský pilíř je pro něj pasivní hmotou, kterou lze zaměnit s překladem, respektive nemá žádné formy k tomu, aby byl rozpoznán za podporu. Je vlastně stěnou. Současné sloupy jsou sice osazené hlavicí, ale mezi ní a dříkem není žádné spáry – tento skvěle rozpoznatý detail je pro Mencla dalším argumentem, proč nebyly egyptské sloupy chápány za podpory v našem („antickém“) slova smyslu. Horizontální kladení jednotlivých článků pro složení tektonicky funkční podpory zde nebylo uplatněno – dřík, kladený na patku, a hlavice na dřík – taková postupná skladba určuje tíhu a skládané břemeno. Stejným způsobem je horizontálně rozebratelná renesanční edikula, než ji Michelangelo, dle Birnbaumovy představy,³⁹³ sjednotil v horizontálně nedělitelný celek. Cesta od renesanční adice k baroknímu sjednocení (Wölfflin,³⁹⁴ Birnbaum) je zde svým způsobem (teoreticky) paralelní k tušenému přechodu mezi klasickou a poklasickou gotikou. Pro Mencla je bezspárovost mezi egyptským dříkem a hlavicí důležitým dokladem toho, že egyptský sloup

³⁸⁸ FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 83.

³⁸⁹ FILLA 1911 (Život a dílo), In: PADRTA 1992, 83.

³⁹⁰ MENCL 1971.

³⁹¹ Pavel JANÁK: Hranol a pyramida, In: Umělecký měsíčník 1 (1911/1912), 162-170 (In: PADRTA 1992, 190-192, 209).

³⁹² MENCL 2019, 85, 87, 97.

³⁹³ BIRNBAUM 1941

³⁹⁴ K Wölfflinovým protivám – RICHTER 1944, 11.

nebyl vnímán jako podpora v našem slova smyslu aktivní podpory pro břemeno. Tomu svědčí především její rostlinná podoba, kde je nejvyšší partie provedena jako květ, případně celá podpora jako rostlina. Menclovými poetickými slovy takové sloupy „...*nic nenesly, i když na nich ve skutečnosti leželo kladí podpírající strop. I tyto sloupy tedy ukazují, že nešlo o podpory, které jsou si vědomy fyzické funkce; na papyrusový květ nebo na věnec z palmových listů nelze nic položit, jsou to i v přírodě prosté prvky ukončující. Mezi hlavicí a dříkem není proto u egyptského sloupu spára, sloup tvoří monolit.*“³⁹⁵ Časově souběžnou krétskou architekturu hodnotil takto: „...*prostor není negativem hmoty, hmota je provzdušněna; prostředkem k tomu, aby se toho docílilo, byla kolonáda egyptské architektury(...)***Krétský člověk si vůbec poprvé uvědomil, že sloup je článek, který souvisí s břemenem. I když ještě nepoznal abstraktní fyzické síly, které sloupem vzhůru probíhají, protože neznal Zemi jako jeho nositelku, i když se ještě jeho sloup nevztýčoval, ale naopak patřil řádu břemene, takže se orientoval jen podle sil probíhajících svisle dolů(...)Krétský člověk myslel ve dřevě: systém břemene a sloupu chápal tak, jako tesař čepuje do sebe desku a její podporu. Krétské sloupy mají proto tutéž funkci jako nohy u dnešního stolu...“³⁹⁶ Menclův „krétský člověk“ tak pracoval taktéž a pouze s břemenem, i když jej vizuálně dělil na sloup a překlad.**

A tedy ano, Fillova charakteristika *egyptské architektury jako břemene bez podpory* a *gotické jako podpory bez břemene* zapadá do hodnocení, která se přes 20. století proplétala podobně smýšlející českou uměnovědou.

Naprosto současnou teorií, vyjadřující se k dějinám architektury, je krátká stať Pavla Janáka *Hranol a pyramida*, která byla uveřejněna ve stejném čísle *Uměleckého měsíčníku*. Svým způsobem se jedná o nepojmenovanou podporu kubistické architektury, jak ji lze chápat z Janákových nepřímých odkazů.

Celou stať lze uvést citátem R. Šváchy: „...*předchozí generace wagnerovců souzněla s hranolovou architekturou Řecka nebo renesance, kdežto my, kubisté, se začínáme zabývat zprohýbaným barokem a gotikou.*“³⁹⁷ Vytyčuje tak dva základní architektonické póly, které jsou principiálně oddělitelné a definované na jedné straně architekturou řeckou, na druhé barokní a gotickou – pojmenované póly P. Janáka jsou architektura *jižní antická* (řecká) a *severní křesťanská* (francouzská kolem r. 1300). Především je zde zásadní teoretické sblížení gotiky s barokem, které se mnohem více nese v duchu soudobých uměnovědných teorií o *barokním*

³⁹⁵ MENCL 2019, 87.

³⁹⁶ MENCL 2019, 97.

³⁹⁷ ŠVÁCHA 2015, 75.

principu, které reprezentují H. Wölfflin, A. Riegl a především Vojtěch Birnbaum, než jak baroko přijímá Filla (na rozdíl od nich, i P. Janáka, negativně). Zatímco se Wölfflin zabýval definicí takového principu na příkladu antické architektury (což zmiňuje i Janák), byl to Riegl, který si představoval sledování takového fenoménu v kontrastu s architekturou 16. a 17. století, kteroužto dobu považujeme za interval „vlastního“ baroka – takové téma dokončil V. Birnbaum v *Barokním principu v dějinách architektury*, kde se dotýká obdobných tendencí v každém slohu, který došel svého vyvrcholení – a tedy především v gotice. S tím souvisí i postřeh Ch. N. Schulze: „...*So it is natural that the Central European architects were particularly open to those Italian works which have an affinity to Gothic architecture, that is the architecture of Borromini and Guarini.*“³⁹⁸ Představou uměnovědného bádání je tak určitá inklinace středoevropského umění k projevům, které byly vlastní gotickému a baroknímu slohu, což je svým způsobem (a právě) obhajoba kubismu, a stejně tak V. Birnbaum zvažuje místní přijetí baroka jako doklad duševní a principiální spřízněnosti obou slohů. Řekněme tedy, že jsou – dle P. Janáka – dva základní póly architektury. První z nich pracuje se základním principem podpory a břemene, a taková architektura je hranolově formována tíží – nese „*charakter ložného stavění ve vrstvách*“³⁹⁹, a je tedy tektonicky chápanou a horizontálně skládanou architekturou, jakou reprezentuje architektura egyptská, řecká, ale stejně tak renesanční, klasicistní, ale i barokní. Tento „jižní proud“ u nás dle Janáka zakotvil před 400 lety, tedy v době pomalého nástupu renesance. Nicméně nejvíce se projevil v baroku, „...*jež je znovu ovládnáno abstrakcí(...)*jest pro založení naší národní duchové podstaty charakteristickým“⁴⁰⁰ projevem. A tak „...*ještě jednou však v dějinách byla hmota duchem obrácena a změněna v abstrakci: když pozemskost – v baroku, kterou přinesla renesance(...)*tehdy materiální klid antických forem (sloupů a kládí) byl ožívován myšlenými a hmotu oduševňujícími pohyby.“⁴⁰¹ Baroko, ve své dynamické podobě, je zde přimknuto - a to slovy o abstrakci a obrácení hmoty – ke gotice, a stejně tak odpovídá Birnbaumově definici sebe samého: „...*barokní architektura tvoří skupiny rázu a původu čistě uměleckého, jež nadřazuje útvarům rázu a původu tektonického; tyto tektonické útvary jsou tak pouze prostředkem k vyjádření uměleckých hodnot, jež vznikají v tvůrčím lidském duchu nezávisle na nich; předmětem barokního architektonického tvoření jsou tedy subjektivní skutečnosti lidského ducha, ne objektivní skutečnosti přírodních sil a tektonických zákonů.*“⁴⁰² Klidná, tektonicky konstruovaná, horizontálně skládaná, tíží

³⁹⁸ SCHULZ 1980.

³⁹⁹ JANÁK 1911, In: PADRTA 1992, 190.

⁴⁰⁰ JANÁK 1911, In: PADRTA 1992, 191.

⁴⁰¹ Ibidem.

⁴⁰² BIRNBAUM 1941, 14-15

formovaná, hranolovitá a hmotná architektura řecká je stavěna v protiklad architektuře gotické (a svým způsobem i barokní⁴⁰³), která je formována duchem a v duchu abstrakce a jejím jádrem je překonávání hmoty: „*tíže; kolmé dvoj ploši; rovnováha; klidná hranolová soustava // krystalizace; troj ploši; drama; abstrakce.*“⁴⁰⁴

První pól bychom mohli zjednodušeně zakreslit jako architekturu sledující pomyslnou šipku dolů, druhý pól by sledoval šipku směřující nahoru. Stejně tak *klasická gotika břemeno nese*, zatímco *linearizující nikoliv*. I proto je Janákem vybrána architektura až kolem roku 1300 (linearizující), a stejně tak Fillou formulace o „*konečném útvaru gotických katedrál.*“ Pro Janáka je tak druhý pól, severní, architekturou snažící se o překonání hmoty. Gotická architektura je utvářena „*jak si přeje člověk, nikoliv tak, jak poroučí hmota.*“⁴⁰⁵

Zde se vrátím k Fillovu hodnocení gotiky jako *podpory bez břemene*. Dobové teze se tak shodují na vnitřní podstatě gotické architektury, která v intencích ideálního vývoje – a představy rezonující ještě ve druhé polovině 20. století –, směřovala k odstranění horizontálně kladených vrstev bránících v dokonalém vzletu od země až k vrcholku klenby. Dekonstrukce klasického schématu tak měla dojít konce v linearismu a poklasické gotice kolem roku 1300 – vrstvené články odpadly a nahradil je pouze nepřerušovaný prut, který se stal – ze své podstaty článku kořenícího v podlaze – *podporou bez břemene*. Na druhou stranu! Uvědomme si zcela zřetelný přerod v atektonický prut vrcholné gotiky – proporčně deformovaná podpora je namnoze profilována hruškovcem (buď její dřík, prstence, kalichy hlavic, patky), a tedy profilem, který náleží klenebnímu žebro – *břemeni*. Pocitově je sice vrcholná gotika architekturou *podpory bez břemene* (Filla, E.), protože běží od země k vrcholu klenby. Klasické rozložení nesoucího (přípora) a neseného (žebro) se ztratilo a stavbu definoval ničím nepřerušovaný prut – jdoucí od země nahoru. Nicméně formálně (a čistě teoreticky) je vrcholně gotický prut *celistvým břemenem*, protože to byla klasická podpora, která „přejala“ profilaci břemene (klenebního žebra). Proč bychom tedy nakonec nemohli, oproti Fillově „*podpoře bez břemene*“, nazvat vrcholně gotickou architekturu *břemenem bez podpory*, jako nazval Filla egyptskou a ještě lépe Mencl krétskou? Není formálně a z hlediska tvaroslovného přerodu vrcholně gotická architektura ze shora posazeným skeletem, než skeletem, který roste ze země...? Naopak lze příporám, které přejímají hruškovcový profil, přiřknout roli článku, kterému nebyl do těla protknut profil břemene, ale který se břemeni pouze profilačně přizpůsobil. Pak by se jednalo opět o architekturu rostoucí od země ke klenbě. Teoretických

⁴⁰³ Maximální cestou baroka k abstrakci je dle Janáka (tamtéž) přistoupení k barokní gotice.

⁴⁰⁴ Nejde o přímou citaci, ale seskupení Janákových definujících termínů.

⁴⁰⁵ STEFAN 1940, 32.

možností je spousta a teoretické kategorizace jsou velikým úskalím uměnovědného bádání, které svazují rozsypané zbytky uměleckých děl v nadčasový systém.

Základní rozdíl – pokud bychom si vytyčili Fillu a Janáka jako zástupce dvou názorů hledajících podstatu architektury – tkví v pozadí, které sledované formy vyvolává. Janákovým duševním podhoubím – faktorem, který určuje formu – je geografická totožnost a její povaha. Ta se nemění se slohem a dobovou filozofií a teologií, ale je statická. Jihu jsou tak vlastní jiné povahové rysy a inklinace než severu. Janákova teorie architektury je více „národnostní“, jeho duch je duchem „národa“ – „*našeho Severu*“. Filla se od něj téměř metafyzicky odlišuje smazáním národnostních hranic a základním hybatelem umění (formy) je vztah člověka ke smrti. Nemůžeme se tak dostat k jednotné charakteristice dějin světové architektury od obou autorů, jelikož se na ni každý dívá z jiného výchozího bodu. O to více je zajímavé sledovat rozkol mezi hodnocením egyptské, gotické, římské a barokní architektury. Pro každého z autorů je jejich původcem jiné rozpoložení – pouze gotická architektura je zachycena jako stejně pochopená kapitola dějin světové architektury.

Emil Filla byl za svůj teoretický přínos ceněn již Antonínem Matějčkem⁴⁰⁶ a rozhodně není důvodu s ním nesouhlasit. Z klasického hlediska hodnocení architektury a jejích základních pólů, jaké vnímáme, lze subjektivně říct, že se Janákův postoj jeví přístupnější – jednodušeji řečeno nezavádí principiálně-architektonické kategorie, které by nás překvapily. V *Hranolu a pyramidě* dělí Janák světovou architekturu a ani jednomu z proudů nepřihlíží nic, co bychom s jejich projevem nespojili. Filla se jeví jako komplikovanější teoretik architektury, protože formu a principy vyvozuje z pohnutek, na které nejsme v daném dělení architektury zvyklí. Naprosto pregnantní – byť teoreticky napadnutelné – je pojmenování (a určité principiální sloučení) egyptské a gotické architektury – architektury vizuálně neoddělující funkci od hmoty a neslučující články podpory a břemene. Popsání *břemene bez podpory* a *podpory bez břemene* je v teoretické rovině snad nejtrefnější definicí, jakou by si teorie mohla přát vyslovit – alespoň pro potěchu bádání.

Uměnovědnému bádání se automaticky nabízela představa nejen vědomé návaznosti kubistické architektury na architekturu poklasické gotiky, ale také představa nadčasového principu, který se projevuje v niterně spřízněných projevech jednotlivých etap velkých slohů. Sleduje tak spojitost gotiky s barokem a případně i s kubistickou architekturou, přestože její tvary byly formovány *vědomým* navázáním na gotické a barokní projevy.

⁴⁰⁶ MATĚJČEK 1984.

Principiální a tvaroslovná svázanost kubistické architektury s gotikou a barokem se zdá být určena hypotetickým nadčasovým principem (a principiálním souzněním) a zároveň vědomým navázáním architektů na takové tvary a principy. Takové souznění je silně podpořeno terminologickou základnou, která je v klíčových momentech používána jak pro gotiku, tak pro kubistickou architekturu (společné termíny jako exprese, abstrakce, hrana, linie, krystal). A zde se opět a na konec ptám: nemohly teorie začátku 20. století, určené kubistické architektuře, přímo ovlivnit terminologickou základnu aplikovanou na středověké bádání směřující svůj zájem na umění kolem roku 1300, aniž by takové terminologické navázání, silně podporující tezi o principiálním souznění, takové principiální souznění nepopíralo?

Domnívám se, že lze sledovat nejen vědomou návaznost (a snad i automatickou *principiální*) kubistické architektury na gotiku, ale hlavně lze sledovat uměnovědné definování gotické architektury na základě pohledu kubistických architektů na ni samotnou. Následně se nabízí otázka, nejde-li ve věci automatického a principiálního souznění o podobnost čistě náhodnou (Benešovská, K.), a není-li celý konstrukt o *principiální* (nikoliv vědomé – ideové a formální) spřízněnosti kubistické architektury s gotickou založen

- a) na teoretických spisech kubistických architektů (vědomá – ideová a formální návaznost)
- b) na terminologické shodě v charakteristice kubistické a gotické architektury (kolem 1300) – s tím, že šlo o specifické a obrácené přejímání termínů, kdy bylo českými historiky umění přejato názvosloví a charakteristiky, které v reakci na architekturu kolem roku 1300 zavedli kubističtí architekti.

Dovolím si vyslovit metodologický předpoklad. Mimořádně vlivným badatelem, věnujícím se architektuře kolem roku 1300 (a také konkrétně Zlaté Koruně) byl především Václav Mencl – pokud lze D. Líbalovi přičknout schopnost ryzí formální analýzy, pak to byl Václav Mencl, který své tvaroslovné postřehy důsledně zasazoval do širokého nábožensko-ideového kontextu a přidal k precizní formální analýze ikonologickou nadstavbu. Tomu mimo jiné svědčí zásadní práce publikované v časopise *Umění* – například *Podunajská reforma gotické katedrály a Poklasická gotika jižní Francie a Švábska (...)*, jako česká odpověď na Panofského *Gotickou architekturu a scholastiku* – Mencl tak rozpracoval teorii o proměnách architektury v důsledku konkrétního náboženského rozpoložení a ideového ovzduší doby. Poklasickou architekturu přijal za architekturu heretickou – v poslední třetině 13. století došlo k antiklasické transformaci klasicky laděných architektonických článků a jejich celků, v čemž byla sledována nejen ona pomyslná hereze vůči klasickému skladebnému schématu a proporcím, ale také nastoupená

cesta architektonického linearismu. Právě z Menclova terminologického rejstříku pocházejí termíny jako *exprese* či *abstrakce*, aplikované na architektonické články a celky datované do doby kolem roku 1300 – navíc to byla D. Menclová, která popsala vějířové konzoly poklasické gotiky jako konzoly podobné *krystalům*. Oborová provázanost mezi Menclem a Menclovou je doložitelná i na nejmenších detailech⁴⁰⁷ a lze tedy vyslovit předsudek o tom, jak V. Mencl (a jeho generace) terminologicky ovlivnil vnímání poklasické architektury, jejíž hodnocení založil na termínech, známých z teoretických textů českých kubistů.

Na konec je třeba si položit otázku, do jaké míry můžeme architektonické celky a momenty, datované souhlasně do doby kolem roku 1300, považovat za projev *exprese*, a jestli není takové vnímání příliš ovlivněno teoriemi začátku 20. století. Abstrakci jsme na příkladu zlatokorunské kapitulní síně (svazkových podpor) ochotni přijmout, ale zároveň tušíme význam a dopad, který s sebou daný termín přináší. Za pomocný příklad uvedu subjektivní definici Týnského portálu, ke které se hlásí J. Sojka. Pro něj je Týnský portál „*citovou destrukcí*“. Jsem přesvědčen, že Týnský portál citovou destrukcí není, nikdy nebyl a že žádného ze současníků a recipientů nenapadlo jej takovým způsobem vnímat. A zde se vracím nejen ke zlatokorunské kapitulní síni, ale ke všem architektonickým prvkům, momentům, celkům a kompozicím, které jsou přijímané za expresivní. Ale opravdu – jsou expresivní? Když se na ně díváme, opravdu na nás působí svojí expresí? Dle R. Šváchy lze expresi definovat jako *formu, která atakuje naši psychiku*.⁴⁰⁸ Zde je ovšem otázkou, jestli lze tvaroslovné momenty a jednotlivé formy poklasických staveb považovat za expresivní v tomto slova smyslu. Atakují naši psychiku na hranu otočené opěráky? Atakuje naši psychiku hrana? Do určité míry se jedná o anachronickou otázku, – je pravdou, že nevíme, jak a které tvary působily na lidské vnímání a emoce.

Najednou se zdá, že expresivita architektonických článků a celků, vzniklých kolem roku 1300, je novodobým konstruktem reagujícím (vědomě, či nevědomě) na teorie umění, sepsané na začátku 20. století a formující teoretickou základnu kubistických architektů.

A tedy: do jaké míry ovlivnila teoretická základna začátku dvacátého století vnímání a interpretaci raně a vrcholně gotických architektonických článků? – Myslím, že dost.

⁴⁰⁷ D. Menclová (MENCLOVÁ 1972) formovala uměnovědný názor na nejstarší prostory hradu Zvíkova – profilaci klenebního žebra v přízemí Hlízové věže interpretovala stejně jako Menclova profilační příručka. Tato profilace byla nakonec korigována J. Varhaníkem a jak V. Mencl, tak D. Menclová ji uvádějí chybně. Je otázkou, jestli šlo o převzetí ze strany V. Mencla, nebo D. Menclové.

⁴⁰⁸ Vysloveno na příkladu hamburského Chile Haus.

Teoretická svázanost historiků a teoretiků architektury prvních dvou třetin 20. století je velmi těsná a především nesporná. Domnívám se, že Václav Mencl zapracoval do zděděné teorie zákonu transgrese stanoviska, která zastávala generace kubistických architektů v čele s Pavlem Janákem – a tedy, že jsou Menclovy definice architektury kolem roku 1900, neustále předávané z generace na generaci, do určité míry analogické k názorům desátých let 20. století. A ještě jednodušeji – myslím, že hodnotíme poklasickou architekturu očima, které se dívaly před sto lety. Na druhou stranu je velmi těžké nepřijmout všechny tyto teoretické díly uměnovědné mozaiky, protože tato mozaika má svoji časem zkoušenou hloubku, a především nám stále dává smysl.

ZÁVĚR

Vnitřní areál bývalého cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně je jedním z nejvýznamnějších monastických celků na našem území. Z podstaty jeho závažnosti nejen pro kulturní, ale především architektonické dějiny našich zemí mu bylo věnováno mnoho badatelské pozornosti. Od poslední třetiny 19. století docházel téměř pravidelných zpracování každou generací historiků architektury. Přes tento zájem však stále nebyla jeho stavební historie uspokojivě rozřešena.

Cílem diplomové práce bylo aktualizovat pohled na středověké stavební dějiny vnitřního kláštera ve Zlaté Koruně. Své závěry založila na zhodnocení budovy kláštera,⁴⁰⁹ psaných a nepsaných pramenů, jejichž základna byla diplomovou prací rozšířena o *Stavební deníky z let 1938–1942*⁴¹⁰ a o interpretaci některých *terénních skic Friedricha von Schmidta a jeho žáků z roku 1884* — ty byly ale především důsledně zpracovány již H. Tomagovou.⁴¹¹ Právě *Stavební deníky* byly stěžejním pramenem k formulování menších, ale i velmi závažných badatelských závěrů. Nálezové situace z meziválečných rekonstrukcí, dnes z velké části nepřístupné, se tak staly zásadním kontextem pro nálezy terénního průzkumu a dovolily přehodnotit některé představy o stavebním vývoji vnitřního kláštera.

Práce se dále pokusila přispět průzkumem přístupných zděných konstrukcí, k jejichž dílčímu zpracování došlo v 80. letech D. Líbalem.⁴¹²

V bodech lze navrhnout následující představu o stavební posloupnosti vnitřního areálu:

Uměnovědná literatura předpokládala zhruba tři základní stavební etapy, které se vázaly na plošnou podporu nejdříve Přemysla Otakara II., následně Václava II. a Karla IV. Do nejranější etapy byla některými badateli datována kaple Andělů strážných a lze se snad domnívat, že z nejranějších fází výstavby mohou kromě portálu a přízemní části zdiva (oproti

⁴⁰⁹ Stavební a tvaroslovný rozbor.

⁴¹⁰ V recentní literatuře připomenuty J. Sojkou (SOJKA 2007) a nejnověji viz FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

⁴¹¹ TOMAGOVÁ 2016; TOMAGOVÁ 2017.

⁴¹² LÍBAL 1987.

samotné kapli jako celku)⁴¹³ pocházet alespoň kalichové hlavice z klášterního ambitu, publikované v 19. století⁴¹⁴ a recentně P. Kroupou.⁴¹⁵ Výstavba severní části klášterního kostela, kaple Andělů strážných a severního křídla konventu byla datována do doby kolem roku 1300 – většina navazujících prostor do první a druhé třetiny 14. století.

- a) Dosavadní bádání považovalo **kapli Andělů strážných** za nejstarší dochovanou stavbu vnitřního kláštera. Datována byla buď do 70. let⁴¹⁶ nebo jako složitěji rostlá stavba do 80.⁴¹⁷ či 90.⁴¹⁸ let 13. století. V posledním případě tak bylo její dokončení nepřímě považováno za paralelní k výstavbě nejstarších částí klášterního kostela a konventu. Dle mého názoru lze předpokládat, že kaple vznikla minimálně ve dvou stavebních etapách,⁴¹⁹ a svého dokončení došla spíše ve václavské než přemyslovské éře, tj. současně s výstavbou severní poloviny klášterního kostela a minimálně severního křídla konventu (viz Mencl, V., 1968). Svým portálem, který byl J. Branišem⁴²⁰ přesvědčivě rozpoznán jako slohově a původem nezávislé dílo, se řadí k architektuře hlubšího 13. století, na druhou stranu konkrétními prvky k *avantgardní architektuře*⁴²¹ před a kolem roku 1300. — Vedle splývavých profilů v jejich maximální podobě⁴²² se především jedná o svazky přípor prvního patra. Ty lze přijmout za blízkou analogii svazkových podpor zlatokorunské kapitulní síně či fragmentů klenebních náběhů z bývalého cisterciáckého *kláštera v Nepomuku* (dům čp. 39⁴²³). Z dalších připomeňme dvě konzoly v jižní stěně kaple při severní straně presbytáře *kostela sv. Tomáše na Malé Straně*,⁴²⁴ nebo konzoly *kostela sv. Havla v Myšenci*. Domnívám se, že Menclova představa o dvou stavebních etapách a dokončení kaple kolem roku 1300 je správná, resp. interpretačně velmi uspokojivá. Tvaroslovnou vazbu mezi kaplí Andělů strážných

⁴¹³ K této představě viz MENCL 1968.

⁴¹⁴ BRANIŠ 1892.

⁴¹⁵ KROUPA 2019.

⁴¹⁶ KUTHAN 1983.

⁴¹⁷ LÍBAL 1994 či LAVIČKA 2016.

⁴¹⁸ MENCL 1968.

⁴¹⁹ MENCL 1968.

⁴²⁰ BRANIŠ 1907.

⁴²¹ K termínu avantgardní a v této souvislosti viz SCHURR 2007.

⁴²² Amorfní splývání jednotlivých profilů, u kterých je maximálně zřetelné výchozí skladebné schéma, známe mj. z presbyteria Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře (východní profilace vítězného oblouku a klenební přípory), z fragmentů zaniklého kláštera v Hradci Králové nebo např. z kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem. Z mladších příkladů uveďme přípory hlavní lodi kostela Panny Marie před Týnem (za odkaz děkuji vedoucímu práce).

⁴²³ Jejich fotografie a zasazení do kontextu viz KUTHAN 1983, 104.

⁴²⁴ K dataci do doby před a kolem 1300 viz LÍBAL 1983, 186.

a chórových kaplí vyšebrodského klášterního kostela je potřeba znovu podrobit širšímu kontextuálnímu bádání.

Na základě modelace a elevace vítězného oblouku kaple Andělů strážných a nosných článků prvního patra lze tedy předpokládat, že byla z velké části dostavěna (...opravena) paralelně s výstavbou severní poloviny klášterního kostela a s první stavební fází konventu. U toho lze v tomto období tušit výstavbu minimálně přízemního zdiva včetně nádvorních stěn ambitu, nebo alespoň předpřipravení některých jeho částí.

- b) Za nejdetailnější a nejpřesvědčivější teorii o stavební posloupnosti **klášterního kostela** považuji tu, kterou rozvinul J. Kuthan ve stati o klášterním areálu z roku 1983.⁴²⁵ Dovolím si ji doplnit následujícími poznatky a hypotézami.

Na konci 1. čtvrtiny 14. století lze předpokládat hotový presbytář, a tedy z logiky stavební posloupnosti i příčnou loď, chórové kaple a severní část trojlodí. V presbytáři byl roku 1322 pohřben biskup Heřman a k roku 1315 je Bavorovi III. z Bavorova přislíbeno věčné světlo při oltáři sv. Jana, který lze snad předpokládat v jedné z chórových kaplí, tj. rok 1315 je možným datem ante quem pro dokončení chórových kaplí a rok 1322 jistým datem ante quem pro dokončení presbytáře.

Výstavba čtveřice **chórových kaplí** probíhala s největší pravděpodobností v průběhu 1. třetiny 14. století. Vstupní arkády jsou v soklové části principiálně pojaty jako pilíře mezilodních arkád severní části trojlodí, nadto ale obohaceny o profil hruškovce, který je v interiéru klášterního kostela ojedinělý. Napojení soklové části severního páru pilířů křížení a arkád vnitřních kaplí je ovšem neorganické a tvaroslovně odlišné. Lze předpokládat, že zde došlo v průběhu výstavby ke změně, jejíž povaha určila ráz severní části klášterního kostela. Arkády chórových kaplí jsou tedy formálně spjaté s polohou severní části trojlodí a s jižním párem pilířů křížení – i když i ty nesou drobné tvaroslovné stopy, které ve zbytku kostela nenacházíme. Značně destruované patky jižního páru pilířů křížení jsou totiž v soklové části (jinak analogické k soklům severní části trojlodí) osazeny pozůstatkem jemného pásku (oblounku), který nacházíme na vítězném oblouku kaple Andělů strážných, a především rozvinutěji na severním páru pilířů křížení, jehož patky nesou tradiční patkovou modelaci.

Lze se domnívat, že jako první byl založený severní pár pilířů křížení, který se od zbylých odlišuje nejen materiálem (?), stavem, kvalitou opracování, ale především

⁴²⁵ KUTHAN 1983.

tvaroslovným řešením. Arkády chórových kaplí, jižní pár pilířů křížení (s reminiscentním páskem) a pilíře mezilodních arkád severní části trojlodí jsou oproti tomu realizací uceleného architektonického návrhu. Od severního páru pilířů křížení se liší nejen modelací patkové části, ale i samotnou skladbou hranolů s vyžlabenými hranami.⁴²⁶

V poslední třetině výšky severozápadního pilíře křížení je zřetelná kamenická značka (O), kterou nacházíme i v severní části trojlodí jižně křížení. Lze tušit, že drobná změna projektu proběhla v počátečních fázích výstavby (modelace patek severního páru křížení) a severní polovina trojlodí s transeptem a presbytářem byly alespoň do úrovně klenby hlavní lodi provedeny v jedné stavební etapě. Současně s výstavbou chórových kaplí a pilířů mezilodních arkád severní části trojlodí bylo u severního páru pilířů křížení navázáno na skladbu určenou patkami (viz kamenická značka).

V rovině okenních záklenků presbytáře lze tušit přerušení, změnu stavebně-ekonomické strategie či změnu stavební skupiny — zatímco bylo pro pasy křížení a část západní stěny presbytáře užito kamenných ostění, tak bylo pro zbytek presbytáře, jižní stěnu východního ramene transeptu a severní část hlavní lodi užito záklenků terakotových. Stejně tak bylo k vyzdění korunního zdiva západní stěny severní části hlavní lodi a presbytáře užito z velké části cihelného zdiva.

Ještě v roce 1884 lze předpokládat existenci západní stěny nejzápadnější chórové kaple (viz *HZ* 25.179⁴²⁷). Potud stručný pohled na stavební dějiny klášterního kostela.

Z tvaroslovného hlediska je **klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie** příkladem exkluzivní architektury přelomu 13. a 14. století, která svým základním pojetím plně odpovídala cisterciáckým i panovnickým požadavkům zároveň.⁴²⁸ Její výsledná podoba je tvůrčím převyprávěním rezonujících architektonických témat a transformovaných do zcela čisté (a místy snad i retrográdní⁴²⁹) podoby nadčasového a bezkontextuálního charakteru. Kultivovanou repeticí hranolu s vyžlabenými hranami a paralelního promítání profilů do soklové části zde bylo docíleno velmi aktuálního

⁴²⁶ Hranolové pasy s vyžlabenými hranami severního páru pilířů křížení jsou přiloženy k pomyslnému ztracenému čtvercovému jádru, zatímco pasy jižního páru pilířů křížení a pilíře mezilodních arkád severní poloviny trojlodí jsou přiloženy k oktogonálnímu jádru s viditelnou diagonální stranou.

⁴²⁷ Viz soubor terénních skic ateliéru Friedricha von Schmidta z roku 1884, zde konkrétně F. von Schmidt.

⁴²⁸ K tomu nejlépe KUTHAN 1983.

⁴²⁹ Viz SCHURR 2007.

designu založeného na zpracování lapidárních článků, definujících už stavby hlubšího 13. století (tř. *opatská kaple v Milevsku*). Vedle toho lze v interiéru klášterního kostela předpokládat srostlice geometrizovaných hlavic (viz *HZ 25.232 verso*⁴³⁰) a další horizontální články, určené pro přechod mezi dvěma odlišnými profily – ty by zde byly ovšem užity paralelně s přímými náběhy, zaznamenanými nejen v nejsevernějším poli východní boční lodi, ale také na fragmentech západní boční lodi a nejzápadnější chórové kaple.⁴³¹ Současně s tím byly pro kostel určeny nejprve záklenky hruškovcové profilace, v severní části hlavní lodi nahrazené profilací dvakrát vyžlabeného klínu. Ve vazbě na zničený svorník jedné z kleneb příčné lodi a opomíjené sedile⁴³² lze klášterní kostel považovat za exkluzivní prostor, který se svou slohovou bohatostí sice vymyká představám bádání, ale dobové praxi nikoliv.

Do mezitraktové stěny mezi východní boční lodí kostela a západním ramenem **ambitu**, vystavěné v jedné fázi a ve své konečné délce,⁴³³ byly v druhé (?)⁴³⁴ fázi výstavby vsazeny **svazkové přípory** (viz *SD 2, 1938*) ke kterým byly v zástavbě kláštera přiřazeny těsné analogie⁴³⁵ v opatské kapli (viz *SD 6, 1942*) a při fragmentu studničního stavení. Právě vzhledem k těmto oběma souvztažným celkům lze předpokládat, že výstavba vnitřního kláštera kolem a po roce 1300 byla mnohem většího rozsahu, než se dosud uvažovalo. Dokladem rozsáhlejší stavební činnosti v raných fázích kláštera je také charakter portálové špalety v severní stěně jižního křídla konventu (viz *SD 2, 1938*).

Souběžně s těmito situacemi vznikla s velkou pravděpodobností kapitulní síň s průjezdem po její východní straně, jak shodně určila dosavadní literatura,⁴³⁶ tj. celé severní křídlo konventu.

Podstatné stavební zásahy lze sledovat na **nádvorní stěně západního ramene ambitu**. Zde je jako v jediné ze zbylých stěn užito opěráků s kombinovanými stříškami,

⁴³⁰ Viz soubor terénních skic ateliéru Friedricha von Schmidta z roku 1884.

⁴³¹ Zcela čisté přímé náběhy jsou užity na svazkových podporách kapitulní síně (viz také na terénních skicách z roku 1884).

⁴³² MAREŠ/SEDLÁČEK 1918.

⁴³³ Viz LÍBAL 1987.

⁴³⁴ Za produkt první fáze lze snad považovat přízemí kaple Andělů strážných s portálem (viz MENCL 1968) a konstrukce související s nálezem kalichových hlavic (viz BRANIŠ 1892 a KROUPA 2019). Za druhou masivní výstavbu kolem a po roce 1300.

⁴³⁵ Viz text diplomové práce, případně viz FACINCANI/KOVÁŘ 2021.

⁴³⁶ O vztahu kapitulní síně a průjezdu viz KUTHAN 1983.

u kterých se obecně předpokládá mladší doba vzniku než u stříšek sedlových.⁴³⁷ Tuto přímočarou tvaroslovnou dataci je ovšem třeba relativizovat ranou kombinovanou stříškou v *Kostelci nad Vltavou*⁴³⁸ na jedné straně a barokními replikami při západní boční lodi zlatokorunského kostela⁴³⁹ na straně druhé.

V této stěně je analyticky odkryt pozůstatek **klenuté architektury** (viz *SD 2, 1938*), která byla spojena s **křížovou chodbou**. Za dnešního stavu poznání ji lze zatím číst jako drobnou stavbu minimálně o dvou klenebních polích a s ambitem spojenou arkádou s intaktní kamennou lavicí. Její účel je neznámý a je stále otázkou, souvisí-li tato architektura s nálezem klenuté šachty s kosterními pozůstatky, jak ji pod pilířem č. 7 zaznamenaly *Stavební deníky*. U této stavby nelze vyloučit její vznik jak kolem roku 1300 tak později. Stavební vývoj nádvorní stěny západního ramene ambitu byl každopádně složitější, než se může zdát. Zhodnotit lze jen s pomocí hloubkového archeologického a stavebního průzkumu.

- c) Dle dosavadních názorů bylo zbořené **studniční stavení** autorským dílem Michala Parlěře, a proto bylo datováno do 2. poloviny 14. století, konkrétně do doby po roce 1359, kdy byl bratr Petra Parlěře na Zlaté Koruně pramenně doložen.

Podle mého názoru byla kaple vystavěna minimálně ve dvou stavebních etapách a její vnější arkáda se slepou kružbou pochází ze stejné etapy výstavby jako svazkové přípory v severozápadním rohu ambitu a v opatské kapli. Vazba k jižní předsíni katedrály sv. Ducha by tak byla pouze formálního charakteru a zlatokorunský projekt před-parlěřovský se všemi důsledky, které se k takovému určení váží.

Domnívám se, že lze v rámci vnitřního kláštera sledovat formálně i fakticky příbuzný okruh architektonických situací, které může svazovat původ v jedné ze starších stavebních etap kláštera (druhá, nejmasivnější etapa za vlády Václava II. a Jana Lucemburského) — dispoziční a tvaroslovná vazba opatské kaple ke studničnímu stavení, a dále příbuznost jejich přípor s příporami v severozápadním rohu ambitu a s vítězným obloukem kaple Andělů strážných je dílčím dokladem rozsáhlé stavební aktivity širšího intervalu, vymezeného lety 1284–c. 1330.

⁴³⁷ Viz presbytář kostela sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu, klášterní kostel Panny Marie v Českých Budějovicích nebo i kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně, u které ale Braniš (1907) předpokládá fiály a sedlové stříšky považuje za nepůvodní rekonstrukci.

⁴³⁸ KUTHAN 1975, 113.

⁴³⁹ Z 2. poloviny 17. století.

Souvztažnost přípor opatské kaple, severozápadního pole ambitu, přípor studničního stavení a vítězného oblouku kaple Andělů strážných naráží na jejich dosavadní datování. Přestavba kaple Andělů strážných je preferovanými studiemi (Mencl, V., 1968) datována do doby kolem roku 1300 a v 80. letech je za funkčního období opata Bartoloměje připomenuta rekonstrukce opatské kaple (viz Schullerbauer, F., 1924). Vznik severního křídla konventu s kapitulní síní a severní poloviny trojlodí klášterního kostela s transeptem je taktéž zasazen do doby kolem roku 1300. Oproti tomu byla opatská kaple sice D. Líbalem (1994) určena za dílo 1. čtvrtiny 14. století, ale Z. Chudárkem (2007) za dílo z intervalu let 1350–1420. Studniční stavení bylo vždy spojováno s činností Michala Parlěře a datováno do doby po roce 1350, případně 1359.

Přestože zakládám své závěry na tvaroslovné komparaci a na kresebných záznamech, domnívám se, že je možné některé z pozdních datací přehodnotit ve prospěch představy o rozsáhlé stavební činnosti v letech 1284–c. 1330. I takto široký interval ovšem plně nevyhovuje pohodlné uměnovědné interpretaci. Podle mého názoru je ale jeho udržení v takové šíři obezřetné a badatelsky zodpovědné. Je třeba zdůraznit, že uvedená představa o vazbě opatské kaple, severozápadního pole ambitu a studničního stavení je vyslovena na základě tvaroslovné a slohové příbuznosti použitých přípor a jejich modelace. Dále je ovšem nezbytné, aby byly v budoucnu dostupné architektonické články podrobeny materiálovému průzkumu, aby nebyla vyslovená hypotéza provždy založena pouze na vizuální komparaci. Její platnost to na druhou stranu v žádném případě nevylučuje — současné stanovisko diplomové práce je tedy takové, že jsou realizace opatské kaple, studničního stavení a minimálně severozápadního rohu ambitu přímo příbuzné a současně s dostavbou kaple Andělů strážných produkty jedné stavební etapy.

Vzhledem k uvedeným nálezům předpokládám, že vnitřní areál kláštera ve Zlaté Koruně vyrostl ve stavební fázi do konce 1. třetiny 14. století ve větším rozsahu, než se doposud předpokládalo, příp. byly pro takovou stavební aktivitu v rané fázi výstavby připraveny vybrané architektonické články (v tomto případě interiérové přípory studničního stavení). Do konce 1. třetiny 14. století předpokládám výstavbu severní části klášterního kostela s presbytářem a chórovými kaplemi, které jsou tvaroslovně souvztažné k pilířům mezilodních arkád severní části trojlodí a jižnímu páru pilířů křížení. Mezitraktová stěna mezi východní boční lodí klášterního kostela a západním křídlem ambitu byla vystavěna v celé své délce a minimálně v severozápadním poli zde byly užity hruškovcové svazkové přípory, na kterých byl uplatněn

stejný princip, jako na portálu a okenních ostěních kapitulní síně, a stejně jako na vítězném oblouku kaple Andělů strážných a na příporách opatské kaple. Předpokládám tak, že dostavba či rekonstrukce kaple Andělů strážných byla současná s výstavbou severní části klášterního kostela, se zasazením svazkových přípor v severozápadním poli, s výstavbou kaple opatské a buď s výstavbou studničního stavení, či s před-připravením jeho architektonických komponent. Je ovšem nutné si připustit, že vyslovené hypotézy jsou především založeny na formální analýze a vizuální shodě několika málo viditelných architektonických článků.

Shrnuto — domnívám se, že je správné datovat nejstarší zachovalé stavby vnitřního kláštera do intervalu vymezeného začátkem poslední třetiny 13. století a koncem první třetiny 14. století, těsněji do let 1284–c. 1330. S tím, že můžeme ranou (první) přemyslovskou stavební aktivitu dílčím způsobem doložit alespoň částečnou výstavbou kaple Andělů strážných (?) a nálezy kalichových hlavic. Vrchol Zlaté Koruny je třeba hledat v době rozsáhlé výstavby (druhá rozsáhlá etapa) za vlády Václava II. a Jana Lucemburského, za níž vyrostla nejen severní část klášterního kostela, ale také byla dostavěna kaple Andělů strážných, kaple opatská⁴⁴⁰ a minimálně zhotoveny články pro studniční stavení.

Klášter ve Zlaté Koruně nabízí spoustu nevyřešených otázek a zasluhuje si důkladné mezioborové bádání. Diplomová práce shromáždila dostatek podkladů nejen k částečnému obohacení představ o stavební posloupnosti, ale ještě mnohem více k prohlášení, že je takového průzkumu potřeba.

„Vůbec pak upozorňuji, že výsledky svého pátrání sděluji s veřejností hlavně proto, aby se mnou nezhyňuly, ale aby v budoucnosti byly(...)vítaným základem a vodítkem.“

— Josef Braniš (1907)

⁴⁴⁰ Tento závěr odpovídá datačnímu stanovisku D. Líbala (LÍBAL 1994), nicméně odporuje výsledkům stavebně-historického průzkumu (viz CHUDÁREK 2007).

EXKURZ: KAMENICKÉ ZNAČKY

(konsensus a kritický pohled)

V areálu vnitřního kláštera ve Zlaté Koruně je na kamenných architektonických člancích sledován soubor kamenických značek.

Prozatím byly značky evidovány na exteriéru presbytáře klášterního kostela *Nanebevzetí Panny Marie*, na pilířích mezilodních arkád jeho jižní poloviny, na fragmentech jižní předsíně,⁴⁴¹ dále pak řídce v interiéru severní poloviny kostela a na exteriéru a v interiéru kaple Andělů strážných. V literatuře byly reflektovány především značky na presbytáři klášterního kostela, v jeho jižní polovině, předsíni a na portálu kaple Andělů strážných. Značku tvaru protáhlého trojúhelníku vrcholícího křížem, kterou známe z jižní poloviny kostelního interiéru a předsíně, nalezneme na zazděném portálu v západní polovině jižního křídla konventu.⁴⁴²

Následující exkurz si neklade za cíl postihnout problematiku kamenických značek v celé její šíři a na konkrétním příkladu pouze navrhuje aktualizaci současného konsensu. Nenárokuje si status ucelené studie, jejíž zpracování by bylo nutné podložit nejen hlubším studiem příslušné literatury, ale i značek samotných.

V rámci uměnovědného bádání pracujeme se třemi *základními* skupinami značek na plochách architektonických článků. Dělíme je na *osobní*, *sesazovací* a *účetní*. Kamenickými značkami se většinou myslí značky osobní, a tedy značky sloužící pro proplacení odměny za kus odvedené práce. Sesazovací značky jsou značkami montážními a lze je srovnat s číslováním jednotlivých částí krovní konstrukce (např. na krovu tak zvané *Solnice* v Českých Budějovicích, po 1525). Montážní značky mohly být malované a musely být umístěny mimo ložné plochy.⁴⁴³ Naopak účetní značky musely být z podstaty svého určení tesané či ryté, aby nemohlo dojít k jejich odstranění. Ty měly sloužit pro evidenci již proplacených článků.⁴⁴⁴ Absence kamenických značek může hovořit mimo jiné i pro stanovení časové mzdy,⁴⁴⁵ jejíž vyplacení nebylo závislé na počtu zpracovaných (→ označených) kusů.

⁴⁴¹ Ke zlatokorunským značkám především MAREŠ/SEDLÁČEK 1918; KUTHAN 1975.

⁴⁴² Gotické ostění je zde osazeno druhotně roku 1798 a portál zazděn 1839 (BRANIŠ 1907, 142).

⁴⁴³ Ke kamenickým značkám především Jan Sommer (In: Česká placka). V mladších dobách byly malované osobní kamenické značky příznačné pro italské kameníky (Petr Macek).

⁴⁴⁴ Opět nejlépe Jan Sommer (In: Česká placka) nebo BARTOŠ 2015, 76 v odkazu na starší literaturu.

⁴⁴⁵ K časové a kusové mzdě na jedné stavbě viz VÍTOVSKÝ 1994, 16 nebo KASL 2006, 61.

Není žádoucí rozporovat všeobecná přesvědčení o roli viditelných kamenických značek jako značek ryze praktických a různými způsoby zapojených do účetního chodu stavební hutě či dílny. Stejně tak nelze předpokládat, že by nebyly architektonické články označovány značkami montážního charakteru. Přesto si dovoluji několik poznámek.

Především si musíme uvědomit, že nelze procesy užití a funkce kamenických značek posuzovat jednou optikou. Je nutné předpokládat nejen vývoj jednotlivých mechanismů, ale také jejich pluralitu. Starší romantická představa o kořenech jednotlivých hutí a derivovaných značkách předpokládá plošný a centrální katalog a strukturu, kterou ovšem nelze na našem území v průběhu 13. století předpokládat. Souhlasím tedy s názorem Z. Krejčího,⁴⁴⁶ který varuje před srovnáváním raně a vrcholně gotických souborů značek a hovoří o „...lokálním označování(...)bez vyšší koordinace, která se v té době utvářela v západní Evropě.“ Typologické systémy vrcholně a pozdně gotických hutí, na které byly aplikovány laicky obskurní teorie, nelze srovnávat s obecnými tvary raně gotických značek bez společného základu. Ve starších dobách lze v případě osobních značek předpokládat volbu obecných a typologicky nesouvisejících znaků, které byly pro danou zakázku přidělovány konkrétnímu kameníkovi, a kterých po jejím dokončení pozbyl.

Na základě znalosti kamenických značek ze staveb od 13. do 16. století můžeme vyslovit názor o jejich přibližném formálním vývoji – a tedy na první pohled jsme schopni určit, sledujeme-li značky ze 13., nebo 15. století. Každá sledovaná stavba je osazena kamenickými značkami určitého typologického charakteru, který se přimyká vždy k časově vymezené stavbě, a tedy každá doba má svoji příznačnou podobu kamenických značek. Lapidárnost a obecnost značek 13. století nelze zaměnit s typologicky jednotnými značkami pozdně gotickými,⁴⁴⁷ u kterých byla předpokládána tajemná souvztažnost s geometrickými klíči, které představil na konci 19. století Franz Ržiha a komentoval František Kadeřávek.

Formální podobnost a typologická jednotnost kamenických značek může vést k předpokladu určité centralizace a pomyslné databázi a dobového systému, z čehož se kamenické značky jeví jako produkty kamenické hutě, která pak jednotlivé značky přidělovala kameníkům. Domnívám se, že je v rámci některých projektů nutné předpokládat existenci *značek erárních*, a tedy značek, které byly přidělovány na konkrétní zakázce a nebyly tak dlouhodobým (celoživotním)

⁴⁴⁶ Zdeněk KREJČÍ: Tajemství kamenických značek II., www.tisnoviny.cz

⁴⁴⁷ K obezřetnosti ve věci zkoumání starších kamenických značek, u kterých lze více než systém předpokládat místní (autonomní) označování, nabádá Zdeněk KREJČÍ: Tajemství kamenických značek II., www.tisnoviny.cz.

podpisem jediného kameníka.⁴⁴⁸ *Obecné tvary značek* známých ze staveb 13. století vedou k podobnému závěru – značky tvaru kruhu, kříže, segmentu či kladívka se jeví spíše jako značky erární a přidělované různým kameníkům po dobu trvání stavební zakázky či kampaně na daném místě. S nadsázkou je můžeme přirovnat k malovaným značkám na věšácích mateřských škol – pro relativizaci nutno podotknout, že jsem měl vždy domeček, – a tedy jeden kameník mohl dostat na dvou nezávislých zakázkách stejnou erární značku.

Například značka kladívka se objevuje na kapli Andělů strážných, na městských branách královského města *Berouna* či na *kostele v Uničově*,⁴⁴⁹ stejně tak je kruh známý z klášterního kostela ve Zlaté Koruně, ale i z realizací zvíkovo-písecké huti⁴⁵⁰; značka známá z východního portálu sázavského ambitu se vyskytuje také na jednom z opěrných pilířů kaple Andělů strážných. Takový výskyt na stavbách z doby kolem roku 1300 podporuje představu o erárním užití obecných značek, ke kterým každá stavební huť či skupina samovolně došla a přidělovala je anonymním kameníkům vždy pro danou zakázku a místo – a to především z důvodu jednoduchosti a přirozenosti volby lapidárních symbolů. Nesmíme ovšem zcela vyřadit představu jedné značky spojitelné s jedním kameníkem, a to pokud se bavíme o stavbách spřízněných buď z geografického hlediska či takového, které předpokládá součinnost jedné stavební hute či skupiny na dvou rozdílných zakázkách. K prolnutí souboru kamenických značek na zvíkovo-píseckých stavbách a na nejstarších stavbách ve Zlaté Koruně se vyjádřili již F. Mareš a J. Sedláček (1918).

Vedle značek osobních, sesazovacích a účetních je nutné pracovat s představou značek souvisejících s *lámáním a dopravou kamene*.⁴⁵¹ Pro každou zakázku musel být předem určen požadovaný rozměr kamene, který tak musel být v lomu označen znakem či číslem zakázky, pro kterou byl vylomen. Lze předpokládat, že byly kameny v lomu označeny buď barvou, rudkou či pevnou značkou, která určovala buď kam má blok směřovat, pro koho byl vylomen, pro jakou zakázku a jestli a kým byl zaplacen (tesaná či rytá značka⁴⁵²). Důsledně jsou takto označeny čerstvě přivezené bloky mramoru pro Michelangelovy sochy ve filmu *ve Službách papeže* (1964) – vybranou scénu považují za názornou. Lze tedy tušit existenci značek, které *předcházely* samotnému (finálnímu) kamenickému opracování. Velmi pravděpodobně byly kameny značeny *osobními* značkami přímo v lomu, které tak měly opět účetní charakter a

⁴⁴⁸ K přidělování ze strany hute na konkrétní zakázku či úkol VÁCLAVÍK 2014.

⁴⁴⁹ K městskému kostelu v Uničově a tamním kamenickým značkám především D. Prix.

⁴⁵⁰ K obojímu KUTHAN 1975. K prolnutí kamenických značek na Zlaté Koruně a na stavbách zvíkovo-písecké oblasti se již v úvodu v *Soupisu památek* vyjádřili MAREŠ/SEDLÁČEK 1918.

⁴⁵¹ V souvislosti s antickou praxí dopravy kamene např. EMANUELSSON-PAULSON 2020.

⁴⁵² Viz Jan Sommer, <https://ceskaplacka.wordpress.com/slovnicek-2/k/kamenicke-znacky/>.

značily práci konkrétního kameníka za vykonanou práci.⁴⁵³ Z logiky věci musely být kvádry zpracovány do požadovaného rozměru již v lomu⁴⁵⁴ a taková práce musela být zaplácena analogickým způsobem k práci ve fyzické huti. Následně mohly být kamenné kvádry označeny dalšími kameníky po zpracování na místě realizované zakázky. Nehledě na skutečnost, že se pod jednou kamenickou značkou mohlo skrývat více lidí (kameník a jím proplácení pomocníci).⁴⁵⁵ Za možný příklad lze zmínit **městské brány v Berouně**. Jak na *Plzeňské*, tak na *Pražské bráně* je bádáním sledována jediná kamenická značka⁴⁵⁶ tvaru kladívka, jehož ztvárnění známe i z jiných staveb (*Uničov*,⁴⁵⁷ *Zlatá Koruna aj.*). Na první pohled docházíme k interpretaci, že obě brány zhotovil kameník,⁴⁵⁸ jehož osobní značkou byla značka ve tvaru kladívka. Zde se potýkáme s několika problémy.

- a) Pokud by na zakázce pracoval jediný kameník, nepotřeboval by články označit osobní značkou pro účetní odlišení od jiných kameníků
- b) Pokud by na zakázce pracovalo více kameníků, pak by byly všechny jejich značky shodou okolností umístěny na nepohledových stranách a viditelná by zůstala jen značka onoho jediného kameníka s kladívkem (jinou značku na branách nevidíme)
- c) → to není pravděpodobné, a tedy buď na branách pracoval jediný kameník, nebo celá dílna a značka kladívka není ani v jednom případě značkou účetní (pro vyplacení)
- d) Lze nadhodit, že se jedná o značku pocházející ještě z lomu (tj. osobní značku kameníka nebo značku, určující pro koho či pro jaké zpracování jsou kamenné bloky určeny atd.)
- e) Dílčím dokladem je značka kladívka na vnitřním ostění Pražské (Dolní) brány, která je *přerušena* původní profilací [9]
- f) → pokud nebyla profilace mladším dodatkem pro obě brány, pak je nutné přijmout fakt, že *sledovaná značka byla na kamenný blok osazena před finálním kamenickým opracováním*
- g) To znamená, že byla značka ve tvaru kladívka vytesána na surový kamenný blok či polotovár (bosu). Takové označení mohlo vzniknout v lomu, kde se dle objednávky vyloмили požadované bloky kamene a poté byly označeny kamenickou značkou tvaru

⁴⁵³ K tomu Petr Macek.

⁴⁵⁴ BENEŠOVSKÁ 1999, 7.

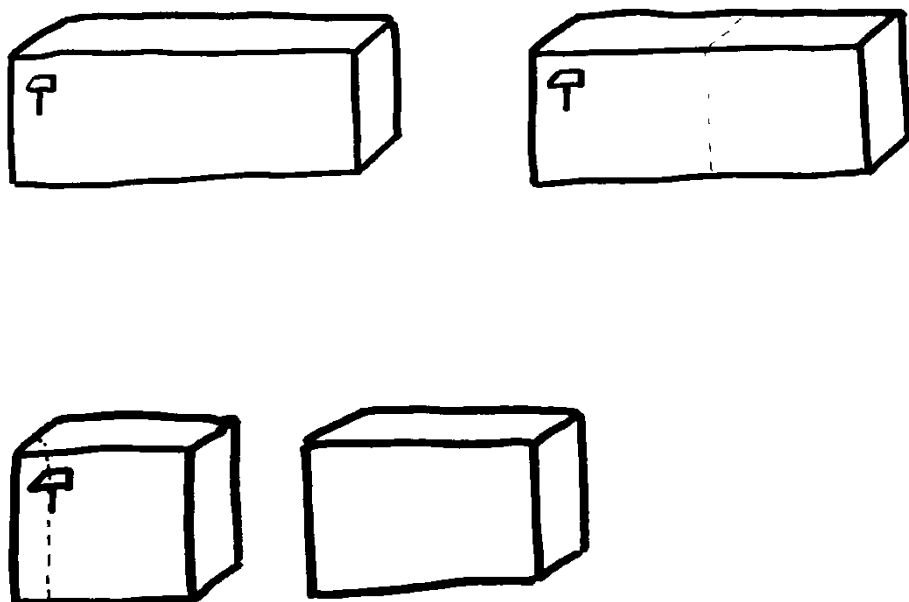
⁴⁵⁵ SUCHÝ 2019, 258.

⁴⁵⁶ ADAMCOVÁ 2011.

⁴⁵⁷ PRIX 2014.

⁴⁵⁸ ADAMCOVÁ 2011.

kladívka. Bloky byly následně nařezány a zpracovány na místě realizace (či v dílně), to mělo za důsledek zpracování nově vzniklých (menších) kvádrů, které na sobě značku mají, ale i jejich odřezů, které jsou již bez značek.

VII) Návrh zpracování kamene na příkladu berounských bran: nejdříve je blok vylomen v lomu a označen značkou, jejíž význam neznáme, ale lze ji vnímat především jako označení kameníka, ale i zakázky, příjemce, případně typu kamene, který je určen pro specifické typy zakázek (materiálová vhodnost); kamenný blok je převezen na místo dodání a zpracování, kde mohlo dojít k jeho dalšímu zpracování (rozdělení na menší bloky), které ale nebylo nutnou součástí – značka, která již pozbyla významu, zůstává na polovině někdejšího celku; kvádr je finálně zpracován dle šablony a značka je jako prokazatelně starší doklad zpracovatelské etapy přerušena profilací

Precedentem pro takové uvažování jsou výsledky zahraničního bádání ve věci prefabrikovaných článků v Île-de-France při stavbě katedrály v *Chartres*. Vibeke Olson⁴⁵⁹ určila jeden ze stavebních postupů při osazování volných dříků (*en délit*), které nahradily dříky svázané se zdivem, před které byly předsazovány. Došla k závěru, že docházelo

⁴⁵⁹ OLSON 2004.

k prefabrikované výrobě dříků určité velikosti, které byly nejdříve kamenosochařsky dekorovány a teprve následně řezány na požadované úseky dosazované do architektury. Ve výsledku došlo ke kombinaci např. tří různě dlouhých a odlišně dekorovaných úseků, které ve výsledku tvoří jediný dřík zapojený do organismu architektury. Z toho vyplývá, že byly architektonické články, *již opracované*, zpracovány dále a teprve následně osazovány. Dva postupy vázané na jediný článek známe i z jiných situací, kdy byly nejdříve osazeny a zpracovány boky, jejichž konečné opracování bylo prací jiného kameníka.

Berounské kladívko dokládá dva procesy opracování téhož kusu kamene. Na rozdíl od dodnes zachovaných boků, které odkazují na dvojí proces zpracování vázaný na jeden kus kamene, je zde takový proces doplněn zřetelnou značkou na povrchu kamene. Její uvedení vede k opatrnosti při interpretaci značek považovaných za osobní.

Berounský příklad určitě neodpovídá na všechny otázky, které si v souvislosti se značkami na architektonických člancích klademe. Nicméně nás vede k obezřetnosti ve věci personálního spojování dvou a více realizací, a tedy relativizuje pohled na kameníka – *umělce*, který se celý aktivní život podepisoval určitou (osobní) značkou. Takový předpoklad nelze rozhodně zpochybňovat, ale je k němu potřeba přistupovat s badatelsky obezřetnou rezervou.

Závažnou otázkou je výskyt dvou a více značek na jediném kusu jednoduchého architektonického článku. Jak již bylo řečeno – je doloženo dvojí dělení práce, a tedy činnosti jednoho kameníka na hrubém opracování a druhého na finální zpracování připravené boky.⁴⁶⁰ Dvě kamenické značky na jednom článku tak mohou dokládat zpracování boků a výsledného článku, nebo zpracování kvádrů v lomu a výsledného opracování.

⁴⁶⁰ Např. VÍTOVSKÝ 1994, 27.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

1. ADAMCOVÁ 2011 — Kateřina ADAMCOVÁ: Restaurátorský průzkum. In: Zkoumání historických staveb. Praha 2011, 67–69
2. ADÁMEK/SOMMER 2001 — Jan ADÁMEK/Jan SOMMER: Dějiny středověké výstavby kostela Panny Marie a jeho slohové zařazení. In: Středověký kostel Panny Marie v Písku. Písek 2001, 29–86
3. BACHMANN 1977 — Erich BACHMANN: Gothic Art in Bohemia. Architecture, Sculpture and Painting. Oxford 1977
4. BARTOŠ 2015 — Ladislav BARTOŠ: Kamenické značky v průjezdu Prašné brány. In: Staletá Praha XXXI, č. 1 (2015), 76–88
5. BENEŠOVSKÁ 1999 — Klára BENEŠOVSKÁ: Petr Parlér. Svatovítská katedrála 1356–1399. Praha 1999
6. BENEŠOVSKÁ 2000 — Klára BENEŠOVSKÁ: Petr Parlér v interpretaci Václava Mencla. In: Pocta Václavovi Menclovi. Bratislava 2000, 137–152
7. BENEŠOVSKÁ 2001 — Klára BENEŠOVSKÁ: Pramen ideální podoby kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla. In: Královský Vyšehrad II). Kostelní Vydrří 2001, 90–101
8. BIRNBAUM 1931 — Vojtěch BIRNBAUM: Architektura. In: Dějepis výtvarného umění v Čechách I., Praha 1931, 99–180
9. BIRNBAUM 1941 — Vojtěch BIRNBAUM: Barokní princip v dějinách architektury. Praha 1941
10. BIRNBAUM 1947 — Vojtěch BIRNBAUM: Doplněk k vývojovým zákonům. In: Listy z dějin umění (původně Památky archeologické, roč. II, sešit 1–4, 1932). Praha 1947, 269–273
11. BRANIŠ 1892 — Josef BRANIŠ: Dějiny středověkého umění v Čechách, díl první. Od počátků křesťanství v Čechách do roku 1306. Praha 1892
12. BRANIŠ 1907 — Josef BRANIŠ: Svatá Koruna, bývalý klášter cistercienský. Praha 1907
13. BUKAČOVÁ 2007 — Irena BUKAČOVÁ: Plasy a Zlatá Koruna. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 400–418
14. ČECHURA 1979 — Jaroslav ČECHURA: Příspěvek k nejstarším dějinám kláštera ve Zlaté Koruně. In: Jihočeský sborník historický XLVIII/2, 1979, 97–101

15. ČECHURA 1983 — Jaroslav ČECHURA: Patrová kaple a nejstarší části kláštera ve Vyšším Brodě. In: *Umění XXXI/4*, 1983, 317–333
16. DENKSTEIN 1953 — Vladimír DENKSTEIN: Architektura. In: *Jihočeská gotika*. Praha 1953
17. DRDA 1983 — Miloš DRDA: Cihelna 13. století v Milevsku. In: *Archaeologica historica*, roč. 8 (1983), 167–173
18. DVOŘÁK 1936 — Max DVOŘÁK: *Umění jako projev ducha*. Praha 1936
19. EMANUELSSON-PAULSON 2020 — Therese EMANUELSSON-PAULSON: *Polygonal columns in Greek architecture*. Publikovaná disertační práce na Stockholm University 2020
20. FACINCANI 2019 — Filip FACINCANI: K počátkům vyšebrodského a zlatokorunského kláštera. Bakalářská práce na FF UK, 2019
21. FACINCANI 2020 — Filip FACINCANI: K formálnímu odlišení vedlejších prostor kostela od presbytáře na příkladu staveb 13. století u nás. Bakalářská práce na KTF UK, 2020
22. FACINCANI/KOVÁŘ 2021 — Filip FACINCANI/Miroslav KOVÁŘ: K poznání tvarosloví zlatokorunského kláštera. In: *Průzkumy památek XXVIII*, 1/2021, 99–104 [v tisku]
23. FILLA 1911 — Emil FILLA: Život a dílo. In: *Umělecký měsíčník 1* (1911–1912), 314–328 (In: PADRTA 1992)
24. FOLTÝN 2007 — Dušan FOLTÝN: Tajemství kláštera „svatého“ Vrbaty. In: *Codex gigas–Dáblova bible: tajemství největší knihy světa*. Praha 2007, 61–74
25. FUCHS 2003 — Friedrich FUCHS: Dvorské kaple venkovské šlechty v regionu Řezna. In: *Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba* (Jiří FAJT ed.). Praha 2003, 443–445
26. HORÁČEK 2012 — Martin HORÁČEK: *Přesná renesance v české architektuře 19. století: dobová diskuse o slohu*. Olomouc 2012
27. CHARVÁTOVÁ 2014 — Kateřina CHARVÁTOVÁ: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. II., Kláštery založené ve 13. a 14. století., 2., dopl. a přepracované vydání*. Praha 2014
28. CHUDÁREK 2007 — Zdeněk CHUDÁREK: *Opatský dům ve Zlaté Koruně. Výsledky z doplňujícího stavebně-historického průzkumu z let 1996 až 2002*. In: *Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé*. České Budějovice 2007, 170–188

29. JANÁK 1911 — Pavel JANÁK: Hranol a pyramida. In: Umělecký měsíčník 1 (1911–1912), 162–170 (In: PADRTA 1992)
30. JAROŠOVÁ 2011 — Markéta JAROŠOVÁ: Středověká architektura mendikantských řeholí ve Slezsku. Disertační práce na FF UK, 2011
31. JOACHIMOVÁ 1966 — Jiřina JOACHIMOVÁ: K slohovému původu kláštera sv. Anežky. In: Umění XIV (1966), 189–214
32. KADLEC 1949 — Jaroslav KADLEC: Dějiny kláštera Svaté Koruny. České Budějovice 1949
33. KAIGL 2012 — Jan KAIGL: Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhenství. In: Památky západních Čech II, 2012, 7–29
34. KASL 2006 — Filip KASL: Kamenické značky na kostele Nanebevzetí Panny Marie v Plzni. In: Opracování kamene (JOHN /KOVÁŘ eds.). Plzeň 2006, 59–63
35. KOTRBA 1951 — Viktor KOTRBA: Česká středověká architektura cihlová. Její hospodářské a společenské základy a výtvarné zařazení. Dizertační práce na FF UK, Praha 1951
36. KOVÁŘ 2010 — Miroslav KOVÁŘ: Raně gotická architektura benediktýnského kláštera v Břevnově. Praha 2010
37. KROUPA 1989 — Pavel KROUPA: O středočeské architektuře druhé poloviny 14. století (Matyáš z Arrasu a Petr Parléř). In: Památky středních Čech. Praha 1989, 54–72
38. KROUPA 2019 — Pavel KROUPA: Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století. Praha 2019
39. KURMANN 1986 — Peter KURMANN: Spätgotischen Tendenzen in der europäischen Architektur um 1300. In: Europäische Kunst um 1300 (Band 6, Sektion 6). Akten des XXV. internationalen Kongresses für Kunstgeschichte, Wien 4.–10. September 1983 (1986), 11–18
40. KUTHAN 1972 — Jiří KUTHAN: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice 1972
41. KUTHAN 1975 — Jiří KUTHAN: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha 1975
42. KUTHAN 1982 — Jiří KUTHAN: Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, 181–351
43. KUTHAN 1983 — Jiří KUTHAN: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha 1983

44. KUTHAN 1993 — Jiří KUTHAN: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993
45. KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely. Vimperk 1994
46. LAVIČKA 2007 — Roman LAVIČKA: Kostel sv. Markéty u vstupní brány do kláštera. Stavební rozbor objektu. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 249–265
47. LAVIČKA 2016 — Roman LAVIČKA: *Vybrané kapitoly*. In: Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců. České Budějovice 2016
48. LÍBAL 1941 — Dobroslav LÍBAL: Zlatokorunský klášter. Praha 1941
49. LÍBAL 1948 — Dobroslav LÍBAL: Klášter Zlatá Koruna. Praha 1948
50. LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL: Stavebně-historický průzkum, klášter Zlatá Koruna, dnes ÚOP v Českých Budějovicích (1974)
51. LÍBAL 1978 — Dobroslav LÍBAL: Goldenkron (katalog. heslo). In: Peter Parler und Schöne Stil (Prag und Böhmen), 1978, 628
52. LÍBAL 1986 — Dobroslav LÍBAL: Die schöpferischen Initiativen der mitteleuropäischen gotischen Architektur um 1300. In: Europäische Kunst um 1300 (Band 6, Sektion 6). Akten des XXV. internationalen Kongresses für Kunstgeschichte, Wien 4.–10. September 1983 (1986), 19–24
53. LÍBAL 1987 — Dobroslav LÍBAL: Zlatá Koruna (stavebně-historický průzkum), uloženo v archivu NPÚ v Českých Budějovicích, inv. č. 5967 (1987)
54. LÍBAL 1994 — Dobroslav LÍBAL: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Praha 1994
55. LÍBAL 2001 — Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001
56. ŁUŻYŃIECKA 2002 — Eva ŁUŻYŃIECKA: Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubińskie i inne cenobia śląskie. Wrocław 2002
57. MAREŠ/SEDLÁČEK 1918 — František MAREŠ/Jan SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Krumlovském, I. Praha 1918
58. MATĚJČEK 1984 — Antonín MATĚJČEK: Filla jako teoretik (pův. 1936). In: Cesty umění. Praha 1984
59. MENCL 1940 — Václav MENCL: Studnice rajskeho dvora v Zlaté Koruně. In: Umění, roč. 13, (1940)

60. MENCL 1941–1942 — Václav MENCL: K Birnbaumovu zákonu transgrese. In: Volné směry 37 (1941–1942), 195–206
61. MENCL 1948 — Václav MENCL: Česká architektura doby lucemburské. Praha 1948
62. MENCL 1950 — Václav MENCL: Románská a gotická hlavice jako prostředek k dataci české architektury. In: ZPP X, 1950
63. MENCL 1960a — Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku. In: Zprávy památkové péče 20 (1960)
64. MENCL 1960b — Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. In: Zprávy památkové péče 20 (1960)
65. MENCL 1968 — Václav MENCL: Zlatá Koruna, stavebně-historický průzkum (1968)
66. MENCL 1969 — Václav MENCL: Podunajská reforma gotické katedrály. In: Umění XIX (1969)
67. MENCL 1971 — Václav MENCL: Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české. In: Umění XVII (1971), 217–254
68. MENCL 2019 — Václav MENCL: Dějiny evropské architektury I. Praha 2019
69. MENCLOVÁ 1972 — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady II. Praha 1972
70. NEUWIRTH 1888 — Josef NEUWIRTH: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Przemysliden. Prag 1888
71. OLSON 2004 — Vibeke OLSON: Colonnade Production and the Advent of the Gothic Aesthetic. In: Gesta, Vol. 43, No. 1, (2004), 17–29
72. OPAČÍČ 2007 — Zoë OPAČÍČ: Bohemia after 1300: Reduktionsgotik, the Hall Church, and the Creation of a New Style. In: The Year 1300 and the Creation of a new European Architecture (= Architectura Medii Aevi) 2007, 163–176
73. PADRTA 1992 — Jiří PADRTA: Osma a Skupina výtvarných umělců 1907–1917. Teorie, kritika, polemika. Praha 1992
74. PANOFKY 1976 — Erwin PANOFKY: Gothic Architecture and Scholasticism, 1976
75. PAVELEC 2007 — Petr PAVELEC: Michal Parlář ve Zlaté Koruně?. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 201–208
76. PRIX 2003 — Dalibor PRIX: Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích. In: Průzkumy památek X (2/2003), 3–62
77. PRIX 2011 — Dalibor PRIX: Dlouhý presbytář kostela v Žárech: k sakrální architektuře moravsko-slezského pomezí kolem roku 1300. Opava 2011
78. PRIX 2014 — Dalibor PRIX: Kružbová okna presbytáře městského kostela v Uničově: o cestě jednoho motivu napříč 13. stoletím z Francie na Moravu. Opava 2014

79. REITINGER 2016 — Lukáš REITINGER: Vybrané kapitoly. In: Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců. České Budějovice 2016
80. RIEGL 2010 — Alois RIEGL: The Origins of Baroque Art in Rome, 2010, pův. 1908
81. RICHTER 1944 — Václav RICHTER: O pojem baroka v architektuře. Olomouc 1944
82. SCHULLERBAUER 1924 — František SCHULLERBAUER: Zlatá Koruna. Zlatá Koruna 1924
83. SCHULZ 1980 — Christian Norberg SCHULZ: Late Baroque and Rococo Architecture. Milan 1980
84. SCHURR 2007 — Marc Carl SCHURR: Gotische Architektur im mittleren Europa 1220-1340. Von Metz bis Wien. Berlin 2007
85. SOJKA 2007 — Jaroslav SOJKA: Studniční kaple ve Zlaté Koruně a v Českých Budějovicích. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 209–223
86. SOMMER 2002 — Jan SOMMER: Raně gotická výstavba kostela a její slohové souvislosti; K technice výstavby (Kostel Panny Marie v Písku viz SOMMER/ADÁMEK/VŠETEČKOVÁ 2002). In: Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. 110, č. 2, 2002, 117-123
87. STALLEY 1995 — Robert STALLEY: Choice and Consistency: The Early Gothic Architecture of Selby Abbey. In: Architectural History, vol. 38 (1995), 1–24
88. STEFAN 1940 — Oldřich STEFAN: Sloh a architektura. Praha 1940
89. STORM 2007 — Vojtěch STORM: K stavebnímu typu opatské kaple zlatokorunského kláštera. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 562–565
90. SUCHÝ 2019 — Marek SUCHÝ: Kameníci a kamenická huť v 70. letech 14. století. In: Katedrála viditelná, neviditelná. Praha 2019, 258–261
91. ŠEBEK 1938 — Josef ŠEBEK: Oprava kláštera a kostela v Zlaté Koruně. In: Zprávy památkové péče II, Praha 1938, 101–104.
92. ŠTORK 1995 — Jiří ŠTORK: Restaurátorská zpráva ke čtrnácti medailonům na klenbě stropu v transeptu kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Zlaté Koruně. V Praze 1995
93. ŠVÁCHA 2015 — Rostislav ŠVÁCHA: Kubistická gotika. In: Rembrandtova tramvaj: kubismus, tradice a „jiné“ umění. Praha 2015
94. TOMAGOVÁ 2016 — Hana TOMAGOVÁ: Znovuobjevení středověkého chrliče ze Zlaté Koruny na skicách pro edici Wiener Bauhütte. Česká verze zprávy z: Umění LXIV/6, 2016, 530-539

95. TOMAGOVÁ 2017 — Hana TOMAGOVÁ: Studijní cesty architektů ateliéru Friedricha von Schmidt a Viktora Luntze po Českých zemích a Horních Uhrách v letech 1862–1896. Disertační práce na FF UP (2017)
96. TRNKA 2013 — Ján TRNKA: *Catalogus monachorum Sacri Ordinis Cisterciensis monasterii Sanctae Spinae Coronae*. České Budějovice 2013
97. VÁCLAVÍK 2014 — František R. VÁCLAVÍK: Průzkum, dokumentace a inventarizace architektonických prvků. Praha 2014
98. VÍTOVSKÝ 1994 — Jakub VÍTOVSKÝ: K datování, ikonografii a autorství Staroměstské mostecké věže. In: *Průzkumy památek II* (1994)
99. VŠETEČKA 1973 — Václav VŠETEČKA: Příspěvek k poznání nejstarších stavebních dějin vyšebrodského kláštera. Diplomová práce na FF UK (1973)
100. ZAHRADNÍK 1987 — Pavel ZAHRADNÍK: Zlatá Koruna (stavebně-historický průzkum, historická část), uloženo v archivu NPÚ v Českých Budějovicích, inv. č. 5967 (1987)
101. ZAHRADNÍK 2007 — Pavel ZAHRADNÍK: Stavební vývoj kláštera Zlatá Koruna ve světle písemných pramenů. In: *Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé*. České Budějovice 2007, 139–152
102. www.archiweb.cz
103. <https://ceskaplacka.wordpress.com/slovnicek-2/k/kamenicke-znacky/>
104. www.monasterium.cz
105. <https://monudet.wordpress.com/tag/portal/>
106. www.tisnoviny.cz (viz KREJČÍ)

SEZNAM PŘÍLOH

1) Zlatá Koruna, areál kláštera, převzato z: <https://www.vltava-reka.cz/aktivita/klaster-zlata-koruna-7i6qcynxnm>

1.1) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, pohled od presbytáře klášterního kostela, foto: Filip Facincani 2021

1.2) Zlatá Koruna, půdorys vnitřního kláštera a opatství, převzato z: www.kralovskedilo.ktf.cuni.cz

1.3) Zlatá Koruna, klášterní kostel, východní stěna presbytáře s východním ramenem příčné lodi, foto: Filip Facincani 2020

1.4) Zlatá Koruna, klášterní kostel, západní stěna presbytáře a průčelí západního ramene příčné lodi, foto: Filip Facincani 2021

1.5) Zlatá Koruna, klášterní kostel, průčelí západního ramene transeptu a trojlodí, foto: Filip Facincani 2021

1.6) Zlatá Koruna, klášterní kostel, jižní (hlavní) průčelí, foto: Filip Facincani 2021

1.7) Zlatá Koruna, klášterní kostel, pohled do hlavní lodi (z presbytáře), foto: Filip Facincani 2021

1.8) Zlatá Koruna, kapitulní síň, pohled směrem do ambitu, převzato z: <https://www.klaster-zlatakoruna.cz/cs/fotogalerie/11882-interiery>

2) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, pohled od presbytáře klášterního kostela, foto: Filip Facincani 2020

2.1) Zlatá Koruna, portál kaple Andělů strážných, převzato z: www.kralovskedilo.ktf.cuni.cz

2.2) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, svazková přípora v prvním patře, foto: Filip Facincani 2019

2.3) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, pohled do přízemí, foto: Filip Facincani 2019

3) *Hlavice z ambitu zlatokorunského*, převzato z Braniš, J., 1892

4) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, detail exteriérového okenního ostění v západní stěně lodi, foto: Filip Facincani 2019

- 5) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, detail exteriérového okenního ostění východní stěny ubouraného presbytáře (fragment), foto: Filip Facincani 2019
- 6) New Shoreham, detail pilíře jižní řady mezilodních arkád (c. 1160–1230), převzato z: <https://sussexparishchurches.org/church/shoreham-st-mary-de-haura-new-shoreham/>
- 7) Praha, svatyně Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře, kresba profilace vítězného oblouku, kresba: Filip Facincani
- 8) Praha, svatyně Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře, detail vítězného oblouku (pohled z jihovýchodu, foto: Filip Facincani 2020
- 9) Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, detail soklu (přechod podélné části v presbytář), foto: Filip Facincani 2019
- 10) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, severovýchodní pilíř křížení a arkáda chórové kaple, foto: Filip Facincani 2021
- 10.1) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, severovýchodní pilíř křížení a arkáda chórové kaple – detail, foto: Filip Facincani 2021
- 11) Zlatá Koruna, jedna z konzol vnějšího opěrného systému (severní polovina západní stěny hlavní lodi), foto: Filip Facincani 2019
- 12) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, soklová část jihovýchodního pilíře křížení, foto: Filip Facincani 2021
- 13) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pilíř západní řady mezilodní arkády (*severní část trojlodí*), pohled ze západní boční lodi, foto: Filip Facincani 2021
- 14) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pilíř východní řady mezilodní arkády (*jižní část trojlodí*), pohled z hlavní lodi, foto: Filip Facincani 2021
- 14.1) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pilíř západní mezilodní arkády (*jižní část trojlodí*), pohled ze západní boční lodi, foto: Filip Facincani 2021
- 14.2) Zlatá Koruna, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pilíř západní mezilodní arkády (*severní část trojlodí*), pohled ze západní boční lodi, foto: Filip Facincani 2021
- 15) HZ 25.232 (verso); terénní skica jednoho z žáků Friedricha von Schmidt, 1884, dnes uloženo v archivu Akademie der Bildenden Künste ve Vídni (Kupferstichkabinett, MMag. René Schober)

16) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou presbytáře (záklenek I, jihovýchodní), foto: Filip Facincani 2021

17) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou presbytáře (záklenky polygonu, severozápadní část), foto: Filip Facincani 2021

18) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou presbytáře (záklenek VII), foto: Filip Facincani 2021

19) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou presbytáře (západní stěna, detail změny materiálu zdiva), foto: Filip Facincani 2021

20) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou presbytáře (napojení zdiva nad vítězným obloukem a západní stěny presbytáře), foto: Filip Facincani 2021

21) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou severní části hlavní lodi (vlevo západní stěna hlavní lodi a vpravo nadezdívka jižního meziklenebního pasu čtverce křížení), foto: Filip Facincani 2021

22) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou severní části hlavní lodi, jižní pata druhého okenního záklenku západní stěny hlavní lodi (ze severu), foto: Filip Facincani 2021

23) Zlatá Koruna, klášterní kostel, zdivo nad klenbou hlavní lodi, přechod mezi severní a jižní polovinou kostela (západní stěna hlavní lodi), foto: Filip Facincani 2021

24) Zlatá Koruna, klášterní kostel – celkový pohled na předešlou situaci, foto: Filip Facincani 2021

25) Zlatá Koruna, klášterní kostel, nouzový profil (sedmé klenební pole jižně křížení, východní stěna hlavní lodi), foto: Filip Facincani 2021

26) Zlatá Koruna, klášterní kostel, detail předchozí situace, foto: Filip Facincani 2021

27) Zlatá Koruna, klášterní kostel, nouzový profil (sedmé klenební pole jižně křížení, západní stěna hlavní lodi), foto: Filip Facincani 2021

27.1) Zlatá Koruna, klášterní kostel, čelní pohled na předchozí situaci, foto: Filip Facincani 2021

28) Zlatá Koruna, klášterní kostel, východní stěna hlavní lodi (pohled z krovu východní boční lodi), přechod mezi severní a jižní částí, foto: Filip Facincani 2021

- 28.1) Zlatá Koruna, klášterní kostel, východní stěna hlavní lodi (pohled z krovu východní boční lodi), přechod mezi severní a jižní částí – vyznačení spár, foto: Filip Facincani 2021
- 29) Zlatá Koruna, klášterní kostel, jiný pohled na předešlou situaci, foto: Filip Facincani 2021
- 30) Roudnice nad Labem, mladší cihelný opěrný oblouk, foto: Filip Facincani 2021
- 31) Roudnice nad Labem, detail obr. č. 31.1), foto: Filip Facincani 2021
- 31.1) Roudnice n. Labem, pohled na mezitraktovou stěnu mezi někdejším severním ramenem křížové chodby a jižní boční lodí klášterního kostela, foto: Filip Facincani 2021
- 32) Roudnice n. Labem, přepokládané lůžko pro starší opěrný oblouk při patě druhého cihelného (barokního) oblouku. Stěna mezitraktová, foto: Filip Facincani 2021
- 33) Zlatá Koruna, pozůstatky studničního stavení v západní nádvoří stěně východního křídla ambitu (pohled ze západu), foto: Filip Facincani 2021
- 34) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (soklová část vnitřní a vnější arkády, *jižní část*), foto: Filip Facincani 2021
- 35) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (soklová část vnitřní a vnější arkády, *jižní část*), foto: Filip Facincani 2021
- 36) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (soklová část vnitřní a vnější arkády, *jižní část*), foto: Filip Facincani 2021
- 37) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (soklová část vnitřní a vnější arkády, *severní část*), foto: Filip Facincani 2021
- 38) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (soklová část vnitřní a vnější arkády, *severní část*), foto: Filip Facincani 2021
- 39) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (pateční část záklenků a detail svázání hruškové přípory se slepou kružbou), foto: Filip Facincani 2021
- 39.1) Zlatá Koruna, studniční stavení, detail (severní polovina záklenku, detail profilace), foto: Filip Facincani 2021
- 40) SD 2 (zápis ze 6. května 1938), J. Fidra – detail fragmentu hruškové přípory (dnes v klášterním lapidáriu pod inv. č. ZK 436)
- 41) Fragment inv. č. ZK 436 (ztotožněn s nálezem z SD 2, viz výše), foto: Filip Facincani 2021

- 42) SD 2 (zápis z 18. srpna 1938), J. Fidra – detail svazkových přípor v severozápadním rohu ambitu, foto: OÚ Zlatá Koruna 2020
- 43) SD 6 (zápis z 12. října 1942), J. Fidra – nálezy soklových částí svazkových přípor v opatské kapli, foto: OÚ Zlatá Koruna 2020
- 43.1) Zlatá Koruna, opatská kaple – svazková přípora, foto: Filip Facincani 2021
- 44) SD 2 (zápis z 10. května 1939), J. Fidra – detail portálové špalety
- 45) SD 2 (zápis z 15. července 1938), J. Fidra – detail ostění portálu do klášterního kostela
- 46) SD 2 (zápis z 29. července 1938), J. Fidra – detail fragmentů někdejší přístavby do rajskeho dvora
- 47) Zlatá Koruna, pohled na západní křídlo ambitu a klášterní kostel, za zděným pilířem analyticky odkryt klenební náběh a vstupní arkáda (viz předchozí situace), foto: Filip Facincani 2021
- 48) Zlatá Koruna, detail ostění a náběhu diagonálního žebra (viz předchozí situace), foto: Filip Facincani 2021
- 49) Zlatá Koruna, detail předchozí situace, foto: Filip Facincani 2021
- 49.1) Zlatá Koruna, detail předchozí situace (profilace vstupní arkády), foto: Filip Facincani 2021
- 50) Zlatá Koruna, prostora pod opatskou kaplí (přízemí), foto: Filip Facincani 2021
- 51) HZ 25.179, terénní skica Friedricha von Schmidt, 1884, především pohled na nejzápadnější chórovou kapli klášterního kostela s detaily, dále interiér klášterního kostela, dnes uloženo v archivu Akademie der Bildende Künste ve Vídni, foto: MMag. René Schober 2021
- 52) HZ 25.242, terénní skica jednoho z žáků Friedricha von Schmidt, architektonické detaily nejzápadnější chórové kaple (?), dnes uloženo v archivu Akademie der Bildende Künste ve Vídni, foto: MMag. René Schober 2021

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

(v elektronické podobě jako samostatný soubor – v tištěné podobě od s. 118)